

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2016

11

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Jurgis
BALTRUŠAITIS
Kreivų veldrodžių
instaliacija

Jurgis
BALTRUŠAITIS
Parodos NDG
fragmentas
T. Kapočiaus
nuotraukos

Apie parodą
„Jurgio
Baltrušaičio
rankraščiai:
visiems ir niekam“
skaitykite p. 49

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Kęstutis ŠAPOKA
(dailė) 2 62 38 61
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Kristina SABUKIENĖ
(kompiuterininkė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Endre BOJTÁR (Vengrija)
Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (*eurozine*)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vygantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: kulturosbarai@takas.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra *Eurozine the netmagazine*
partneris. www.eurozine.com

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Arūnas SPRĄUNIUS. Trečiojo pasaulinio (žodžių) karo išvakarėse / 2
Paulius KUKIS. Ar verta tikėtis ko nors gero iš blogėjančios politinės situacijos? / 4
Almantas SAMALAVIČIUS. Solidari Europa globalios solidarumo krizės akivaizdoje.
Įspūdžiai iš Europos kultūros žurnalų 27-ojo suvažiavimo / 6

Problemos ir idėjos

Andrzej MENCWEL. Be garbinimo ir neigimo. *Interneto antropologinės prielaidos* / 9

Nuomonės apie nuomones

Vytautas LANDSBERGIS. Liudytojais rašo istoriją / 19
Anatolijus LAPINSKAS. Užmirštas Donelaitis / 20
Andrius MARTINKUS. Apie „Lietuvos laisvės kelio kritiką“ ir Lietuvos valstybingumo transformacijas / 22

Kūryba ir kūrėjai

Danutė ZOVINĖ. Stebėtojai: mes žiūrime į juos, jie tyrinėja mus / 28
Kęstutis ŠAPOKA. Tarp šventybės ir pasaulietiško. *Algio Skačkausko kūrybos retrospektyva NDG* / 31
Šiuolaikinė muzika ir improvizacija. *Muzikologė Vita Gruodytė kalbina kompozitorių Vytautą Germanavičių ir džiazo saksofonininką Liudą Mockūną* / 33
Monika MEILUTYTĖ. „Sirenų“ žinios: nuo socialinės kritikos iki lengvų pajuokavimų (!) / 39
Simonas NORBUTAS. Madinga postmodernizmo kankinių paranoja. *Apie parodą BREATHE IN BREATHE OUT Titanike* / 44
Nida GAIDAUŠKIENĖ. Dvylika Kaukysos kaukų. *Adomo Matuliausko paroda „Vilniaus impresijos“* / 46
Aldona ŽEMAITYTĖ-PETRAUSKIENĖ. Liucijos Kryževičienės šilko pynės ir laiko atspaudai / 47
Odeta ŽUKAUSKIENĖ. Fantastiškos anamorfozės. *Apie parodą „Jurgio Baltrušaičio rankraščiai: visiems ir niekam“ NDG* / 49
Lina BUIVIDAVIČIŪTĖ. Kaip išsigimsta net idealiausiomis laikytos visuomenės. *Knygų apžvalga* / 52
Zecharia PLAVIN. Vilties giesmė / 58

Savitumo estetika

Edvardas ČIULDĖ. Menas kaip prasmingas neadekvatumo iššūkis. *Dvi etnokultūrinės nuorodos* / 68

Laikai ir žmonės

Vaisių kraitė ir neužmirštuolių vainikas. *Iš atsiminimų apie Emiliją Liobytę-Vilutienę* / 75
Astrida PETRAITYTĖ. Vydūniškasis *spindulys esmi* ir šėšėliuoti kontekstai / 79
Tomas KIAUKA. Mistiškasis Vydūnas / 82

Praeities dabartis

Virgilijus ČEPAITIS. Karas. *Aukščiausioji Taryba nuo 1990-06-30 iki 1991-01-13* / 85

Visai nejuokingi skaitiniai

Krescencija ŠURKUTĖ. Infanterija / 93
Summaries / 95

Viršelio 1 p.: Algis SKAČKAUSKAS. Baltas laivas. 1985. Drobė, aliejus; 97 x 97

Vidmanto Ilčiuko reprodukcija.

4 p.: Eglė KUCKAITĖ. Akių glamonės. Carezza. Afrikinis sytras. 2014. Ofortas

TREČIOJO PASAULINIO (ŽODŽIŲ) KARO IŠVAKARĖSE

Iki pat Amerikos prezidento rinkimų pabaigos spauda vis atkakliau užsimindavo, kad interneto įsilaužėlių atakomis, dėl kurių Baltieji Rūmai oficialiai kaltino Maskvą, siekta ne tiek paremti Donaldą Trumpą, kiek susilpninti Amerikos politinę sistemą, pakertant jos prestižą pasaulyje. Juk viena mėgstamiausių Vladimiro Putino tezių ta, kad Jungtinės Valstijos yra nė kiek ne mažiau korumpuotos, autoritariškos ir agresyvios negu jo paties režimas.

The Washington Post redakciniame straipsnyje „D. Trumpą ir V. Putiną vienija bauginantis pasaulio matymas“ (11-01) pacitavo Rusijos prezidentą, pareiškusį, kad milijardierius atstovauja tai visuomenės daliai, kuri pavargo nuo elito, nesvarbu, kokios pakraipos, išstisus dešimtmečius valdančio Ameriką. Dienraštis pakomentavo: „Pareiškimas tikriausiai nereiškia paramos D. Trumpui, vis dėlto jau susiformavo keistas paprotys, kad milijardierius ir Rusijos prezidentas nuolat kartoja vienas kito mintis.“

Dabar situacija pasikeitė iš esmės – po rinkimų kalbas apie dvasinę 45-ojo JAV prezidento-milijardieriaus ir Rusijos prezidento giminybę bent jau kuriam laikui neabejotinai pakeis temos, skirtos aktualiajai politikai, pavyzdžiui, amerikiečių nacijos konsolidacijai.

Iškart po žinios apie pergalę ponas Trumpas paskelbė standartinį kreipimąsi į amerikiečius, ragindamas naciją vienyti ir bendradarbiauti po „laikino susipriešinimo“, ypač apeliuodamas į „tuos kelis žmones“, kurie jo nepalaikė. O *Google* paskelbė Jungtinėse Valstijose sulaukusi tiek užklausų emigracijos į Kanadą tema, kad Kanados migracijos tarnybos interneto puslapis neišlaikęs užlūžo ir tapo neprieinamas.

Savo paskyroje *Twitter* socialiniame tinkle spalio 17-ąją Trumpas rašė, esą rinkimų klastojimo mastas jau dabar milžiniškas. Prezidentas Barackas Obama, per spaudos konferenciją su Italijos premjeru Matteo Renzi'u paklaustas apie šį respublikono pareiškimą, atsakė, kad per visą naujųjų laikų politikos istoriją nebuvo kandidato, kuris mėgintų diskredituoti rinkimus, jiems dar neįvykus. Obamos teigimu, Trumpas per daug laiko leidžia *Twitter* tinkle, tokio prezidento Amerikai nereikia.

Tačiau vadybininkas Trumpas puikiai žinojo, ką daro – jo *Twitter* paskyra turi 12,7 milijono prenumeratorių, iki spalio vidurio milijardierius joje buvo parašęs beveik 34 tūkstančius pranešimų. Būtent į šią erdvę jis dažniausiai perkeldavo polemiką ar barnius su priešininkais, mobilizuodamas auditoriją. *The New York Times* suskaičiavo, kad pretendentas į prezidentus savo pranešimuose *Twitter* tiek įvairius žmones (pradedant tiesiogine konkurente Hillary Clinton) yra įžeidęs, tiek vietas ir dalykus (baigiant televizine reklama) viešai suniekinęs ir sumenkinęs pagal beveik 300 punktų.

Nieko naujo – profesionalai jau seniai viešuosius ryšius vertina labai rimtai. Praėjusio amžiaus aštuntajame dešimtmetyje kompanija „PepsiCO“ sumažino išlaidas reklamai, nusprendusi, kad jos prekės ženklas jau pakankamai išreklamuotas. Per tris mėnesius pardavimai krito 30 proc.

Viena vertus, per visą rinkimų kampaniją milijardieriaus pasipūtimas, polinkis sėti nesantaiką ir pagiežą buvo labai akivaizdus. Antra vertus, rinkėjai taip ir nepatikėjo Hillary Clinton, daugelis ją laiko tipiška isteblišmento, kuris tarnauja vien sau, atstove. Pasak

The Financial Times, šios ponios rinkimų kampanijoje nebuvo nieko įkvepiančio. Tiesa, prieš pat rinkimų finišą šis britų verslo dienraštis pasisakė už Clinton, esą ji bent jau kompetentinga.

Visų kare su visais demokratų kandidatė susidūrė ir su problemomis, kurias kėlė mažosios partijos, aktyviai perviliodamos kairiuosius šalininkus. Libertaras Garis Johnsonas pagal apklausą, spalio–lapkričio mėnesių sandūroje atliktą 50 valstijų, turėjo 5 proc. palankumo balsų, Žaliųjų partijos atstovė Jill Stein – 2 proc. Stein tvirtino, kad jai nemieli abu pagrindiniai kandidatai, esą porinkiminę naktį ji vis tiek neužmigsianti, nesvarbu, ar bus išrinkta Clinton, ar Trumpas, na, šis bent jau nenusiteikęs kariauti su Rusija.

Ne vien anglakalbė spauda su piktdžiuga ar pasibaisėjimu – tai priklauso nuo geopolitinių simpatijų – pripažino, kad Amerikos prezidento rinkimų kampanija virto žodiniu pilietiniu karu, padalijusiu šalies visuomenę į dvi stovyklas, kariaujančias tarpusavyje. Daugelį amerikiečių ši rudenį kamavo stresas, persekiojo nerimas, net košmarai. Kas trečias asmuo, kuris kreipėsi psichologinės pagalbos, savo baimės ar įniršio priežastimi nurodė rinkimus. Amerikos psichologų asociacija irgi skelbė, esą bedugnė tarp respublikonų ir demokratų šalininkų tokia gili, kad ši rudenį nėra retenybė matyti nesutaikomai susipykusius draugus ar šeimos narius... Paprastai žmonės ilgisi nusistovėjusių taisyklių, patikrintų standartų, tačiau įgudusiam televizijos šoumealui Trumpui toks ilgesys buvo nė motais.

Viena Kanados agentūra, norėdama palaikyti kaimynus, ėmė skelbti vaizdo kreipimusis, kuriuose dėkojama Amerikai už *Coca Cola*, kosmoso tyrimų agentūrą NASA, už *disneilendą*... Kreipimūsi leitmotyvas: „Amerikiečiai, nusiraminkite, jūsų didybė nepriklauso nuo prezidento, net jei kandidatai skelbia priešingai.“

Žodžių karai Amerikoje paradoksaliai susisieja su Jungtinių Tautų informacija, kad per pastarąjį dešimtmetį pasaulyje žuvo jau daugiau kaip 700 žurnalistų. Kas penktą dieną kuris nors šio cecho atstovas netenka gyvybės vien todėl, kad atlieka savo darbą, stengdamasis suteikti visuomenei informaciją. Išaiškinami vos 7 proc. smurto prieš žurnalistus atvejų.

Pasaulyje, panašu, vis labiau išsitrina skirtumas tarp labai aukštos kainos už žodžius ir visiško jų nuvertėjimo. Per Amerikos prezidento rinkimus nepaisyta jokių padorumo normų, pasirenkant retoriką. Trumpas sugebėjo visą kampaniją „nuleisti“ iki savo lygio ir paversti tam tikros rūšies (dabar jau akivaizdu, kad ne pramogų) televizijos šou.

Vieni už savo žodžius susimoka gyvybe, kiti plūdimąsi pasitelkia, kad patrauktų kuo gausesnes gerbėjų minias, – argi tai ne globalus žodžių karas? Kas nors tartų: ir gerai, juk pliekiamasi dar ne raketomis su branduolinėmis galvutėmis. Tas „dar“ bet kuriuo atveju skamba dviprasmiškai – rusų propagandistai gąsdinimus, kad Vakarų didmiesčiai bus paversti „branduoliniais pelenais“, eskalavo (bent jau iki šiol) gana intensyviai. Taigi, nustatyti, kur ir koku būdu brėžtina riba tarp „dar ne raketomis“ ir tarp realaus „raketinio“ poveikio žmonių protams, darosi vis sunkiau.

Ar pavyks po rinkimų suvienyti susiskaldžiusias Jungtines Valstijas, nors nė vienas kandidatas nepelnė daugumos simpatijų? Britų istorikas Andrew Robertas, analizavęs JAV 2016 m. rinkimų kampaniją, priėjo prie išvados, kad dėl Baltųjų Rūmų šeimininko krėslo konkuravo patys nepopuliariausi pretendentai per visą istoriją, o vienas iš jų apskritai priskirtinas beviltiškiems marginalams. Bet rinkimus laimėjo būtent jis.

Kad ir kaip būtų, šiemetinis JAV prezidento rinkimų vėjus išryškino (ne atskleidė) akivaizdų politinio (ne vien Amerikos) diskurso posūkį vulgarumo link. Rinkimai buvo paversti pramoga, realybės šou. Amerikos prezidento rinkimų „geroji patirtis“ gali paskatinti entuziazmą tų, kurie, stebėdami šią kampaniją, padarė išvadą, kad skinti pergales ypač padeda beatodairiška, agresyvi, populistinė retorika...

Susiklosčius keistokai situacijai, vilties teikia nebent Winstono Churchillio žodžiai apie Amerikos demokratiją – tai tokia visuomenės organizacijos sistema, kuri, spręsdama bet kokią problemą, padaro visas įmanomas klaidas, bet galų gale vis tiek nusprendžia teisingai. Guodžiantis šia viltimi, galima teigti, kad „bus matyti“, kaip viskas klostysis, tačiau kol kas ateitis skendi tirstose miglose. ■

AR VERTA TIKĖTIS KO NORS GERO IŠ BLOGĖJANČIOS POLITINĖS SITUACIJOS?

Pastaraisiais mėnesiais, o gal ir visais 2016 metais vis konstatuojama, kad politinė situacija blogėja. Dažniausiai turimas omenyje liberaliosios politinės ir ekonominės konjunktūros krachas, sukuriantis sąlygas reikštis, užleidžiantis vietą savotiškai jausmų politikai bei populizmui. Nuosaikesnieji garsiai kalba apie vadinamuosius „protesto balsus“, o kiti neištvėrę jau pradeda vartoti grėsmingus terminus „fašizmas“, „autoritarizmas“ ir pan. Šiaip ar taip, nemažai daliai piliečių, tačiau toli gražu ne visiems (tą patvirtina įvairių balsavimų rezultatai), atrodo, kad slystama į pavojingą beprecedentę situaciją, nė iš tolo neprimenančią optimizmo, kuris vyravo praeito amžiaus 10-ajame dešimtmetyje. Šiuo metu jau tik ironišką pašaipą kelia ir naivus ano meto tikėjimas liberaliąja „istorijos pabaigos“ versija. Nemaža dalis piliečių, nuo radikalių konservatorių iki liberalų, neoliberalų, daugiau ar mažiau radikalių kairiųjų, yra įsitikinę, kad politinis procesas klostosi iš tikrųjų labai blogai. To blogio vardai jiems yra *Brexit*, Lietuvos valstiečių ir žaliųjų sąjunga, Marine'a Le Pen, Donaldas Trumpas, Geertas Wildersas ir kiti.

Šiame straipsnyje klausiama, ar verta tikėtis, kad vis prasčiau besiklostanti politinė situacija galėtų išeiti į gera. Po referendumo Didžiojoje Britanijoje buvo manoma, kad šokiruojantys *Brexit* balsavimo rezultatai taps lūžio tašku ir paveiks ne vien britų

sąmonę. Po to, kai Lietuvos Seimo rinkimus triuškinamai laimėjo LVŽS, tikėtasi, kad tai paskatins konsoliduoti dešiniąsias ir kairiąsias politines jėgas, gal net siekiant solidarumo. Po to, kai Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento rinkimus laimėjo Trumpas, pasigirdo daug pesimistiškesni balsai – pranašaujama, kad dabar atėjo laikas Le Pen sėkmei Prancūzijoje ir Wildersui Olandijoje.

Prieš pat Jungtinių Amerikos Valstijų prezidento rinkimų finišą vienasmenis radikalesnių kairiųjų „smegenų centras“ Slavojus Žižekas aiškino, esą ne Trumpo, bet Hillary Clinton pergalė būtų tikroji ir daug didesnė katastrofa. Tačiau panašu, kad blėstantis Žižeko radikalumas prasimušė visiškai ne vietoje ir ne laiku. Ar tai nėra pernelyg pavojingas lošimas kraštutinumais, vis dar viliantis, kad pagaliau ateis kairiųjų išganymas? Akivaizdu, kad tokių įvykių fone liberaliąją politinę ir ekonominę konjunktūrą yra apėmusi tikrų tikriausia agonija, tačiau ar turėtume pagrindą teigti, kad visa tai galėtų pavirsti į ką nors gera? Žižeko tekstuose dominuojantis mokymas apie dabartyje sunkiai išvelgiamus, tačiau egzistuojančius viltingus ateities ženklus atsiskleidžia visa formalia savo tuštybe. Slovėnų filosofas ir socialinis kritikas siūlo ne daugiau negu tuščią politinio pažado formą, kuri esą paskatins konsolidacijos ir solidarumo procesus. Tačiau ar formalus pažadas

„iš bėdos“ gali turėti galią ir nors kiek patrauklumo? Gal jis pats ir yra didžiausias tokios (kokios?) geidžiamos ateities priešas?

Aptardamas pastarąją gilią ekonomikos krizę, Nobelio premijos laureatas Paulas Krugmanas dažniau apibūdina ją kaip *depresiją*. Jo požiūris į ateitį kitoks negu Žižeko. Pasak Krugmano, kuris šio svarstymo kontekste pasireiškia veikiau kaip filosofas negu ekonomistas, ateitis yra daug trapesnis dalykas, negu atrodo iš pirmo žvilgsnio. Ateitį labai lengva prarasti, ir mes ją tiesiog... prarandame. Mintis paprasta – ekonomikos politiką koncentruojant vien į ilgalaikę perspektyvą, iš akiračio iškrinta tai, kas svarbiausia – dabarties kančios ir bėdos. Ekonomistas teigia, kad bloga perspektyva trumpuoju laikotarpiu, t. y. tiesiog „dabar“, smarkiai pažeidžia ilgojo laikotarpio, t. y. ateities, perspektyvą, o „geresnis gyvenimas“ vis atidedamas visiškai neapibrėžtiems laikams.

Aišku, tarp kairiųjų nuolat klaidžioja nemirtingos Walterio Benjamino ištarmės, neva pagrindžiančios politinį jų mesianizmą, tačiau atrodo, kad šis pažadas, ironizuojant Žižeko stiliumi, ir yra ideologija pačia tikriausia forma bei pačia blogiausia šio žodžio prasme.

Į painias idėjų istorijos ir teorijos džungles galima lįsti ir dar giliau. Antai Žižekas nuolat priekaištavo Karlui Marxui, esą nesugebėjusiam įžvelgti, kad kapitalizmas iš esmės sėkmingai absorbuoja ir netgi panaudoja saviems tikslams krizines ar depresines situacijas, nuolat kylančias iš jo paties. Tiek Žižekas, tiek daugelis kitų teigia, kad kraštutiniai blogos situacijos yra kupinos mesianistinių politinio atsinaujinimo pažadų, visiškai nesvarbu, apie kokią – konservatyvų ar radikalų kairiją – atsinaujinimą kalbėtume. Tačiau visi šie „vilties nepraradusieji“, tarp jų ir pats Žižekas, ko gero, nesugeba ar nenori matyti, kokių iškreiptų būdu viltys, kurias jie diegia, dar labiau įtvirtina situaciją, be perstojo ir vis didesniu mastu sėjančią minėtą „*dabarties kančias ir bėdas*“? Gali būti, kad politinis procesas daug inertiškesnis ir kur kas mažiau pasiduoda pažinimui bei poky-

čiams, negu iki šiol manėme, nes ši sistema gerokai pranoksta žmogaus mąstymo ir veikimo mastą. Tai galėtų būti nauja mąstymo perspektyva, jeigu tik iškart nenuslystų į „dalinės socialinės inžinerijos“ paradigmą, plėtotą dar Karlo Raimundo Popperio. Iš idėjų istorijos žinome, kad skepticizmas sukėlė ne vieną mąstymo revoliuciją, tačiau galbūt ne vieną iš jų jis ir sužlugdė. Taigi, dabar prieita aklavietė kol kas yra ne teorinis, o veikiau retorinis viržas.

Galvoje vis vien kirba labai spekuliatyvus, veikiau retorinis negu teorinis klausimas, ar esame pajėgūs bent jau suprasti pokyčius, kurie vyksta mūsų socialinėje, politinėje ir ekonominėje realybėje? Manoma, kad konceptualus ir kraštutiniai abstraktus mąstymas, tapęs visų „vakarietišku“ mokslų ištakomis, atsirado senovės Graikijos kolonijose, kuriose klestėjo prekyba ir neįtikėtinai sparčiai vystėsi monetarinė sistema. Toji dirbtinė sistema pirmą kartą didžiu mastu per itin trumpą laiką pranoko tuometinio žmogaus mąstymą ir gebėjimus koordinuoti veiklą. Sakoma, kad toks precedento neturėjęs stimulus tiesiogiai lėmė senovės graikų filosofijos atsiradimą ir intensyvią plėtotę. Tai gražus optimistinis pasakojimas apie didingas žmogaus galias. Kartais visiems norisi tikėti tokiais ir kitais panašiais dalykais.

Galėtume puoselėti viltį, kad labiau socialiai orientuota liberalioji demokratija sugebės sukurti sąlygas, kurios liberaliajai politinei ir ekonominei sistemai suteiks „antrąją kvėpavimą“, taigi, ir vilkas turėtų būti sotus, ir avis sveika... Tačiau derėtų kuo nuoširdžiausiai savęs paklausti: ar šitoks tikėjimas nebūtų toks pat ydingas kaip ir tikėjimas kairiuoju politiniu mesianizmu? O gal tai tik iš tų pačių ištakų kylančios nevilties pasekmė, išsakoma, pasitelkiant visiškai kitokį politinio proceso vaizdinį? Galbūt tai padarinys tos pačios aklavietės, kurioje atsidūrę rinkėjai didžiąją dalį balsų atiduoda už politines jėgas, laikomas populistinėmis?

Pakankamai akivaizdu, kad į šio straipsnio pavadinime keliamą klausimą kol kas privalėtume atsakyti skeptiškai: blogėjanti politinė situacija tikrai nesuteikia pagrindo tikėtis ko nors gero... ■

SOLIDARI EUROPA GLOBALIOS SOLIDARUMO KRIZĖS AKIVAIZDOJE

Įspūdžiai iš Europos kultūros žurnalų 27-ojo suvažiavimo

Pirmąjį lapkričio savaitgalį Gdanske vyko 27-asis *Eurozine* tinklo rengiamas Europos kultūros žurnalų suvažiavimas, šiemet draugėn subūręs 98 redaktorius, leidėjus iš įvairių Europos šalių, pakvietęs keletą lektorių. Šiometinio susitikimo tema „Mobilizacija vardan to, kas bendra“. Diskusijų forume aptarėme klausimus, susijusius su solidarumo stoka, akivaizdžiai didėjančia globaliu mastu.

Pastogę prasmingoms ir turiningoms diskusijoms suteikė Gdanske įkurtas Europos solidarumo centras, veikiantis ir kaip sąjūdžio *Solidarność*, kadaise išjudinuso komunistų režimo pamatus, įspūdingas muziejus, priglaudęs daugybę autentiškų pasipriešinimo istorijos dokumentų, eksponatų, ir kaip veikli plataus profilio institucija, plėtojanti rimtus tarptautinius kultūros projektus. Pastato architektūrą galima vertinti įvairiai (prisipažinsiu, atgyvenusi brutalistinė stilistika manęs nesužavėjo), tačiau didžiulį įspūdį padarė lenkų gebėjimas puoselėti atminties kultūrą. Beje, įsitikinau, kad šiame įspūdingų gabaritų muziejuje, menančiame neseną istoriją, lankytojų netrūksta.

Suvažiavimo dalyviai, be kita ko, svarstė, ar gausybė naujų visuomeninių sąjūdžių kyla vien iš apmaudo ir nevilties, ar vis dėlto jie yra pilietinio aktyvumo išraiška, siekiant suburti bendruomenes, vienijamas

konkrečių tikslų. Ar nacionalinė valstybė gali tapti bendrumo ir solidarumo pagrindu, ar šio uždavinio turėtų imtis pati vietos bendruomenė, pavieniai individai? Rūpėjo aptarti ir tai, ar naujieji visuomeniniai sąjūdžiai daro kokį nors poveikį pagrindinėms partijų politikos kryptims, o gal atvirkščiai – juos pačius įkvepia ir nukreipia partijų politika? Kaip mobilizuojamas pilietinis bendrumas? Ar tai, kas bendra, gali būti panaudota solidarumo pagrindams stiprinti? Ar bendri dalykai (*commons*) įgyja pakankamai reikšmingą svorį nacionalinės ir globalios ekonomikos kontekste? Suprantama, klausimų kelta gerokai daugiau, diskusijos nuo globalių dalykų vis kryo prie vietinių, o iš pažiūros lokalsios problemos įgaudavo globalius kontūrus.

Jau keletą dešimtmečių vykstantys Europos kultūros žurnalų susitikimai šalia daugelio ypatumų pasižymi dar ir tuo, kad čia renkasi žmonės, kuriuos sieja ne tik bendri kultūrinės komunikacijos interesai, intelektualinės idėjos, bet ir panašios problemos. Didžiuma leidinių, tarp jų ir *Kultūros barai*, savo priederme laiko ne tik stebėti, analizuoti, interpretuoti sociokultūrinius procesus, bet ir ginti žodžio, saviraiškos laisvę, kurti diskusinę ir polemą erdvę, drumsti valdžios ramybę, žadinti visuomenę

iš intelektualinio snaudulio, telkti kritiškai mąstančias asmenybes, kad viešai dalytųsi savo išvalgomis. Perfrazuojant ir perkeičiant lietuvių kilmės amerikiečių antropologo Alfonso Lingio knygos pavadinimą, galima sakyti, kad į šiuos susitikimus renkasi labai daug ką bendra turinčiųjų bendrija. Tai žmonės, gerai žinantys savo krašto sociokultūrinės problemas, kurių sprendimo būdais dalijasi su kolegomis, keisdami tarpusavyje tiek svarstymais, idėjomis, tiek ir tekstais... Be kita ko, per tuos kasmetinius susitikimus plečiamos intelektualinės pažintys, juoba kad į *Eurozine* tinklą kasmet priimama apie pustuzinį naujų kultūros leidinių, jau spėjusių sužibėti savo šalyse. Gaila, bet su vienu kitu kultūros leidiniu, praradusiu ankstesnę reikšmę arba nutraukusiu savo egzistenciją dėl skurdžios fondų paramos, tenka atsisveikinti. Vis dėlto „išnykstančių“ žurnalų nėra daug, o kai kurie, sustabdę narystę *Eurozine* tinkle, vėliau atsigauna ir sugrįžta.

Būtų pernelyg sudėtinga, o gal ir neprasminga perpasakoti viską, apie ką kalbėta suvažiavimo dienomis. Tačiau kai kuriuos pranešimus tiesiog būtina paminėti. Šiomet renginį atidarė žinomas italų teisininkas ir teisės mokslininkas, Turino (Italija) ir Kalifornijos (JAV) universitetų profesorius Ugo Mattei's, pasakęs liepsningą kalbą apie tai, kad nemažai dabartinių tiek lokalių, tiek ir globalių, tarptautinėmis sutartimis įteisintų įstatymų veikia prieš konkrečią visuomenę, net prieš visą žmoniją. Profesoriaus teigimu, tokius įstatymus būtina iš esmės koreguoti, imtis radikalių juridinių reformų, kad būtų apsaugotas viešasis gėris, kad gamtos resursai būtų eksploatuojami teisingai ir protingai, iš ateities kartų neatimant galimybes gyventi. Dabar globaliu mastu netausojamas iškastinis kuras, teršiama atmosfera, visuomenei pučiant miglą į akis, atseit alternatyvos nėra. Italų teisininkas, su garsiu fiziku ir ekologu Fritjofu Capra neseniai parašęs knygą apie aklavietę, į kurią savo noru veržiasi žmonija, mano priešingai. Iš viduramžių paprotinės teisės žinoma bendrų dalykų (*commons*) sfera, pasak profesoriaus Mattei'o, nėra „visaliaudinė nuosavybė“, kuria galima bet kaip ir bet kada naudotis neatlyginčiai. Viskas turėtų būti grindžiama sutarimu dėl to,

kokie resursai ir kokios galimybės yra būtinos ateities kartų egzistavimui užtikrinti. Naudojimąsi bendrais dalykais reikia ir riboti, ir reglamentuoti, ir racionaliai (juridiškai) reguliuoti. Beje, vienas iš tokių dalykų yra vanduo. Ugo Mattei's buvo vienas iš grupės teisininkų, kuriuos šalies premjeras Romanas Prodi's subūrė į komisiją vandens resursų privatizavimo teisėtumui išanalizuoti. Nors komisijai priklausė labai skirtingų politinių įsitikinimų teisininkai, jų nuomonės sutapo – vandens resursus būtina įteisinti kaip bendram naudojimui skirtą, o ne privačios nuosavybės objektą. Buvo surengtas referendumas ir didžiuliu Italijos gyventojų pasisakė prieš vandens privatizavimą. Tai leido į šalies įstatymus įtraukti nuostatą, kad egzistuoja ne tik privati ar bendra nuosavybė, bet ir tai, kas sietina su bendrais interesais, – pasiskolinus viduramžių leksiką, tai vadinama „bendromis ganyklomis“ (*commons*). Teisininkų sutarimas, kad vanduo patenka į *commons* kategoriją, reiškia, kad iš to išplaukia atitinkamai reguliuojama elgsena – skatinami tie subjektai, kurie taupiausiai naudoja vandenį ir atvirkščiai – labiausiai apmokestinami tie, kurie vartoja jį nesaikingai.

Kiekviena šalis, kuri kartu su Vienoje įsikūrusia Europos kultūros žurnalų asociacijos atstovybe, administruojančia ir internetinį portalą www.eurozine.com, rengia suvažiavimą, stengiasi parodyti įdomiausias valstybines institucijas, reikšmingiausias statinius, kur paprastai ir vyksta susitikimų programa, pristato intelektualinį savo potencialą. Lenkų gebėjimas reprezentuoti šalį kėlė pavydą ir pagarbą – rengėjai pasirūpino, kad susitikime dalyvautų ryškiausi, tarptautiniu mastu pripažinti akademikai. Kai kuriems iš jų dalyvavimas šiame renginyje buvo svarbus ir emociškai. Antai garsus Prancūzijos profesorius, lenkų kilmės sociologas Michelis Wiewiorka neslėpdamas jaudulio prisiminė, kad pirmąsyk Gdanske lankėsi 1981-aisiais, kartu su iškiliu prancūzų sociologu Alainu Touraine'u atvykęs analizuoti *Solidarność* fenomeno, o dabar apie šią patirtį turi progą kalbėti muziejuje, pagerbiančiame iškilaus sąjūdžio atminimą. Pasak Wiewiorkos, lenkų *Solidarność* – tai glo-

balus judėjimas, įgavęs nacionalinę formą, įtvirtinęs moralines vertybes. Pasak sociologo, tokių sąjūdžių likimas susiklosto labai skirtingai. Antai dalis *Araby pavasario* baigėsi prieštariniais rezultatais, o Tunise protestai sukėlė teigiamus pokyčius, užtikrino demokratijos plėtrą. Judėjimas *Okupuok Volstritą*, nors pasiekė visai nedidelių laikinų laimėjimų, vis dėlto mobilizavo įvairių šalių visuomenę ir virto globaliu reiškiniu. Antai, Graikijos pavyzdžiu pademonstravo, kad globalios institucijos, tokios kaip TVF, nėra socialinių pokyčių pusėje, ir tai padarė apčiuopiamą įtaką visai Europai.

Ženevos ir Niujorko aukštųjų mokyklų profesorius Davidas Ostas pabrėžė, kad visuomeninius judėjimus derėtų skirti pagal tai, ko jie iš tikrųjų siekia. Pavyzdžiui, tam tikra solidarizmo forma galima laikyti net ir ano amžiaus 3–4 dešimtmečių europinį fašizmą. Taigi, derėtų išsiaiškinti, kokiomis vertybėmis grindžiama vienokia ar kitokia vienybės idėja – ar įtvirtinami grupiniai interesai, ar vienijami visi tie, kurie yra engiami, skriaudžiami, marginalizuojami, galiausiai, dėl ko tai daroma. Galima solidarizuotis, siekiant destruktivių tikslų.

Vokiečių dienraščio *Die Zeit* publicistė, daugelio socialiai aktualių knygų autorė Elisabetha von Thadden kalbėjo apie sudėtingus ir prieštarigus nuosavybės klausimus. Pasak jos, tai, kas angliškai vadinama *commons*, nėra nei privati nuosavybė, nei grynai viešoji sfera, veikiau tai sietina su galimybėmis išsaugoti tam tikrus dalykus. Kaip įdomių pokyčių energetikos srityje pavyzdį ji pateikė Hamburgą. Kadai garsėjęs vėjo malūnais, vėliau šis miestas pasirinko naftos energetiką, bet dar vėliau atsigręžė prieš naftą, teikdamas prioritetą atsinaujinantiems energijos šaltiniams. Pokyčiai akivaizdūs – šiandien joks politikos modelis neapsieina be svarstymų apie atsinaujinančių energetikos šaltinių maksimizavimą. Pastaruosius penkiolika metų 31 proc. suvartojamos energijos Hamburgas gauna iš atsinaujinančių šaltinių ir šį sektorių ketinama plėsti. Nuo 2000 m. įsisteigė 850 energetikos kooperatyvų, išlaisvinusių miestą nuo iškastinių kurą tiekiančių monopolistų.

Nors keičiantis įstatymams kooperatyvų skaičius sumažėjo, vis dėlto kooperacijos principo nebuvo atsisakyta ir siekiama, kad netolimoje ateityje Hamburgas 100 proc. apsirūpintų energetika iš atsinaujinančių šaltinių.

Suvažiavime buvo gyvai aptariami ir procesai, vykstantys Jungtinėse Valstijose. Pasak diskusijoje aktyviai dalyvavusio garsaus globalių politikos procesų apžvalgininko Paulo Tayloro, rinkimų JAV baigtis paveiks ir Europos šalių elektorato nuotaikas, juoba kad ir čia padėtis prastėja – neoliberalios reformos nuskurdino darbininkų klasę, smunka pasitikėjimas didžiosiomis partijomis, nors gal dar ne tokiu stambiu mastu kaip anapus Atlanto. Vokiečių politologas Danielis Leisegangas, priminęs Didžiosios Britanijos politinę savižudybę – *Brexit*, analizavo, kaip nuspėjamas Jungtinės Karalystės nusisukimas nuo Eurozonos paveiks tiek konkrečių šalių, tiek visos Europos solidarumo lygį. Nors didžiuma dabarties reiškinių rodo gilią krizę, užuot pasidavę nevilčiai, turėtume ieškoti išeities iš aklavietės. Tai, ką šiandien vadiname solidarumo stoka, gali reikšti naujų, esminių (ir viltingų) pokyčių pradžia...

Kai kurie analitikai atkreipė dėmesį, kad globaliu mastu vis labiau ryškėja tendencija, niveliuojanti ankstesnius politikos skirtumus tarp kairės ir dešinės. Neretai ir kairėje, ir dešinėje pusėje esančios partijos tęsia tokią pačią neoliberalią politiką, siaurinančią viešojo gėrio erdvę. Tad šiandien politines jėgas vėčiau derėtų grupuoti ne pagal tai, ar jos kairėje, ar dešinėje, bet pagal viršų ir apačią – t. y. kieno interesus, ar globalaus elito (viršus), ar lokalių bendruomenių (apačia) jos gina ir kam atstovauja.

Su šiemetinės diskusijos dalyviais sutarėme, kad keisimės publikacijomis, o profesorius Ugo Mattei's pažadėjo, kad netrukus susėsime ir pokalbį pratęsimė pašnekesių cikle, kurį šių eilučių autorius *Kultūros baruose* plėtoja jau penkerius metus. Žurnalo puslapiuose gvildensime ir solidarumo temą, labai aktualią Lietuvai, aptarsime, kaip saugoti „bendras ganyklas“ (*commons*), kad žmonija netaptų savo pačios godumo įkaite... ■

Andrzej MENCWEL

BE GARBINIMO IR NEIGIMO**

Interneto antropologinės prielaidos

4. Havelocko modelis

Jeigu egzistuoja „istorinis protas“ arba veikia „istorijos dvasia“, tai, matyt, jie, o ne aklas atsitiktinumas pasirūpino, kad pamečiui nepriklausomai vienas nuo kito pasirodytų du veikalai, kurie skiriasi tyrimų temomis, rašymo stiliumi, aprėpia skirtingus istorinius laikus, bet yra artimi savo teorine koncepcija, nors tai buvo pastebėta tik po keleto dešimtmečių. Pirmasis veikalas – Marshallo McLuhano „Gutenberg galaktika. Tipografinio žmogaus kūrimas“ (*The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man*. 1962), antrasis – Ericko Alfredo Havelocko „Įvadas į Platoną“ (*Preface to Plato*. 1963). Jau aptariau [žr. *KB nr. 10*, – red.], kokia buvo pagrindinė McLuhano tezių reikšmė ir kaip jis stengėsi šias tezes primesti savo amžininkams. Čia pakaktų pridurti, kad antroji to veikalo pavadinimo dalis adekvačiai išreiškia jo mąstymo būdą – spauda sukūrė (tiksliau tariant, „padarė“) naujovišką „tipografinį žmogų“, kurio sąvybėms apibūdinti autorius skyrė savo sentencijas, elipses ir metaforas.

* Tęsinys iš *KB nr. 10*. Pabaiga. Iš spaudai rengiamos knygos „Kultūra tinkla-veikos visuomenėje: tapatybės industrija“.

McLuhano pristatyta komunikacinės revoliucijos problematika taip ir būtų likusi vien rizikinga interpretacija, jei ne empirinė, analitinė ir filologinė Havelocko išvada, pateikta knygoje, kuri iš tikrųjų yra įvadas į Platoną. Tas įvadas – tai originali ne tik Platono *Politeia*, o kartu visos filosofijos, bet ir jo *Paideia* interpretacija. Autorius įrodinėjo, kad tikroji Platono veikalo problema yra klasikinės Graikijos švietimo idealų priešprieša senovės Graikijos švietimo idealams. Tą priešpriešą jis priskyrė perėjimui nuo žodžio prie rašto (teisingiau, nuo *oralumo* prie *raštingumo*), taigi, „senovės Graikijos rašytinei revoliucijai“. Būtent taip Havelockas apibrėžė savo tyrimų objektą, o kitas svarbus jo veikalas taip ir vadinasi „Rašto revoliucija Graikijoje ir kultūrinės jos pasekmės“ (*The Literate Revolution in Greece and Its Cultural Consequences*. 1982). Esu įsitikinęs, kad iki jo niekas kitas taip reikšmingai neprisidėjo, kad teisingai išaiškintų, kas iš tikrųjų yra komunikacijos revoliucija. Todėl negalima tos revoliucijos, kurios pranašas, vykdytojas ir rezultatas turėjo būti internetas, klausimų aptarti, nesiremiant Havelocko koncepcija.¹⁴

Į šiuolaikinės kultūros istoriją žvelgdami iš komunikacijos perspektyvos, susiduriame su pokyčiais,

kurie laikomi revoliuciniais, nors nė kiek nesuklystume, vadindami juos evoliuciniais. Kai sakytinėse kultūrose atsirado pirmieji dainiai, įgavę išskirtinį vaidmenį, tos kultūros neabejotinai pasuko pokyčių keliu. Pradėjusios naudoti pirmąsias „atminties laikmenas“, jos priartėjo prie rašto išradimo. Kai primityvūs piktogramas papildė ideogramos, – tai buvo pirmas žingsnis sisteminių žinių link, o jos negali apsieiti be abstrakčių sąvokų. Kai nuo ideografinio ir skiemeninio pereita prie abėcėlinio rašto, atsidūrėme ties istorijos, kurią suvokti vis dar mokomės, slenksčiu. Graikams sukūrus ir pritaikius abėcėlę, atsirado raštas, kurį Europos civilizacija vartoja iki šiol ir be kurio negalėtų gyvuoti internetas. Ir taip toliau, ir panašiai: perėjimas nuo molio prie popiruso, nuo popiruso prie pergamento, nuo pergamento prie popieriaus, nuo popieriaus prie ekrano – tai, be jokios abejonės, esminiai pokyčiai. Toks pat svarbus ir perėjimas nuo ritinio prie kodekso, nuo skaitymo garsiai prie skaitymo tyliai, nuo šventraščio prie pasaulietinio rankraščio, nuo rankraščio prie medžio raižinių – kiekvienas iš jų lėmė svarbius komunikacijos pokyčius, bet reiškė daugių daugiausia *evoliuciją*. Panašaus atsargumo turėtume laikytis ir vertindami teksto perėjimą prie *hiperteksto*.

Net ir tokioms neabejotinai lūžinėms kultūros institucijoms, kaip antikinė biblioteka ir akademija, vėliau – viduramžių vienuolynai, dar vėliau – pirmieji universitetai, netinka įvardijimas *revoliucija*. Viduramžių tyrinėtojai juk nevadina revoliuciniu XII amžiaus, kai Europoje atsirado universitetai, su kuriais prasidėjo esminiai komunikacijos pokyčiai. Universitetų atsiradimą lydėjo mokslų sisteminimas, iškilo intelektualai, kitaip tariant, žmonės, pragyvenantys iš protinio darbo, ir jų mokiniai, kurie rengėsi tokiam darbui. Perrašinėtos ir platintos pasaulietinės knygos – tų proto darbininkų darbo įrankis, įsitvirtino vieša diskusija kaip tiesos ieškojimo būdas, o tokie mąstytojai kaip Abelard’as tapo to meto asmenybės idealu. Tačiau Jacques’as Le Goffas, didžiausias šiuolaikinis viduramžių studijų autoritetas, visa tai atsargiai vadina „*renesansu viduramžiais*“.¹⁵

Le Goffas ir Havelockas dirbo nepriklausomai vienas nuo kito, jų veikaluose sunku įžvelgti, kad būtų vienas kitam darę įtaką. Tačiau žinodami Havelocko darbus, geriau suprasime Le Goffo santūrumą. Viduramžiai turi beveik viską, ką galima vadinti komunikacijos revoliucija, tačiau neturi to, kas buvo pasiekta Periklio ir Platono Atėnuose, štai kodėl medievistas yra toks santūrus. Taigi, yra lotyniškosios abėcėlės raštas, rankraštinų knygų platinimo sistema ir jų skaitytojai, yra universitetai su jiems būdinga mokslinė aplinka ir yra asmenybės idealas. Bet visa tai – panašiai kaip Lotynų kvartalas Paryžiuje – yra netipiškas anklavas jį supančiame pasaulyje, kuriame ne tik viešpatauja bažnytinė-feodalinė santvarka, bet ir komunikacijos požiūriu jis tebėra oralinis. Sakytinė komunikacija jame dominuoja ne tik kiekybiškai, apimdama pagrindines bendro gyvenimo sritis, bet ir kokybiškai, kitaip tariant, vyrauja jai būdingas mentalitetas, pasak Le Goffo, „*magiškas mąstymo ir jutimo būdas*“. Todėl tai ir yra tik „*renesansas viduramžiais*“, o ne revoliucija.

Havelockas ne toks atsargus ir tiesiai sako, kad klasikinėje Graikijoje (visų pirma Atėnuose V–VI amžiais) įvyko komunikacijos revoliucija. Tarp tų dviejų visuotinių kultūrų – klasikinės Graikijos ir XII–XIII amžių Vakarų Europos – yra tam tikras pamatinis panašumas ir skirtumas. Taigi, abi šios kultūros vartoja abėcėlinį raštą, o toks raštas, „*kuris leidžia vizualiai atpažinti kalbines fonemas*“, pasak Havelocko, nulėmia rašymo, tiksliau tariant, raštingumo (angl. *literacy*) dominavimą kultūroje. Apie skirtumą tarp klasikinės Graikijos ir Viduramžių Europos jau kalbėjome. Graikijoje įsigali raštas arba raštingumas, o Viduramžių Europoje, nepaisant neginčijamai išplitusio rašto, ir toliau viešpatauja sakytinė kultūra. Viduramžių pamokslai, anuomet labiausiai paplitęs kolektyvinės komunikacijos būdas, skelbiami vietos šneka ir taip, lyg būtų sakytiniai (net jeigu jie yra užrašyti). Atėnuose atvirkščiai – kalbas, vieną iš pagrindinių *polio* gyventojų būties sandų, visi sakydavo taip, lyg jos būtų užrašytos (pagal retorikos taisykles). Tad skirtumą tarp tų kultūrų nulėmė ne skirtingi reiškiniai, bet skirtingi

gos dominantės. Dominančių klausimas pirmiausia yra Dawido J. Boltero sąvokos *apibrėžianti technologija* pritaikymas („Turingo žmogus. Vakarų kultūra kompiuterio amžiuje“). Sąvoka *dominuojanti medija* reiškia, kad kultūrinės komunikacijos požiūriu visos istorinės medijos yra daugiasistemės, o kokia medija (raštas, spauda) dominuoja, reikėtų spręsti, pasitelkiant konkrečius istorinius tyrimus.¹⁶

Pagrindiniuose savo veikuose Havelockas sistemškai atskleidė, kad įvyko pirmoji istorijoje komunikacijos revoliucija, iš pamatų pakeitusi iki tol viešpatavusią komunikacijos sistemą, oralinę kultūrą paversdama rašto kultūra. Prieš pristatydamas konceptualią tos komunikacinės revoliucijos modelio rekonstrukciją, nurodysiu būtinus metodinius jo apribojimus. Taigi, *rašto kultūra* reiškia ne tokią kultūrą, kurioje raštas yra išimtinė komunikacijos sistema, o kultūrą, kurioje raštas pradeda dominuoti, bet gyvuoja kartu su sakybine kultūra. Tik pirmą kartą sakinė kultūra turėjo vieną komunikacijos sistemą, visi vėlesni kultūrų tipai jau yra dviejų (kalba ir raštas) arba keleto (kalba-raštas-spauda-audiovizualizacija) sistemų komunikacija. Dominavimo (tarkim, rašto prieš kalbą) klausimas yra ne teorinis, o istorinis ir turi būti sprendžiamas, atliekant konkretų tyrimą. Le Goffas tai daro viduramžių kultūros, Havelockas – antikinės kultūros atžvilgiu. Be to, kaip rodo žmonijos kultūros istorija, viena komunikacijos sistema ne pašalina kitą, o ją papildo, bet nustatyti jų tarpusavio ryšius irgi galėsime tik atlikę konkretų istorinį tyrimą. Technokratai dažnai primeta mums savo mąstymo įpročius, skelbdami „elektronikos triumfą“, „knygos mirtį“. Technikos srityje tokie pašalinimai iš tikrųjų vyksta, pavyzdžiui, linotipus šiandien matome tik muziejuose. Mūsų laikais knyga pakeitė savo vietą kultūroje, bet vis tiek išliko ir nėra pagrindo manyti, kad knygos kada nors išnyks.

Pokyčiai, apimantys visą kultūrą, trunka labai ilgai: antikinėje Graikijoje jie vyko beveik penkis amžius – nuo finikiečių abėcėlės pritaikymo (IX–VII a.), iki graikiškosios abėcėlės paplitimo (IV a.). Kultū-

ros virsmo trukmė iš esmės nepriklauso nuo jam nubrėžtų rėmų, dėl kurių specialistai vis dar diskutuoja. Rankraščių išplitimas naujųjų laikų Europoje skelbė komunikacijos revoliuciją, o spaudos išradimas neabejotinai ją papildė. Spauda atsirado, kaip įrodė Lucienas Febvre'as ir Henri-Jeanas Martinas, XVI amžiuje,¹⁷ bet dominuoti kultūroje pradėjo tik XIX amžiuje. Būtent tuo metu išsivysčiusios Vakarų šalys įvedė privalomą švietimą – tai reiškė visuotinę raštingumą, o antroje amžiaus pusėje pradėta masiškai leisti knygas ir laikraščius. Pagal paplitusią galvosena tai, kas atspausdinta, pripažįstama šventu, būtent literatūroje „žmogus iš pogrindžio“ pradeda intelektualinius savo eksperimentus. Taigi, komunikacinis virsmas net šiuolaikinėje Europoje tęsiasi apie tris amžius. O kaip jį vadinsime – revoliucija ar evoliucija, – atrodo, priklausys nuo to, kuris terminas labiau patinka.

Havelocko istorinės-kultūrinės studijos labai plačios, pagrįstos pavyzdžiais, filologiškai nuodugnios, kritiškai įžvalgios.¹⁸ Kiekvienas jomis pagrįstas „grynasis“ teorinis modelis pasmerktas minčių supaprastinimui, ir aš sąmoningai tą priimu. Taigi, sakinė kultūros pakeitimas rašto (*rašytine*) kultūra reiškia, kad pasikeitė tiek istorinis visuomenės tipas, tiek komunikacijos sistema, tiek kolektyvinis mentalitetas ir supratimas, kokia asmenybė yra ideali. Teoriškai reikėtų aiškiai skirti kiekvieno atskiro pjūvio pagrindinius pokyčius, nes konkrečioje kultūroje visuomeninis ryšys, komunikacija, mentalitetas, švietimo idealas yra gyvybiškai susipynę.¹⁹ Būtent jie lems tolesnius svarbius, bet jau antraeilius ir trečiaeilius pokyčius. Svarbiausia, kad visuomeninių vaidmenų nepainiotume su ryšių tipais, asmenybės idealo – su literatūriniais modeliais ir nesudieivintume jokių medijų. O šiandien tai primygtinai daroma su Internetu, tiksliau tariant, su internetu.

Socialinis pjūvis rodo, kad rašto kultūra pirmiausia įgyvendinama miestuose, kur racionalūs politiniai ryšiai pranoksta šeimos ir genties ryšius. Tokioje visuomenėje išsiskiria ir *ego*, subjektas, nuo kurio elgesio ir viešosios veiklos priklauso *polio* tikrovė. Šis

pokytis lemia, kad atsiranda specializuoti visuomenės veikėjai (politikai, teisininkai, oratoriai) su jiems būdinga veikla ir elgsena. Komunikacijos požiūriu *polio* kultūroje dominuoja raštingumas, tapatus rašto kultūrai. Tai reiškia, kad iš esmės visi gyventojai moka rašyti, raštas vartojamas visose viešojo gyvenimo srityse ir tampa verbalinio elgesio etalonu, o rašytinė kalba savo pavyzdžiu nukreipia sakinės kalbos srutą. Pavienio politinio subjekto *ego* atskleidžia nepriklausomas rašytinio diskurso žodis, kurį galima matyti, tirti, vertinti, apie jį diskutuoti. Atsirado specialūs žodžio profesionalai – logografai, raštininkai, filosofai, prozininkai. Tolesnė raida lėmė sakininių rūšių repertuaro pasikeitimą – jame įsivyravo proza. Priminsiu, kad panašiai apie šiuolaikinę kultūrą svarstė ir Michailas Bachtinas.²⁰

Pamatinis rašto kultūros reiškinys yra *intelektualizacija*. Mąstymas išsiskiria kaip speciali subjekto protinės veiklos rūšis, ir toji veikla nuolatos tobulinama. Metodiškas mąstymas kuria jam būdingą pažintinę – išprotautų dalykų, abstrakčių objektų, formų ir kategorijų – tikrovę. Kalba apibrėžia laiką ir erdvę, materiją ir judėjimą, tvermę ir kismą – tie apibrėžimai jau niekada jos nebepaliks. Tokio pokyčio pasekmė yra atskirų pažinimo sričių – filosofijos, mokslo, meno – susistemėjimas, metodiška jų klasifikacija ir institucionalizacija. Visa tai daroma ir pasitelkiant visuotinį švietimą. *Philo-sophos*, arba trokštantis tikrojo pažinimo, – taip rašto kultūra supranta švietimo idealą. Vėliau tai aprėps ir subjektyvumą, kuris suteiks jam etinę autonomiją, ir išorinį objektyvumą, kuris suteiks epistemologinę laisvę. Šio idealo įsikūnijimas pagal Platono viziją buvo Sokratas, kuris, net nuteistas mirti, viešai pareiškė: „*Niekada nesiliovčiau filosofuoti.*“²¹

Jeigu „*pranešėjas yra pranešimas*“, vadinasi, kintant komunikacijos sistemai, keičiasi ir visuomeniniai ryšiai, mąstymo struktūros, asmenybės idealas. Neišpažįstu technologinio determinizmo, nesigilinu į McLuhano tezės gelmes – determinizmą atmetu, o į tezę tik atsižvelgiu. Vykstant kultūros pokyčiams, neabejotinai dalyvauja pranešėjai, o pokyčių nei-

manoma teisingai suprasti, neatsižvelgiant į jų pranešimus. Kaip ir Paulas Levinsonas manau, kad jie yra „*minkšti asmenys*“, tiesiogiai ir iš lėto besiskverbiantys į kultūrinę substanciją. Spauda, kol sukūrė „*tipografinį žmogų*“, kuris neabejotinai kitoks negu sakininis arba rankraštinis žmogus, vargo keletą amžių, – šis „*kūrinys*“ tikrai neatsirado iš akies kontakto su „*homogenišku lapu*“, kaip tvirtino McLuhanas. Be spaudos preso, tam dar reikėjo ir reformacijos su kontrreformacija, išsivysčiusių miestų, pramonės revoliucijos, išlaisvinančių socialinių ir filosofinių idėjų, prozinės kalbos išpopuliarėjimo, visuotinio švietimo...²² Jei apie šiuolaikinę komunikacijos revoliuciją norime kalbėti iš esmės, o ne paviršutiniškai, kaip tą daro žurnalistai, turėsime pripažinti, kad visiškai pasikeitė dominuojanti komunikacijos sistema kartu su visuomeninių ryšių tipu, mąstymo struktūromis ir asmens idealais. Šią taisyklę reikėtų internetui taikyti lygiai taip pat, kaip ji taikyta kalbai, raštui ir spaudai, jei sutiksime, kad internetas yra ne tik technika, bet ir mediumas, taigi, pranešėjas, nors ir nederėtų akiai tuo tikėti.

5. Internetas – kas jis yra ir kuo atrodo esąs?

Trys pagrindinės atsakymo į šį klausimą ašys būtų *hipertekstas*, *interaktyvumas*, *multimedialumas*. Iškart po „yra“ rašau „atrodo“, nes tų reiškinų, kurie vyksta net ne mūsų akyse, o su mumis, atžvilgiu negalima nieko tvirtai teigti. Tokį santūriai reflektyvų, bet ne skeptišką požiūrį, vertindamas visus ženklus, skelbiančius „komunikacijos revoliuciją“, norėčiau išlaikyti tam, kad nepulčiau į aistringą teigimo ir niekinančio demaskavimo kraštutinumus, dominuojančius literatūroje, šia tema parašytoje iki šiol. Kuo pakilesnė frazeologija, tuo lengviau antraeiles ir trečiaieiles ypatybes, būdingas komunikacijos sistemai, laikyti pirmaeilėmis. Bibliotekų fondų skaitmeninimas turėtų atvesti į knygos sutemas, nors daugių daugiausia tai tik jos kopijavimas, o pasaulio masė tu knyga, beje, tebėra prieinamesnė už kompiuterį. Internetinių laiškų, dienoraščių ir diskusijų išpliti-

mas turėtų grąžinti sakytinės, tiesa, „išvestinės“, komunikacijos intensyvumą, nors plika akimi matyti, kad ši komunikacija yra rašytinė. Ji turi specifinius savo stiliaus bruožus, tačiau vis tiek yra parankinė rašytinio diskurso versija. O *hiperteksto* atsiradimas internete, kuris darosi vis labiau *interaktyvus* ir *multimedialus*, kelia nemažai abejonių, ar tekstas, kaip spaudos kultūros paradigminis rašytinis diskursas, vis dar dominuoja.

Atskiro dėmesio nusipelno ir klausimas, susijęs su globaliu interneto paplitimu, ypač todėl, kad tai istoriškai sutampa su ekonomine ir kultūrine globalizacija. Internetas irgi aprėpia visą pasaulį, kitaip tariant, peržengia žemiškąsias laiko ir erdvės ribas, bet daug anksčiau tą jau padarė televizija. Radijas dar per Antrąjį pasaulinį karą irgi kone peržengė šias ribas, o savo apogėjų pasiekė Šaltojo karo metais. Televizija pirmąkart žmonijos istorijoje surengė transliaciją realiu laiku ir pasaulio mastu, visiems (net ir atskirtiems Geležinės uždangos) parodydama pirmuosius Neilo Aldeno Armstrongo žingsnius Mėnulyje, – tai įvyko 1969 metų liepos 20 dieną. Satelitinė televizija pastaraisiais dešimtmečiais irgi plėtojosi eksponentine progresija, o pirma nuo krašto „skaitmeninė jos platforma“ šiandien iškyla kaip programinis Babelio bokštas. *World Wide Web*, kaip sako pats pavadinimas, yra visą pasaulį apraizgęs tinklas, jungiamasis Žemės rutulio audinys, tačiau toks jis yra *irgi*, o ne *išskirtinai*. Jo garbintojų nuomone, už išskirtinę savo padėtį internetas turėtų būti dėkingas *hipertekstui* su itin originaliomis galimybėmis, kokių niekada nesuteiks jokia televizija.

XX a. 7-ajame dešimtmetyje *hiperteksto* idėja šovė į galvą Harwardo studentui Tedui Nelsonui, kuris poetiškai pavadino ją *Xanadu project*.²³ Pasak jo, tokia mintis toptelėjusi dar vaikystėje iš gamtinės patirties – akivaizdu, kad jis suvokė pasaulį bergsoniškai, nors apie Bergsono filosofiją, ko gero, nieko nežinojo. Jeigu plaukdami valtimi panersime plaštaką į upės tėkmę, turėsime visapusį, visajuslinį, pilnatvišką vandens potyrį, o kiekvienas žodinis jo nusakymas bus vienpusis, išprotautas, dalinis. Tai-

gi, reikėjo sukurti to pilnatviško potyrio atitikmenį. Nežinia, ar Nelsonas buvo skaitęs McLuhaną, tačiau jis, dar būdamas vaikas, kalbėjo taip, lyg galvotų kaip šis mąstytojas. Raštas, o ypač spauda, – sakė antrin-damas „Gutenbergio galaktikai“, – yra nepermal-daujamai linijinis, nuoseklus, hierarchinis. Pridur-kime, kad toks yra ir tekstas – linijinis, nuoseklus, hierarchinis. O mūsų patirtis yra vienalaikė, tolydi, horizontali – joje viskas vyksta tuo pat metu, neper-traukiamai, lygiagrečiai. Todėl, norėdami išreikšti šią patirtį, turime peržengti rašto, spaudos ir teksto apribojimus.

Ar pasitelkus žodį, galima sukurti tokį užrašymo būdą, kuris atspindėtų autentišką patirties visumą? Tokie ketinimai rodo, kad Nelsonas ir visi „hiperteksto“ fanai yra simbolistų (*De la musique avant toute chose*), futuristų („*zaumnyj jazyk*“), hiperrealistų (*écriture automatique*) ir kitų praėjusio amžiaus avangardistų, kurie ėmėsi „kalbos eksperimentų“, palikuonys. Skirtumas tik toks, kad šis eksperimentas turėjo būti įgyvendintas techniškai, o ne meniškai, tačiau su meninėmis ir dar visuotinėmis, pasekmėmis. *Hipertekstas* įsivaizduotas gana mechaniškai – kaip įrašas su visomis, net ydingiausiomis, teksto versijomis, nes autentiškai patirčiai visi lygiagretūs įrašai yra artimesni už primestą vieną versiją. Tame lygiagrečiame įrašė reikėjo išlaikyti ir visas galimas nuorodas, atverti jį taip, kaip patiriame visas galimas asociacijas. Vienalaikiškumas vietoj tiesės, laisvė vietoj tvarkos, *fluxus* vietoj sekos... Šiuolaikinė literatūra, ypač proza, sukūrė *hipertekstui* labai artimas, iš esmės nelinijines patirties užrašymo technikas. Sąmonės srautas, kurį galėtume vadinti ir *pasąmonės* srautu, yra bene artimiausias *Xanadu* projekto idėjai, kitaip tariant, pirminiam *hiperteksto* projektui.

Kaip ir priklauso menininkui, Nelsonas liko idėjos autorius. Jo idėją labiau tiktų vadinti *holotekstu* pagal analogiją su *holograma*, nes *hiperteksto* pavadinimas yra klaidinantis. *Xanadu* projektas reiškė ne tekstą su priedais ar perteklinį tekstą, o tekstą kaip visumą. Tokio teksto idėja yra tapati idėjai išreikšti

pilnatvišką, niekuo (kalba, raštu, spauda, sritim, rūšim) neapribotą patirtį. Ta idėja labai graži, patraukli, įkvepianti ir tokia pat sena kaip Europos civilizacija. Kad apibrėžtume jos kilmę, tenka grįžti prie seniausios ezoterinės ir mistinės patirties. XIX a. ji įkvėpė didžiuosius romantikus – tą puikiai iliustruoja Richardo Wagnerio siekis sukurti visuotinį meno kūrinį (*Gesamtkunstwerk*), XX a. žadino poetus, dailininkus, kultūros filosofus, o pastaruoju metu, kaip matome, apžavėjo komunikacijos teoretikus. Tadeuszo Kantoro, vieno žymiausių praėjusio amžiaus menininkų, kūrybinis kelias – tai pastangos sukurti asmenišką meninį *holotekstą*. Ši idėja buvo, yra ir, ko gero, bus tik idėja, kitaip tariant, pilnatviškos išraiškos troškimas, įsivaizdavimas, tikėjimės, niekada to neišsižadėsime, tačiau ji yra žodžio, paletės, kalto ir scenos menininkų sritis, nes unikalią patirtį atitinkanti pilnatviška išraiška turėtų būti kaip galima labiau vienietinė, nepakartojama. Iš jos negalima sukurti jokios išraiškos taisyklės, jokios kalbinės normos. Juo labiau nepavyks jos įgrūsti į kokį nors techninį protokolą, kuris užtikrintų jos patvarumą ir kartotinumą.

Realiai ir kartotinai internete vartojamas *hipertekstas* yra mokslininkų, o ne menininkų išradimas. Jo pagrindinis kūrėjas – Timas Bamersas-Lee, Ženevos CERN (*Centre Europeen de Recherches Nucleaires*) mokslinis bendradarbis. To *hiperteksto* globalinė sklaidos sistema yra WWW, arba *World Wide Web*, jo kalba yra HTML (*Hipertext Markup Language*), programuojanti dokumentų, kitaip tariant, internetinių tekstų, struktūrą. Į HTML kalbą įrašyti hiperryšiai (*link*), padedantys nuo vieno vienos linijos dokumento pereiti prie bet kurio kito, esančio bet kurioje tolesnėje linijoje. Tų tekstų užrašymą galima laisvai „formatuoti“, įterpiančią juos paveikslėlius, kuriuos savo ruožtu galima animuoti. *Hiperteksto* struktūra neabejotinai skiriasi nuo spaudai būdingos teksto struktūros. Atskiruose dokumentuose ji yra linijinė, tačiau visi kartu jie sudaro begalinį lygiagrečių dokumentų rinkinį. Lygiai kaip ir atskirame dokumente ji yra nuosekli, bet visi kartu tie dokumentai yra

kone kosminis sekų žvaigždynas. Hierarchinė liko tik dokumento redakcija, nes tame neišsemiamame kosminiame rinkinyje kiekvienas dokumentas gali būti padėtas bet kur. Tokie neišsemiami šio rinkinių rinkinio turtai ir neribota judėjimo po jį laisvė pirmiausia, regis, klaidina interneto entuziastus, jame išvelgiančius revoliucinį atsiribojimą nuo geometriškai apribotų spausdintų tekstų. Taip atsirado ir akimirksniu išplito nauja, tikrai holistinė sąvoka *dirbtinis protas*.

Kultūros istorikai nusiteikę skeptiškiau. Be to, nereikia ypatingos erudicijos, kad pastebėtume, jog žodynai ir enciklopedijos visada buvo skaitomi ne linijiniu, o „*linkiniu*“ būdu, nuorodos moksliniuose darbuose irgi kuria sekų žvaigždyną. Daug struktūrinių interneto elementų yra suformuoti pagal spaudos kultūros elementus ir jai įprastas mokslines technikas, tiesiog reikėtų padaryti išsamią tokių skolinių apžvalgą.²⁴ Billo Gateso, kuris yra vienas iš naujosios komunikacijos eros pranašų, produktas – visuotinai naudojama *Windows* operacinė sistema sukurta pagal mokslinės kartotekos struktūrą, tokią sudaryti mokiausi dar pirmame filologijos studijų kurse. Niekas, išskyrus maniakus, žodynų ir enciklopedijų neskaito linijiniu būdu, pirmosios logografijos atsirado kartu su raštu dar senovės Šumere, o enciklopedijos buvo ganėtinai paplitusios jau viduramžiais. Evangelijos ir psalmynai su miniatiūromis tebėra neprilygstamas atvaizdų ir žodžių semantinio susipynimo šedevras, ir gerai, kad negalime jų animuoti, nes vis dar mokomės jas interpretuoti. Savo ruožtu internetiniai langai yra tik adaptuotas laikraščio puslapio *layout* (struktūros planas), ir niekas jų, kaip ir laikraščių, neskaito ištiesai. Taigi, toks *hipertekstas*, koks jis yra dabar, toli gražu ne revoliucinė naujovė, kaip tvirtina jo šalininkai. Pats Tedas Nelsonas vadina tai trivialiu *Xanadu* idėjos supaprastinimu, jos priešingybe.

Tačiau svarbiausia ne tai, kad *hiperteksto* struktūra yra atvira, nors HTML kalboje gana šabloniška, o tai, kad vartotojai savo veiksmais nepaliumajamai jį kuria. Kitaip nei rankraščiuose, enciklopedijose ar

net laikraščiuose, paremtuose nekintamu, apribotu ir nuosekliai padalytu tekstu, *hipertekstas* yra dinamiškas, kintamas, takus, pulsuojuantis, panašiai kaip žodinės komunikacijos srautas. Iš tokios analogijos kyla pasvarstymai apie „išvestinį oralumą“, koks turėtų būti šiai medijai būdingas. Tą matome ne vien *čatuose* (*IRC – Internet Relay Chat*), kitaip tariant, diskusijų grupėse, kurios imituoja žodinę diskusiją, o savita jų dramaturgija yra dažnai analizuojama, ir ne vien elektroniniame pašte (*e-mail*), kurio išraiška artimesnė kalbai, o ne raštui, nors ir yra parašyta. Iškilus pavyzdys galėtų būti internetinė mokslinė, ypač tikslųjų mokslų, komunikacija. Tokia komunikacija vyksta globaliu mastu realiu laiku, o tai reiškia, kad informacijos perdavimo laikas iš esmės sutampa su jos priėmimo laiku. Mokslinė informacija ne tik pasikeičiama akimirksniu – tas pasikeitimas yra globalus, priklausantis nuo visų dalyvių valios. Bent teoriškai tai reiškia, kad užginčijamos visos tradiciškai atskirtos mokslinės spaudos kultūros dalys: autorius, pranešimas, gavėjas. Autorius nenurodomas, pranešimas – atskirtas, o gavėjas yra bendraautoris. (Pamatinis spaudos kultūros laimėjimas buvo tikslus apibrėžimas, kas yra autorius ir kokios jo teisės. Čia į šį klausimą nesigilinsime, nes jis yra atskira, jau vis keblesnė tiek praktinė, tiek teorinė problema.) Jeigu ir ne visi yra menininkai, kaip to norėjo Josephas Beuysas, tai vis tiek kiekvienas yra kūrėjas.

Kitaip tariant, hipertekstine savo išraiška internetas yra interaktyvus. *Interaktyvumas* – idėja, tokia pat sena kaip ir Europos kultūra, nes siejasi su įsivaizduojama kolektyvine kūryba, būdinga pirmą kartą kultūroms. „*Graikų tautos pačios buvo Homeras*“, – rašė Giambattista's Vico knygoje „Naujasis mokslas“, glaustai perteikdamas vieną gražiausių žmonijos legendų. Jeanas-Jacques'as Rousseau, kurį visų atmainų ekspresionistai turėtų laikyti savo globėju, garsiajame „Laiške apie spektaklius“ kūrybinės visumos aspektu priešpriešina liaudies šventę ir teatro spektaklį. XX a. tokios inspiracijos veikė pirmiausia teatre – didieji jo reformatoriai norėjo

išardyti rampą, skyrusią sceną nuo žiūrovų salės, kad visi dalyviai taptų meninio įvykio bendrakūrėjais. Tas įvykis, arba *hepeningas*, tapo dailininkų, trokštančių atsisakyti pasyvaus žiūrėjimo ir įvairiomis formomis kurti bendrą veiksmą, kovos šūkiu. Tačiau tai, nepaisant didelių teatro ir dailės pasiekimų, buvo visuomeniniu požiūriu ribotos ir iš esmės lokaliai akcijos. Populiariojo interaktyvumo tarpininkais tapo techniniai išradimai – pirmiausia telefonas, paskui radijas, dar vėliau televizija, inicijavusi interaktyvius sumanymus. Bet telefoninė komunikacija yra tik žodinė ir dvipusė, o radijo ir televizijos interaktyvumas ribotas, atsitiktinio pobūdžio. Interneto interaktyvumas yra įvairiapusis, nenutrūkstamas, dinamiškas, tuo pat metu žodinis, vaizdinis ir garsinis. Internete kiekvienas veiksmas susijęs su gausybe sprendimų ir tuo atžvilgiu atviras, interaktyvus. Globalų, multimedijiniais ryšiais pulsuojančią internetą filosofai pavertė pasaulinio kolektyvinio proto vizija. Regis, iš tikrųjų materializavosi Teilhard'o de Chardino pranašystės apie *noosferą*, kuri valdys gyvenimą.

Multimedialumas – trečiasis iš pagrindinių interneto komunikacijos bruožų, su juo siejama ir ypatinga jo galia. Tačiau šiandien *multimedialumas* tapęs tokiu populiariu terminu, kad net sunku suvokti jo prasmę. Multimedijiniais vadinami teatro spektakliai (kai į juos įterpiamas kinas), dailės instaliacijos (kai jose naudojamas garsas), multimedijinis iš prigimties yra videomenas, net namų ūkio padargai, tarkim, automatinės skalbyklės, reklamuojami kaip multimedijiniai. Jeigu šiuo terminu vadiname mažiausiai dviejų (ir, žinoma, daugiau) komunikacijos priemonių sąveiką, reikėtų pripažinti, kad medijos visada buvo multimedijinės, išskyrus nebent tyliai skaitomą spausdintą knygą. Multimedijinės buvo viduramžių maldaknygės su maldomis bei miniatūromis. Multimedijiniais laikytini įvairiausi teatro spektakliai, nes jie visada veikia įvairias jusles. Dar iki instaliacijų multimedijinės buvo muziejų ekspozicijos, nes aplink tvyrojusi tyla sustiprindavo vizualinį poveikį ir skulptūrų poveikį. Todėl reikėtų

kuo tiksliau apibūdinti kompiuterinei technikai priskiriamą tokių medijų rinkinį, kad nepasiklystume tame daugiamedijiniame miške. Tikslų apibrėžimą pateikia naujausia Didžioji visuotinė enciklopedija: *Multimedia* (lot.), *multimedijų sistema* – dabar ši sąvoka taikoma bet kokiai teleinformacinei sistemai, kuri gali perdirtbti, archyvuoti ir platinti informaciją garso, judamų paveikslų, fotografijos, grafikos, tekstų ir duomenų pavidalu.²⁵ Laikysimės jo, ypač todėl, kad jis yra sisteminis.

Bet prieš analitiškai taikydami šį apibrėžimą, turime išlieti sintetinį vizionierizmą, nes būtent jis multimedijų technikai suteikia antropologinę prasmę. *Multimedijų klausimas*, taip sakau dėl tolimos sąsajos su *homerišku klausimu*, turi gerokai senesnes istorines-kultūrinės šaknis negu *hipertekstas* ir *interaktyvumas* – jos siekia dar priešistorę. Vizionierišką multimedijų išraišką geriau suvoksime, pažvelgę į vėlyvojo paleolito laikais paplitusią vadinamąją olų tapybą. Žinome, kad XX a. 10-ajame dešimtmetyje iš esmės pasikeitė tiek olų tapybos datavimas, tiek jos interpretacija. Naujausi atradimai (be kitų ir 1994-aisiais atrasti piešiniai Chauvet-Pont-d'Arc, kaip manoma, sukurti prieš 32–30 tūkstančių metų) perstūmė tą datavimą 15–20 tūkstančių metų atgal (prieš tai buvo Altamira – 15 tūkstančių metų, Lascaux – 17 tūkstančių metų senumo). Tos tapybos interpretacija nuo magiškosios pakeista į religinę, nors, žinoma, tai nereiškia, kad toks požiūris primamas vienbalsiai. Tačiau aptariant *multimedijų klausimą*, toks pasikeitimas labai iškalbingas. Pagal ankstesnę interpretaciją olų menas – tai tapyba („vienos medijos“ kūriniai), tie paveikslai išreiškia medžioklės magiją, kitaip tariant, simbolinę medžiotojo viršenybę medžiojamų žvėrių atžvilgiu. Pagal religinę interpretaciją (visų pirma šamaniškąją) akcentuojamas pilnatviškas („multimedijinis“) šio meno pobūdis – olos buvo šventos kolektyvinių religinių ceremonijų vietos, garsas (giesmė ir muzika), ritmas ir kūnų judesiai ten susiliedavo su pieštine „scenografija“. Kitaip tariant, tai buvo ne „multimedijinis“ spektaklis, o pamaldos, skirtos kolektyvinei

transgresijai, persikėlimui mintimis į „kitą pasaulį“, tikriausiai tam, kad būtų lengviau atremti pavojus, tykančius šiame pasaulyje.²⁶ Iš visų sudėtinių šių pamaldų dalių – medijų – išliko patvariausias, taigi, olų tapyba, o kitas turėtume įsivaizduoti, nors pastaruoju metu iššifruota rezonansinė olų „architektūra“ tokius spėjimus patvirtina.

Kaip tos neabejotinai žavios spėlionės susijusios su internetine multimedijų sistema? Panašiai, kaip Teilhardo de Chardino *noosferos* vizija siejasi su globaliu interaktyvumu. Internetinis ryšys yra *hipertekstinis*, taigi, multimedijinis, ir *interaktyvus*, taigi, kolektyvinis, o ne vienietinis, be to, globalus, taigi, priklausantis visai žmonijai, o ne vienai kuriai nors genčiai. Intensyvios kolektyvinės transgresijos, panašios į tą, kurią atlikdavo mūsų protėviai, tik dabar jau atliekamos visos žmonijos mastu, pasitelkiant *multimedijų sistemą*, vizija sužadina parareliginį tikinčiųjų komunikacijos revoliucija džiūgavimą. Dar nežinome, kaip tas džiaugsmas pasireikš, sužinojus, kad ir *Microsoft*, ir *Google* su *Yahoo* sutiko – aišku, dėl milijardinių pelnų – sukurti kiniškas savo programų ir naršyklių versijas, nors jos yra cenzūruojamos.

Empirinis „teleinformacinės sistemos“, nors ji dar net nėra sistema, nes kompiuterių ir televizijos ryšių pobūdis tebėra ne sisteminis, o atsitiktinis, veikimas skiriasi nuo religinio vizionieriškumo. Ir kelia daugiau klausimų negu džiūgavimo. Iš tų klausimų labiausiai kirba techninis: kokia bus pagrindinė globalios „teleinformacinės sistemos“ priemonė – televizija ar informatika (ekranas ar internetas)? Į šį klausimą dar niekas neatsakė, o šios dvi medijos (kitaip tariant, su jomis susiję verslai bei išradėjai) kasdien vis stipriau varžosi tarpusavyje. Teleinformacinė multimedijų sintezė, kuri neišvengiamai privalo būti globali, tikrai taps epochiniu pasiekimu, kuris pakeis ne tik visą komunikacijų sistemą, bet ir kultūrinius visų medijų ryšius. Pasikeis kalbos, rašto, spaudos, net radijo ir televizijos – iki šiol techniškai pačių naujoviškiausių medijų – vieta kultūroje. Taigi, kykla klausimas, kokios bus naujos socialinės ir psichologinės dominantės.

Kitas esminis klausimas būtų visuomeninis – teleanformatikos globalumo, kad ir kokiū būdu jis būtų vykdomas, nederėtų suprasti vien geografiškai, jį reikia vertinti ir iš humanizmo pozicijų. Tuo atžvilgiu momentinis teleanformatinio perdavimo pobūdis, tegul ir pats patogiausias, atrodo mažiau svarbus. Svarbesnis yra interneto (ir jo multimedijinio įpėdinio) prieinamumas visuomenei, o čia skirtumai tokie pat ryškūs kaip tarp turtingiausių ir vargingiausių visuomenių. Štai Estijos valstybė 2004 m. pradžioje visiems piliečiams užtikrino galimybę naudotis internetu. Tai primena 1539-uosius, neabejotinai lūžinius žmonijos kultūros istorijoje metus, kai Ženevos Respublika užtikrino savo piliečiams visuotinę švietimą. O Burkina Faso iki šiol apie 85 proc. gyventojų (tarp jų moterų daugiau kaip 90 proc.) yra neraštingi, šalyje, kurioje gyvena dešimt milijonų žmonių, didžiausio dienraščio tiražas yra vos 8 tūkstančiai egzempliorių. Nepaisant žaibiškos informacinių technologijų pažangos, jos vis dar santykinai brangios, ir neįmanoma įsivaizduoti, kad šiuo metu egzistuojanti rinka aprėptų Burkina Faso lygiai taip, kaip Estiją. Tol, kol būdvardžiais „globalus“ (ir jo išvestinėmis „pasaulinis“, „planetinis“ ir panašiai) bus nusakomas geografinis, o ne humanistinis veiksnys, viskas liks reklaminės frazeologijos lygmenyje. Globali komunikacijų visuomenė turėtų nuo Atėnų rašto visuomenės skirtis tuo, kad joje nebus skirstymo į piliečius ir vergus, taigi, į raštingus ir beraščius.

Trečias pagrindinis klausimas yra švietimas, susijęs ir su kalbos vaidmeniu. Kokia kalba turėtų vykti globali multimedijinė komunikacija? Juk viena iš jos medijų tebėra žodis, kurio svarbą internetas ne susilpnina, o dar labiau sustiprina. *Esperanto*, *volapik* ar *pidgin english*, nes tikrai ne kokia nors tautinė ar etninė kalba? Komunikacijų revoliucijos entuziastai tą klausimą apeina, nes kol kas jo sprendimas nuostabiai paprastas. Komunikacija vyksta *pidgin english* kalba, kuri, net ir praturtinta įvairiais paveiksliukais ir jaustukais, yra taip supaprastinta, kad neturi jokio kultūrinio konteksto.²⁷ Tai, ką čia pelnome talpos

požiūriu, prarandame konteksto atžvilgiu, o tai patvirtina Norwido sentencijos *redakcija yra redukcija* tiesą.

Negana to, nors vyksta daugybė informatikos kursų, kad kiekvienas norintis išmokytų valdyti kompiuterį, taigi, ir naudotis internetu, bet nėra jokio (regis, pasauliniu, ne tik Lenkijos mastu) *internetinio mokymo*. Žmonijos kultūros istorija rodo, kad visada būdavo mokoma apsiprasti su naujovėmis, antropologai, nors nelabai sutartinai, vadina tai *inkultūracija*.²⁸ Į gentinę kultūrą reikėjo įvesti naują veikėją su komunikacijos teise; rašto kultūra tą naują veikėją ne tik išmokė rašyti, bet ir suteikė jam religijos, moralės, kultūros pagrindą, kad jis įgytų teisę naudoti raštą. Panašiai, nors sistemiškiau, spaudos kultūra tokiai *inkultūracijai* pasitelkė besikuriančias socialines sistemas. Gana sakyti, kad visa šiuolaikinė švietimo sistema – nuo vaikų darželio iki aukštosios mokyklos – siekia išugdyti kompetentingą ir atsakingą spaudos kultūros dalyvį. Analogiškos *inkultūracijos* į esamą ir būsimą multimedijų kultūrą nėra, neturime netgi tokio švietimo idėjos, daugių daugiausia matome pedagogines jos užuomazgas. Didžiausia istorijoje komunikacijų revoliucija, kurią vienodai karštai pranašauja tiek jos entuziastai, tiek priešininkai, užklumpa mus technologiškai apstulbusius ir kultūriškai beginklius. Todėl būtina daryti viską, kas tik įmanoma, kad ši *revoliucija* virstų *evoliucija*. O visų pirmaisiai privalome kritiškai ją apmąstyti. ■

Išvertė Inga TULIŠEVSKAITĖ

²⁴ Neturime pagrindinių Erico A. Havelocko darbų vertimų į lenkų kalbą. Apie jo koncepcijas rašė Alfredas Gawroński's: *Dlaczego Platon wykluczył poetów z Państwa* („Kodėl Platonas atskyrė poetus nuo Valstybės“), Warszawa, 1984, p. 39–64. Tas koncepcijas plačiau aptariu studijoje *Antropologia słowa i antropologia literatury* („Žodžio antropologija ir literatūros antropologija“), p. 61–80. Paskutinės Havelocko knygos, kuri yra populiarus jo darbų pristatymas, vertimas į lenkų kalbą pasirodė serijoje *Communicare*. Žr. Eric A. Havelock. *Muza uczy się pisać...* („Mūza mokosi rašyti“).

- ¹⁵ Žr. pirmiausia šiuos Jacques'o Le Goffo darbus: *Inteligencija w wiekach śriednich* („Intelektas viduramžiais“). Vertė Eligia Bąkowska. Warszawa. 1997; *Kultura śriedniowiecznej Europy* („Viduramžių Europos kultūra“). Vertė Hanna Szumańska-Grosowa. Warszawa. 1994.
- ¹⁶ Dawid Bolter. *Człowiek Turinga. Kultura Zachodu w wieku komputera*. Vertė Tomasz Goban-Klas. Warszawa. 1990.
- ¹⁷ Lucien Febvre, Henri-Jean Martin. *L'apparition du livre* („Knygos atsiradimas“). Paris. 1958. Jos dalies vertimas pav. *Książka, ten zaczyna* („Knyga, ta pradžia“), vertė Andrzej Mencwel [iš:] *Antropologia słowa. Zagadnienia...* („Žodžio antropologija. Klausimai“), p. 521–533.
- ¹⁸ Žr. Erico A. Havelocko darbų bibliografiją [iš:] to paties autoriaus *The Muse learns to write. Reflections on Orality and Literacy from Antiquity to the Present* („Mūza mokosi rašyti. Pasvarstymai apie oralumą ir raštingumą nuo Antikos iki šiandienos“). New Haven and London. 1986, p. 129–130.
- ¹⁹ Kultūros antropologinio suvokimo pjūvių (visuomeniniai ryšiai, komunikacija, mentalitetas, asmenybė) klausimu žr. svarstymus studijoje *Antropologia słowa i historia kultury* („Žodžio antropologija ir kultūros istorija“) ir diskusiją: Grzegorz Godlewski, Andrzej Mencwel, Paweł Rodak, Małgorzata Szpakowska. *W kontekście systemów komunikacji* („Komunikacijos sistemų kontekste“), [iš:] *Communicare. Almanach antropologiczny*, p. 159–177.
- ²⁰ Žr. Michail Bachtin. *Problemy literatury i estetyki* („Literatūros ir estetikos problemos“). Vertė Wincenty Cesluk-Grajewski. Warszawa. 1982, ypač studijas: *Epos i powieść (o metodologii badan nad powieścią)* („Epos ir romanas. Apie romano tyrimų metodologiją“), p. 537–581; *Słowo w powieści* („Žodis romane“), p. 82–277, to paties autoriaus *Problema tieksta w lingwistyk, filologii i drugich humanitarnych naukach. Opyt filozofskogo analiza* („Teksto problema lingvistikoje, filologijoje ir kituose humanitariniuose moksluose. Filosofinės analizės patirtis“), [iš:] *M. M. Бахтин. Эстетика словесного творчества* („Žodinės kūrybos estetika“). Москва. 1979, p. 281–307.
- ²¹ Plg. Erico A. Havelocko veikalą *Preface to Plato* („Įvadas į Platoną“) antrosios dalies *The necessity of Platonism* („Platonizmo būtinybė“) šiuos skyrius: XI. *Psyche or the Separation of the Knower from the Known* („Psichė arba Žinančio atskyrimas nuo žinomo“), p. 197–214, XII *Ehe Recognition of the Known as Object* („Žinomo pripažinimas objektu“), p. 215–233; AT, *The Supreme Muse is Philosophy* („Aukščiausia mūza yra filosofija“), p. 276–311.
- ²² Apie „kietą ir minkštą medijų determinizimą“ žr. atitinkamą skyrių iš: Paul Levinson. *Miękkie ostrze. Naturalna historia i przyszłość rewolucji informacyjnej* („Minkšti ašmenys. Natūrali istorija ir informacinės revoliucijos ateitis“). Vertė Hanna Jankowska. Warszawa. 1999, p. 16–30. Apie „spaudos revoliucijos“ sudėtingumą žr.: Jan Pirożyński. *Johannes Gutenberg i początki ery druku* („Johannesas Gutenbergas ir spaudos eros pradžia“). Warszawa. 2002, ypač XIV skyrių, *Wynalazek druku jako czynnik sprawczy wielkiej rewolucji i metrazem długiej ewolucji mentalnej* („Spaudos išradimas kaip didžiosios revoliucijos sukėlėjas ir ilgos psichologinės evoliucijos matas“), p. 183–200. Taip pat Elizabeth L. Eisenstein. *Rewolucja Gutenberga* („Gutenbergo revoliucija“). Vertė Henryk Hollender. Warszawa. 2004, *passim*.
- ²³ Žr. Theodor Holm Nelson. *Początki hipertekstu: wspomnienie* („Hiperteksto ištakos: atsiminimai“). Vertė Iwona Kurz, [iš:] *Communicare. Almanach antropologiczny*, p. 60–74; *Internet do lamusa* („Internetas neišmanėliui“), interviu su Tedu Nelsonu, ten pat, p. 361–364. Plg. Taip pat Jim Whitehead. *Orality and Hypertext: An Interview with Ted Nelson* („Oralumas ir hipertekstas: interviu su Tedu Nelsonu“), http://www.ics.uci.edu-ewj/csr/nelson_pg.html
- ²⁴ Žr. Christian Vandendorpe. *Du papyrus a l'hypercente. Essai sur les mutations du texte et de la lecture* („Nuo papiruso iki hiperteksto. Esė apie teksto ir skaitymo kitimą“). Quebec. 1999, to paties autoriaus *Hipertekst i przyszłość pamięci* („Hipertekstas ir atminties ateitis“). Vertė Agnieszka Grudzińska, [iš:] *Communicare. Almanach antropologiczny*, p. 159–192.
- ²⁵ WEP PWN, 18 tomas, Warszawa, 2003, p. 192.
- ²⁶ Plg. Richard Leakey. *Pochodzenie człowieka* („Žmogaus kilmė“). Vertė Zdzisław Skrok. Warszawa. 1995, ypač 6 skyrių *Język sztuki* („Meno kalba“), p. 139–162; Andre Lanaganey, Jean Clotes, Jean Guilaine, Dominique Simmonet. *La plus belle histoire de l'homme* („Gražiausia žmogaus istorija“). Paris. 1988, ypač *Acte 2, La conquete de l'imaginaire* („2-asis aktas: menamo užkariavimas“), p. 65–113; Christofer Stringer, Robin McKie. *Afrykański Exodus. Pochodzenie człowieka współczesnego* („Afrikietiškas egzodas. Šiuolaikinio žmogaus kilmė“). Vertė Andrzej Jacek Tomaszewski. Warszawa. 1999, ypač 8 skyrių, *Czarownik* („Burtininkas“), p. 243–278; Karen Armstrong. *Krótką historia mitu* („Trumpa mito istorija“). Vertė Ireneusz Kania. Kraków. 2005.
- ²⁷ Žr. Vannevar Bush. *Jak możemy myśleć* („Kaip galime mąstyti“). Vertė Roman Chymkowski i Iwona Kurz, [iš:] *Communicare. Almanach antropologiczny*, p. 33–50.
- ²⁸ Nelabai paisydami lenkų kalbos taisyklių, etnologai tą procesą kartais vadina *enkultūracija* arba *akultūracija*. Ryžtingai pasisakau už terminą *inkultūracija*.

Vytautas LANDSBERGIS

LIUDYTOJAI RAŠO ISTORIJĄ

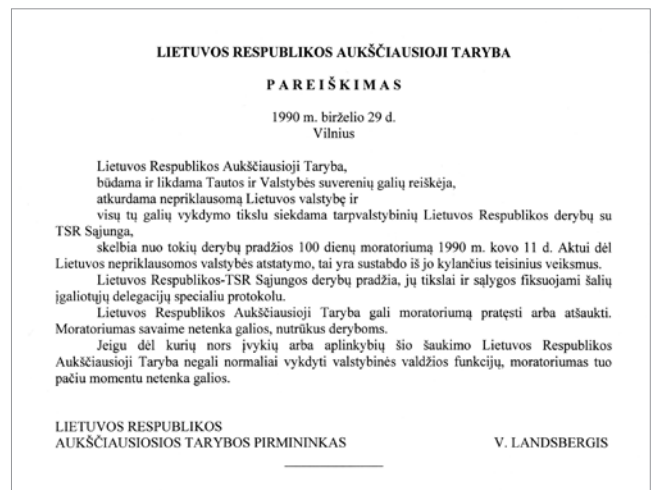
Istorikams kirmijant ant kairiojo šono, tarsi lauktų, kol neliks liudytojų, šie, bemaž jau paskutiniai, imasi plunksnos.

Gerbiu ir itin vertinu vienišo Virgilijaus Čepaičio pastangas užpildyti istorikų tingumo spragą. Jis turi sukaupęs dokumentų, kurių kiti gal nė neieško, ir atkakliai rašo sąjūdinio Lietuvos išsivadavimo iš SSRS istoriją.

Džiaugiuosi, skaitau ir noriu papildyti – jau greit turėsiu tam begalę laiko, – bet vis atsitrenkiu kaip tamsoje į stulpą į vieną nesupratimą. „Kremliaus nuomone, priėmusi moratoriumą, Lietuva kapituliavo. Nesvarbu, kad mes taip nemanėme“, – beveik teisingai rašo V. Čepaitis (*Kultūros barai*. 2016, nr. 10). Ir čia pat greta tvirtina, neva Aukščiausioji Taryba, „priėmusi pareiškimą dėl Nepriklausomybės Akto moratoriumo“, tikėjosi, kad „Kremliaus atšauks blokadą“, „juk sutikome su tuo nemtu moratoriumu“...

Iš tikrųjų mes ne tik „nemanėme“ kapituliavę (rašo V. Čepaitis), bet ir faktiškai jokia forma nepriėmėme, nesutikome, neįvedėme Kremliaus reikalaujamo moratoriumo, tik pareiškėme, kad tada, kai SSRS pradės derybas su Lietuvos valstybe, ši 100 dienų nepriimtinės naujų teisės aktų. Vis tikiuosi, kad liausis anos „Kremliaus nuomonės“ kartojimas. Norėčiau, kad Virgilijus – liudytojas kaip ir aš – pataisytų įkyrią žurnalistinę klišę, kuri prasilenkia su Aukščiausiosios Tarybos (AT) pareiškimo tekstu ir vis dar gali būti politiškai žalinga. Todėl Kremliaus ruporai ją ir kalė.

O gerbiamam žurnalui visai nedaug kainuotų paskelbti tą nedidelį 1990 m. vasaros AT dokumentą, geriausiai faksimilę.

V. Čepaičio skelbiama dokumentų ir atsiminimų medžiaga labai vertinga, nors, kaip matome, korektūrų kartais reikia. Štai, pasak jo, Lietuvos Sąjūdis 1989 m. vasarą dar nediršo kalbėti apie Rusijos ir Lietuvos 1920 m. Taikos sutartį. Bet juk ji įrašyta mūsų projektuotame SSRS Liaudies deputatų suvažiavimo istoriniame dokumente, įvardijusiam Stalino-Hitlerio „pakto“ slaptuosius protokolus kaip nusikalstamą sandėrį, kuris sulaužė Taikos sutartį ir negalioja nuo pasirašymo momento.

UŽMIRŠTAS DONELAITIS

Iš 1990 m. dar priminsiu šakotas nepatenkintų veikėjų ir struktūrų pastangas supriešinti Lietuvos nepriklausomybę paskelbusią AT su naująja Vyriausybe. Nevengta provokacijų. Moratoriumo akto projektas, parengtas Vyriausybės, buvo viešai paskelbtas, nė nesuspažindinus su juo AT vadovybės. Pirmiausia nusiųstas, nepatikėtumėte, – Maskvos televizijos laidai *Vremia...* Apie tai primena V. Čepaitis. Ir štai tiksliai dieną prieš AT išeinant atostogų (liepos 31-ąją), *Respublika* driokstelėjo grupės asmenų, daugiausia iš vienos partijos, „Kreipimąsi į Lietuvos žmones“, kuriame brėžiama kryptis netrukus „rinkti Atkuriamąjį Seimą ir patikėti jam demokratiškosios Lietuvos pamatus“. Kitaip tarus, AT nelyginant mauras jau savo padarė, AT gali eiti.

Priminsiu, kad Aukščiausioji Taryba dirbo nepaprastai daug, ir kaip tik tą liepą būtent ji dėjo demokratiškosios Lietuvos pamatus, priėmusi šūsnį aktualių įstatymų. Per vieną mėnesį ji baigė rengti ir priėmė Aplinkos apsaugos departamento, Krašto apsaugos prievolės, Kainų, Prokuratūros, Pensinio aprūpinimo gerinimo, Akcinių bendrovių, Biudžetinės sandaros, Kultūros paveldo inspekcijos, Įmonių rejestro, Juridinių asmenų pelno mokesčio įstatymus... Be to, dar Policijos akademijos laikinąjį statutą, Nuostatus dėl Lietuvos pilietybės. Valstybė norėjo gyventi, ji buvo statoma sparčiai ir ryžtingai. Tarp AT nutarimų – itin svarbūs dėl pasirengimo tarpvalstybinėms deryboms su SSRS, dėl atitinkamos delegacijos formavimo...

Milžiniškas parlamento darbas. O už tai – premjerės inspiruotas visuomenininkų ir būrelio deputatų tarsi sau pareikštas papeikimas.

AT reagavo tos pačios dienos Sąjūdžio pareiškimu apie pasitikėjimą deputatais ir apie grupės asmenų neatsakingą politinį veikimą. Juozas Urbšys atsiėmė savo parašą po „Kreipimusi...“, iškaulytą Arvydo Juozaičio, ir paaiškino padėtį per televiziją. Justinas Marcinkevičius, pamatęs, kad jo parašas iš 22 vietos iškeltas į pirmą (!), pareiškė daugiau nedalyvausiąs jokiaje politinėje veikloje. Išpuolis žlugo.

Kas ir ką iš to kurstymo laimėjo, pasilpnino ar atsijojo, – nesunku suprasti. Kaip ir pajusti visos mūsų naujosios istorijos spalvingumą. ■

Kristijono Donelaičio muziejus Tolminkiemyje, atidarytas prieš 37 metus, buvo nemenkas iššūkis SSRS politikai, nes tuo metu atstatyti bažnyčią, tegu ir muziejaus pavidalu, atrodė neįtikėtinas dalykas.

Ne mažesnę nusistebėjimą, o greičiau apmaudą Tolminkiemio bažnyčia kėlė tos teritorijos šeimininkei – Kaliningrado srities valdžiai. Ne paslaptis, kad ją nervindavo vien paminėtas Mažosios Lietuvos vardas, nes naujieji šių žemių valdytojai laikė jas *iskonno slavianskimi...*

Į Donelaičio muziejų tais laikais važiuodavo virtinės autobusų iš Lietuvos. Lietuviai sutvarkė ne tik bažnyčią, bet ir kleboniją, nušienaudavo aplinkines pievas.

Dabar Tolminkiemis atsidūręs užsienyje, anapus valstybinės sienos. Šiuo metu ją pervažiuoti dėl visiems žinomų priežasčių tapo sunku, tiksliau tariant, – brangu. 70 eurų kainuojanti pati pigiausia viza atmuša norą net didžiausiems patriotams.

Anot Donelaičio muziejaus direktorės Liudmilos Silovos, lankytojų skaičius anuomet, kai nebuvo sienos, ir dabar skiriasi kaip dangus ir žemė. Iš Lietuvos beveik visai niekas nebeatvažiuoja. Čia tiktų pridurti, kad, skirtingai nuo Baltarusijos, į kurios, kartu ir Lietuvos, pilis kelionių biurai nuolat rengia ekskursijas, Kaliningrado pusėn, taigi, ir į Tolminkiemį jokios kelionės neorganizuojamos.

Nuvykti viešuoju transportu irgi keblu, nes autobusas iš Tolminkiemio į rajono centrą Gusevą išvažiuoja ryte, grįžta vakarop. Viskas. Nuvykti ir sugrįžti autobusu tą pačią dieną neįmanoma. Kelias į Tolminkiemį toks duobėtas tarsi po karo, didieji autobusai nerizikuoja juo važiuoti.

Pats Tolminkiemis irgi apleistas, jo prieigose plyti ištisos dykynės. Tiesa, vietos gyventojai džiaugiasi, jei į muziejų atvyksta svečių iš toliau, direktorė dar ir arbata pavaišina.

Šiaip ar taip, muziejus yra prižiūrimas, tą finansuoja Kaliningrado srities valdžia. Jam skirti septyni (iš jų trys sargų) etatai.

Vis dėlto reikia pripažinti – Lietuva atskirta nuo Donelaičio, tiksliau tariant, Donelaitis nuo Lietuvos. Tikėtis, kad apžvelgiamoje ateityje vizos išnyks, nerealu. Taigi, „Metų“ autorius liks ne tiek tolybių, kiek užmaršties glūdumoje. Jau ne viena karta užaugo, nemačiusi Tolminkiemio muziejaus. Tai ką daryti?

Prieš septyniolika metų rašiau, kad Tolminkiemį reikia „parvežti“ į Lietuvą, t. y. Mažosios Lietuvos pasienyje parinkti kuo arčiau Tolminkiemio esančią, nesvarbu, ar veikiančią, ar neveikiančią liuteronų bažnyčią, pavyzdžiui, Virbalyje, Vištytyje, Kudirkos Naumiestyje, Vilkyškiuose, Kintuose, gal Panemunėje priešais Tilžę, neatmestina ir Nida. Įrengtume Kristijono Donelaičio memorialą ten.

Tiktų ir Donelaičio aikštė Klaipėdoje su paminklu būrų dainiui. Viename iš aplinkinių pastatų galėtų įsikurti Mažosios Lietuvos muziejaus filialas – Donelaičio galerija.

Kad lietuviai lankys Donelaitį Tolminkiemyje, tuščios svajonės. Nors, tiesą sakant, kodėl mums nepasinaudojus pasaulio patirtimi – specialų autobusą į Tolminkiemį nuo pat sienos galėtų lydėti Rusijos pasieniečiai, kad lietuviai nepabėgtų pas Putiną...

Jei Donelaičio muziejų įrengtume Lietuvoje, neabejoju, kad memorialas būtų lankomas.

Dar drąsesnis planas – parinkus tinkamą vietą, pastatyti Tolminkiemio bažnyčios kopiją (tiktų ir sumažinta), pasiėmus iš dabartinės viską, ką galima perkel-

Tolminkiemio bažnyčia

ti, juk kiekviena jos vėlinė atvežta iš Lietuvos. Tik bijau, kad rusai neatiduos nė surūdijusios geležėlės...

Beje, kai Kultūros ministerijoje pasiteiravau, ar ketinama gelbėti Donelaičio Tolminkiemį, atsakinga muziejų reikalų tvarkytoja iš pradžių paklausė, apie ką čia kalbu. Atsakiau, kad apie Kaliningrado srityje esantį muziejų. Tada ji man, neišmanėliui, paaikškino, kad toji sritis priklauso Rusijai. O LR ministerija užsienio muziejais nesidomi. Patikslinau, kad Donelaitis, nesvarbu, kur jis būtų, yra neatsiejama Lietuvos dalis. Bet valdininkės tai nesugraudino, jokios informacijos, kaip ten nuvykti, jei didžiojo poeto muziejus apskritai dar veikia, negavau.

O juk Tolminkiemis turėtų rūpėti ne vien Kultūros ministerijai, bet ir visai Lietuvos valstybei... ■

APIE „LIETUVOS LAISVĖS KELIO KRITIKĄ“ IR LIETUVOS VALSTYBINGUMO TRANSFORMACIJAS

Pernai ir šiemet atsisveikinome su dviem filosofais, kurių vardai žinomi ne vien skaitantiems filosofinius tekstus, bet daug platesnei auditorijai. Tokio dėmesio ir pagarbos (taisyklę „apie mirusįjį – gerai arba nieko“ sulaužė tik kelios interneto svetainės, turinčios gana nedaug skaitytojų), kokia viešojoje erdvėje parodyta Leonidui Donskiui (1962–2016) po staigos jo mirties, nesulaukė joks kitas Lietuvos filosofas, net Kovo 11-osios Akto signataras Romualdas Ozolas (1939–2015), miręs pernai. Šis faktas liudija ne tiek nuopelnus „grynajai“ filosofijai (nei Ozolas, nei Donskis nebuvo lietuvių teorinės filosofinės minties pirmo ryškumo „žvaigždės“), kiek atskleidžia dabartinės Lietuvos esmę. Pavyzdžiui, žurnalas *Veidas* – vienas iš pagrindinių leidinių, atspindinčių neoliberalios valstybės veidą ir ginančių neoliberalią jos esmę, – vietoj *in memoriam* Leonidui Donskiui išspausdino „*prasingiausių ir skambiausių jo citatų*“¹ rinkinį. Akivaizdu, kad „prasingiausios“ ir „skambiausios“ filosofo citatos atspindi politinę *Veido* filosofiją. Visas problemas, pasak Donskio, lemia tai, kad Lietuva dar nepakankamai vakarietiška ir liberali, o blogybių šaknys – „*mentaliniai klodai, ateinantys iš tos pačios rusų imperijos*“. Skyrelyje, pavadintame „Apie tarpukario ir šiandieninę Lietuvą“, skaitome: „*Idealizmo ir pasiaukojimo savo šaliai reikėtų pasimokyti iš to meto Lietuvos. Kitais atžvilgiais ją per 22 metus esame pranokę*“. Natūraliai kyla klausimas – jeigu antroji Respublika visais kitais atžvilgiais yra pranokusi pirmąją, kodėl jos piliečiams trūksta idealizmo ir pasiaukojimo savo šaliai? Ar tik ne todėl, kad antroji, skirtingai negu 1918–1940 m.

pirmoji, nėra ir net nesistengia būti „tautos namais“, ji yra tiesiog „vamzdis“ – meno „šedevras“ Vilniuje šiuo atžvilgiu labai simboliškas – juo į Vakarus masiškai „eksportuojama“ žmogiškoji biomasa, žmogiškieji „ištekuliai“, pigi darbo jėga... Dėl pirmojo teiginio Ozolas visiškai sutiktų su Donskiu, kuris Europos parlamente 2009–2014 m. atstovavo liberalams. (*Vilniaus forumas*, kuriam vadovauja filosofas Vytautas Radžvilas, kartu su Ozolu stovėjęs prie Sąjūdžio ištakų, išleido „2016 metų Seimo rinkimų rinkėjo vadovą“, kuriame apie Lietuvos liberalų sąjūdžio programą rašoma: „*Programa grindžiama agresyviai antikrikščioniškomis, antitautinėmis ir antivalstybinėmis nuostatomis. Visiškai pritariama valstybingumo panaikinimui ES federacijoje ir lietuvių tautos asimiliacijai europinėje visuomenėje, tautos išsivaikščiavimo numatančiai „Globalios Lietuvos“ vizijai, taigi faktiškai susitaikoma su sovietų skelbta „Lietuvos be lietuvių“ perspektyva.*“²) Beje, potencialiai ES federacijai Donskis buvo linkęs kelti, regis, vienintelę sąlygą – tai proamerikietiškas: „*Tikėčiau federacijos projektu, [...] jei jis nebūtų antiamerikietiškas, jei nenustatų egzistuoti transatlantinės struktūros. Esu Europos fanatikas, bet esu už euroatlantizmui pritariančių proamerikietišką Europą.*“

Teiginiui, kad antroji Lietuvos Respublika „pranoko“ pirmąją, Ozolas jeigu ir pritartų, nebent turėdamas omenyje demografinės katastrofos mastą ir nacionalinio suvereniteto „apkarpyimą“. 2004 metų balandžio 30 dieną savo dienoraštyje filosofas rašė: „*Štai ir paskutinė juridškai dar nepriklausomos Lietuvos Respublikos diena. Antrosios Respublikos.*“ O gegužės 1-ąją konstatavo: „*Lie-*

tuvos Respublikos istorija baigta, nuo šiol mes jau Europos Sąjungą [...]“ „Ką gi, Lietuva visada mąstė, mokydamasi iš klaidų. Per nepriklausomybės metus nespėta nieko esmingiau pakeisti: mąstymo sugebėjimų ne tik neįgijome – išbarstėme ir turėtuosius. Teks viską pradėti iš naujo.“³

Tokį „neteisingą“ mąstymą Veidas įvertino griežtai, pavadinęs Ozolą „pagiežingu Lietuvos europėjimo kritiku“. Straipsnyje „Laisvės šaukliai, nepritapę laisvėje“, paskelbtame vietoj *in memoriam* Romualdui Ozolui ir Algirdui Patackui (1943–2015), rašoma: „Grįžtant prie laisvos Lietuvos valstybės ištakų, tenka konstatuoti, kad šiandieninėje Lietuvoje nemaža dalis nepriklausomybės pirmeivių jaučiasi ir elgiasi kaip jai svetimi, kartais net priešiški asmenys.“ Kitas prie Sąjūdžio ištakų stovėjęs Kovo 11-osios Akto signataras filosofas Bronislovas Genzelis, pasak Veido, yra „aršus šiandieninės Lietuvos valstybės krypties kritikas, Lietuvą vadinantis „svetimšalių firmų ir firmelių kolonija“, neapsieinančia be užsienio, kaip kad sovietmečiu be „vyresniojo brolio“, pagalbos“. Galutinė išvada rūsti ir grėsminga: „Didelė dalis mūsų visų laisvės kelio grindėjų, deja, paskui tapo Lietuvos laisvės kelio kritikais, gal net priešininkais.“⁴ Šitas „didelės dalies mūsų visų laisvės kelio grindėjų“ (ir apskritai reikšmingos tautos dalies) nusivylimas „laisvos“ Lietuvos dabartimi kartais lyginamas su Maironio nusivylimu „nepriklausomybę atgavusios tautos laisvo gyvenimo realybe“.⁵ Tačiau gilus antrosios Respublikos nusivylimas yra daug tragiškesnis ir potencialiai pavojingesnis šalies valstybingumui negu tarpukariu. Tai, kad tam tikra visuomenės dalis jaučia neapykantą asmeniui, lemtingais 1990–1991 m. faktiškai buvusiam atkurtos Lietuvos valstybės vadovu, nebūtinai reiškia „sovietmečio nostalgiją“ ar neapykantą „laisvei“, kaip aiškina neoliberali propaganda. Tai neapykanta neoliberalizmui, o paskutinė įspūdinga jos manifestacija yra 2016 m. rinkimų į Seimą rezultatai. Pagrindiniai neoliberalios Lietuvos sociopolitinės ir ekonominės realybės architektai – socialdemokratai ir konservatoriai – gavo skambų rinkėjų antausį (pirmieji – jau pirmame ture, antrieji – antrame). Šitas antausis vertintinas ne vien lokaliame, bet ir globaliame neoliberalios politikos krizės kontekste. Donaldto Trumpo ir Bernie'o Sanderso fenomenas, Prancūzijos „Nacionalinio fronto“, „Alternatyvos Vokietijai“,

kitų „nesisteminių“ politinių jėgų populiarumo augimas, referendumo dėl Didžiosios Britanijos pasitraukimo iš Europos Sąjungos rezultatai ir daug kitų apraiškų rodo, kad globalus neoliberalus *status quo* sparčiai eizėja.

Prieš kurį laiką buvo pareikšta gana keista mintis, esą Lietuvos „bėdos su įvaizdžiu prasidėjo nuo afrikietiškos vėliavos“.⁶ Jeigu jau bandysime Lietuvos „bėdas“ – ne tik dėl įvaizdžio, bet ir daug rimtesnes – sieti su valstybine simbolika, daug prasmingiau būtų įsiklausyti į Lietuvos himną, kuriame neminimas Dievo vardas. Jokiu būdu nesiūlau himno keisti. Kita vertus, akivaizdu, kad valstybinė simbolika pati savaime anaipol negarantuoja, kad valstybės raida bus sėkminga. Latvijos himne Dievo vardas minimas (beje, ir jos vėliava tikrai ne afrikietiška), tačiau šalį ištiko nė kiek ne mažesnė demografinė katastrofa negu Lietuvą. Šiaip ar taip, faktas, kad valstybiniame Lietuvos himne neminimas Dievo vardas, prasmingai koreliuoja tiek su Europos istorija, pradedant Didžiąja Prancūzijos revoliucija, tiek su Lietuvos valstybingumo transformacijomis šioje Europos istorijos atkarpoje. Pradedant XVIII a. pabaiga ir baigiant XXI a. antrojo dešimtmečio viduriu, Lietuvos valstybingumo transformacijos vyksta nuolatinės priešpriešos krikščionybei ir Biblijos Dievui sąlygomis – tai karas, kuriame Dievo priešininko įrankiais tapo Vakarų valstybinės struktūros. Pirmojo Lietuvos valstybingumo (unijoje su Lenkija) agonija 1793–1795 m. vyko tuo metu, kai tokiu Dievo priešininko įrankiu virto viena iš pagrindinių Vakarų valstybių – Prancūzija.

Knygoje „Naujasis politikos mokslas“ vokiečių ir amerikiečių politikos filosofas ir idėjų istorikas Ericas Voegelinas (1901–1985) teigia, kad Vakarų krikščioniškosios kultūros krizės priežastis – pasaulietinė jos sėkmė. Kuo labiau krikščionybė įsigali kultūroje, palaikoma visuomenės organizacinių struktūrų, kuo ji tampa „sėkmingesnė“ pasaulyje, kuo daugiau žmonių patenka į krikščionybės orbitą, tuo gausesnis būrys žmonių, neturinčių pakankamai dvasinės drąsos leisti į didvyrišką sielos žygį, kuris vadinamas krikščionybe. Vakarai išdavė krikščionybę, *gnostiniam* pradui švenčiant pergale prieš *tikėjimo* pradą. Krikščionybei tapus visuotine Vakarų religija, žmogiškasis silpnumas neat-

laikė tikėjimui būdingo netikrumo, nerimo ir įtampos, todėl buvo pasirinktas dvasiškai patogesnis pažinimo – gnozės – kelias. Juo eidami, Vakarai iš transcendentinio *anapūs*, pasiekiamo per tikėjimo aktą, perkėlė prasmę į šiapusybę, pavertė ją imanentiška istorijos procesui. Voegelinas atskleidžia „*vidinę Vakarų politinės raidos logiką nuo viduramžių imanentizmo per humanizmą, Apšvietą, progresizmą, liberalizmą, pozityvizmą – prie marksizmo*“. Dabartinis Vakarų civilizacijos nuopuolis, ypač didelį pagreitį įgavęs per Prancūzijos revoliuciją, pasak Voegelino, kildintinas iš Joakimo Floriečio XII a. pateiktos istorijos koncepcijos, pagal kurią Tėvo epochą (iki Kristaus) keičia tobulesnė Sūnaus epocha, o ją savo ruožtu pakeis dar tobulesnė Dvasios epocha. Šios koncepcijos aidas, Voegelino manymu, yra ir šiuolaikinę politinę visuomenę valdantis simbolių rinkinys: 1) humanistų ir enciklopedistų įdiegtas istorijos dalijimas į antiką, viduramžius ir dabartį; 2) Turgot ir Comte'o teorija, kad istorijai būdingos trys fazės – teologinė, metafizinė ir mokslinė; 3) Hegelio trijų laisvės stadijų ir dvasinės savirealizacijos dialektika; 4) Marxo trijų visuomenės raidos stadijų (pirmykščio komunizmo, klasinės visuomenės ir galutinio komunizmo) dialektika; 5) nacionalsocialistinė Trečiojo reicho simbolika.

„*Dabarties esmė yra gnosticizmas*“, – tvirtino Voegelinas. Gnozė gali būti intelektualiai, pavyzdžiui, Schellingas arba Hegelis įsiskverbti į būties esmę bandė, pasitelkdami proto galias. Arba emocinė, patiriama kaip dieviškosios substancijos „įsikūrimas“ žmogaus sieloje (esą taip atsitinka charizmatiškų sektų lyderiams). Arba ji gali būti valios aktas, pretenduojant į žmogaus ir visuomenės „išganyką“, kurio siekė tokie „revoliucingi aktyvistai“ kaip Comte'as, Marxas arba Hitleris. Pagal Voegelino koncepciją, liberalizmas, marksizmas ir nacionalsocializmas yra krikščionybės terpėje užsimezgosios, tačiau jai priešiškos, sunaikinti ją siekiančios, pasaulietinį „išganyką“ žadančios gnostinės erezijos. Vakarai, atsisakę transcendentinio tikslo, jo horizontą „nuleidę“ į šiapusybę, nepaprastai suklestėjo ir įgavo tokią galią, kokios niekada neturėjo, puoselėdami krikščionybę. Tačiau amžinybės požiūriu šitas suklestėjimas, pasak Voegelino, – tai „*civilizacinė apo-*

kalipsė“: „*Progreso kaina yra dvasios mirtis. Nietzsche apreiškė šią paslaptį, paskelbdamas, kad Dievas miręs ir kad Jį nužudė. Šį gnostinį nužudymą nuolatos vykdo tie, kurie aukoja Dievą civilizacijos labui.*“⁷

Hegelio pretenzija laikyti savo filosofiją Vakarų (taigi, ir visos žmonijos) filosofinės minties kulminacija, o save patį – nešališku pasaulinės dvasios (Absoliuto, Hegelio filosofijoje pakeitusio Biblijos Dievą) orakulu, viso labo yra nuo Kristaus atsiskyrusio žmogaus proto puikybė. Tačiau šis Berlyno profesorius, iš tikrųjų vienas didžiausių gnostinės (Voegelino vartojama plačiąja prasme) minties atstovų, bent jau dėl vieno dalyko yra visiškai teisus. Pradedant Didžiąja Prancūzijos revoliucija, kai karingieji gnostikai užgrobė valdžią vienoje svarbiausių krikščioniškojo pasaulio valstybių, gnostinis užkratas („pasaulinė dvasia“ gnostiko Hegelio filosofijoje) vis apnikdavo kurią nors vieną (kartais ir daugiau) galingą pasaulio valstybę ir tam tikram laikui ji tapdavo pagrindiniu krikščionybės naikinimo instrumentu Dievo priešininko rankose. Mainėsi to užkrato pavidalai, nauji gnosticizmo virusai keitė senus, kuriems visuomenė sugebėjo rasti priešnuodį. Karingojo gnosticizmo žygyje prieš krikščioniškąją Europos civilizaciją pirmąja valstybe-instrumentu tapo Prancūzija. Napoleono karuose išbarsčiusi nacionalinį potencialą, ji jau niekada nebeprilygo didžiosioms pasaulio galybėms (du kartus – 1814 m. ir Napoleonui galutinai pralaimėjus 1815 m. – Paryžiaus gatvėmis žygiavo anglai, vokiečiai ir rusai; tokio pažeminimo Prancūzija dar niekada nebuvo patyrusi, bet vėliau patyrė jų ne vieną). Tačiau nuodinga gnostinės „naujosios pasaulio tvarkos“ sėkla Europoje jau buvo pasėta. Po Prancūzijos atėjo Didžiosios Britanijos eilė. Imperija, „kurioje nenusileidžia saulė“, tapo pagrindiniu gnostikų instrumentu, skleidžiant, pasak Karlo Polanyi, „*liberaliąją religiją*“ – „*tikrą tikėjimą žmogaus pasaulietišku išgelbėjimu, pasitelkiant susireguliuojančią rinką*“.⁸ XX a. antrojo dešimtmečio pabaigoje valdžią Rusijoje po perversmo užgrobė kiti pasaulietiniai gelbėtojai. (O lietuviams tuo metu pavyko atkurti savo valstybę.) Kai šalia vienu karingų gnostikų Vokietijoje atsirado dar karingesni gnostikai, kilo Antrasis pasaulinis karas, kuriame gnostikai-liberalai suvienijo jėgas su gnostikais-komunistais prieš gnostikus-nacius. (Tai, kad skirtingų pakraipų

gnostikai kariauja tarpusavyje, neturėtų stebinti, turint omenyje, kad Dievo priešui patinka matyti, kaip žudomi žmonės, už kuriuos mirė Dievo Sūnus, ir kaip žudomas Dievo paveikslas žmoguje. Antrojo pasaulinio karo mės-malėje žuvo ir antrasis Lietuvos valstybingumas.)

Po to vyko Šaltasis karas tarp gnostikų-liberalų ir gnostikų-komunistų. Valstybių lygmeniu (t. y. „popie-riuje“ – politiniame žemėlapyje) šį karą tarp Vakarų ir SSRS laimėjo JAV. Kai kurios tautos išsivadavo iš komu-nizmo priespaudos, atgavo laisvę, kai kurios pirmąkart atsirado arba po keleto dešimtmečių pertraukos sugrįžo į politinį žemėlapi, taigi, žiūrint formaliai, irgi nugalėjo. Tačiau vadinti „nugalėtoja“ tautą, kuri, praėjus ketvirčiui amžiaus po „pergalės“, neteko ketvirtadaliu savo popu-liacijos, galima nebent kreivųjų veidrodžių karalystėje arba juodojo humoro šou. Šaltasis karas tarp gnostikų-liberalų ir gnostikų-komunistų, žūtbutinė tezės ir antite-zės priešprieša baigėsi – beveik pagal Hegelį – gnostine liberalizmo ir komunizmo sinteze. Dar labiau sunyko tai, kas krikščioniško buvo likę tiek liberalizme (autentiškos asmens laisvės intuicija), tiek komunizme (socialinio tei-singumo intuicija). Antikrikščioniškas „dešiniosios“ ir „kairiosios“ Vakarų gnosticizmo krypčių potencialas dar labiau sustiprėjo. Rinkos fundamentalizmas, siekiantis visą gamtos ir žmogaus tikrovę paversti preke, susiliejo su „tradicinę“ šeimą dekonstruojančiu, įvairias „mažumas“ pabrėžtinai įkyriai akcentuojančiu vadinamuoju „kultū-riniu marksizmu“, ir abu nepaprastai sėkmingai kovoja su krikščionybe. Tai, kad Vakarų produkuojama „mirties kultūra“, šventojo Jono Pauliaus II žodžiais tariant, susti-prėjo iškart po SSRS žlugimo ir perėjo į globalų puolimą, nėra atsitiktinumas. Sovietų Sąjungos, kurios valstybinė ideologija rėmėsi klasikiniu (ekonominiu) marksizmu, krachas atvėrė kelią globaliam neoliberalizmo (rinkos fundamentalizmo ir „kultūrinio marksizmo“ sintezės) žygiui. O „mirties kultūra“ – neoliberalizmo, skelbiančio, kad visko, net gyvenimo ir mirties, vertę nustato rinka, neišvengiama palydovė. Pastarąjį ketvirtį amžiaus neoli-beralios globalizacijos varomoji jėga buvo JAV, o vienas toliausiai pažengusių jos projektų – Europos Sąjunga.

Lietuvos nykimas yra viena iš daugybės apraiškų, bū-dingų globaliai „mirties kultūrai“. Mūsų šalies demogra-

finė tragedija „taikos“ sąlygomis ypač ryškiai atskleidžia antihumanišką neoliberalizmo prigimtį. Lietuvos už-sienio ir vidaus politika puikiai iliustruoja, kaip veikia Šaltojo karo padarinys – gnostinė liberalizmo ir komu-nizmo sintezė. Taigi, stebėtis derėtų ne tuo, kad „*didelė dalis mūsų visų laisvės kelio grindėjų [...] tapo Lietuvos laisvės kelio kritikais, gal net priešininkais*“, o tuo, kaip il-gai viešojoje erdvėje buvo sekamos pasakos apie „perei-namąjį laikotarpį“, kurio negatyvūs ir destruktivūs (bet neabejotinai laikini) aspektai neva yra nulemti perėjimo iš vienos santvarkos į kitą. Kad ir kaip keista, dalis visuo-menės vis dar tiki neoliberalios Lietuvos „laisvės kelio“ perspektyva. (Tokį tikėjimą liudija tiek socialdemokratų pastangos liberalizuoti Darbo kodeksą, tiek konservato-rių „atsinaujinimo“ kryptis – ne socialinio jautrumo ir vertybinio konservatizmo, t. y. krikščioniškosios demo-kratijos, bet dar didesnio liberalizmo link. Šias dvi par-tijas už tokį tikėjimą rinkėjai nubaudė. O štai liberalams nepakenkė net garsusis korupcijos skandalas. Taip atsiti-ko, be abejo, todėl, kad šios partijos rinkėjams neolibera-lus Lietuvos „laisvės kelias“ žada daugiau asmeninės nau-dos, negu galėtų tikėtis pirmųjų dviejų partijų rinkėjai.)

Gaila, bet žlungant komunizmui, neatsirado nė vieno pakankamai garsaus, drąsaus ir autoritetingo balse, kuris būtų perspėjęs dėl pavojaus, kad iškart po Blogio impe-rijos griūties Lietuvą apniks savotiškas dvasinis daltoniz-mas. Dvasinės regos sutrikimas pasireiškė tuo, kad imta nebeskirti kai kurių – liberalių – blogio spektro spalvų. Ar galima įsivaizduoti, kad, pavyzdžiui, Antanas Macei-na (1908–1987), teigęs, esą „*pačia savo esme liberalizmas, socializmas ir bolševizmas yra tas pats dalykas*“;⁹ rašytų tekstus, aukštinančius liberalizmą, ir stovėtų prie Lietu-vos liberalų partijos ištakų? Kai kurie mūsų laikų filoso-fai tokius tekstus rašė, mūrijo politinio lietuviškojo libe-ralizmo pamatus, bet vėliau tapo radikaliais liberalizmo kritikais arba „*nepritačiusiais*“, vartojant žurnalo *Veidas* terminologiją, „*Lietuvos laisvės kelio kritikais*“. Ryškiau-sios figūros čia, aišku, yra Algirdas Degutis ir Vytautas Radžvilas. Beje, antiliberalus nusistatymas jiems visiškai netrukdo skirtingai vertinti tiek karinį konfliktą Ukrai-noje, tiek Lietuvos užsienio politiką, tiek Vakarų ir Rusi-jos geopolitinę priešpriešą.

Aišku, galėtume guostis tuo, kad panašus dvasinis daltonizmas plačiai paplitęs ir kitose postkomunistinėse šalyse. Čekė Lea Singh tekste „Ar išsilavinę ateistai gali išsaugoti mūsų civilizaciją, kaip teigia R. Scrutonas?“ polemizuoja su anglų filosofu, kuris vienu iš tokių „išsilavinusių ateistų“ vadina Václavą Havelą (1936–2011): „*Taip, Václavas Havelas buvo įkvepiantis komunistų disidentas, o jo idėjos apie „bejėgių galią“ ir „gyvenimą tiesoje“ yra vis dar gajos tarp tų žmonių, kurie susiduria su totalitariniu režimu. Bet mane, čekę, kuri žavėjosi Havelu komunistų diktatūros laikais, labiausiai išmušė iš vėžių tai, kaip moralinis jo kompasas išsiblaškė, vos komunistas žlugo ir į Čekijos Respubliką atėjo Vakarų pasaulis. Be tvirtų krikščionybės mokymo principų Havelui sunkiai sekėsi priešintis naujajai „žmogaus teisių“ sampratai, kurią įvairios interesų grupės greitai užkėlė ant pjedestalo ir pavertė kairiųjų judėjimų prieglobščiu. 2006 metais Havelas sveikino Čekijos Respublikoje įteisintą vienos lyties partnerystę. [...] Jeigu tai geriausi kultūrinių ateistų, gebančių kovoti su barbarizmu ir laikytis Vakarų moralinio paveldo, pavyzdžiai, kuriuos Scrutonas gali pateikti, tai kova jau seniai pralaimėta.“ Tekstas baigiamas žodžiais: „Arba vėl buriamės po Kristaus kryžiumi, arba užklojame vėliavą ant Vakarų civilizacijos karsto, grojant Mozarto Requiem.“¹⁰ Bėlieka pritarti šioms žodžiams ir savikritiškai (kaip įprasta europiečiams) pripažinti – tai svarbu ir Kultūros barų puslapiuose vykstančios diskusijos kontekste, – kad didžiausias dabartinių Europos problemų šaltinis yra ne islamas, o tai, kad Europa didžiąja dalimi nusigręžė nuo krikščionybės.*

Tiesa, minėtas dvasinis daltonizmas būdingas ne visiems disidentams. Nesutaikomas komunistų kritikas Aleksandras Solženicynas (1918–2008) „Harvardo kalboje“, pasakyoje 1978 m., pabrėžė: „*Bet jeigu manęs paklaus, ar aš norėčiau kaip sektingą pavyzdį savo šaliai pasiūlyti šiandieninius Vakarus, tokius, kokie jie yra, turėsiu nuoširdžiai atsakyti: ne, jūsų visuomenės nerekomenduočiau kaip idealo mūsų visuomenei pertvarkyti. Tai turtingai dvasinei raidai, kurią mūsų šalis iškentėjo šiame amžiuje, dabartinis, dvasiškai sunykęs vakarietiškos sistemos pavidalas neatrodo patrauklus.*“ Nobelio premijos laureatas, „Gulago archipelago“ autorius, kurio vertinimų skalė dabartinėje Rusijoje svyruoja tarp

„išdaviko“ ir „XX a. Dostojevskio“, tąsyk kalbėjo apie „*dabartinių Vakarų ir dabartinių Rytų bendrus pasaulėžiūros ir gyvenimo būdo bruožus*“, apie „*humanistinės autonominės nereliginės sąmonės katastrofą*“.¹¹ Todėl po komunizmo žlugimo jis labai greitai suprato, kad tai nėra tikras Rusijos išsilaisvinimas, o tik jos kančių, patirtų XX a., tęsinys: „*Nuo 1992 metų platų užmojų įgavo milžiniška istorinė Rusijos katastrofa: tautos gyvenimas nesulaikomai menksta, dorovė, sąmonė praskydušios, kultūroje ir moksle sustojęs protinis darbas, pražūtingai pakrikęs mokyklinis išsilavinimas, vaikų auklėjimas. Visu greičiu įsibėgėjusį Rusijos žlugimą aš suvokiau kaip savo paties katastrofą – atidaviau gyvenimą, kad būtų įveiktas bolševizmas, ir štai jį nuvertė, o kas prasidėjo?*“¹²

1993 m. prieš sugrįždamas į Rusiją (grįžo 1994 m.) Solženicynas lankėsi Europoje, Romoje susitiko su popiežiumi Jonu Pauliumi II, o rugsėjo 25 d., minint Vandėjos sukilimo 200 metų sukaktį, pasakė kalbą „*šio sukilimo didvyriams ir aukoms*“ pagerbti, primindamas, kad Lenino vadovaujami komunistai kankino „*Rusijos kūną, kruopščiai atgaminę daugelį žiauriausių prancūzų revoliucionierių metodų, be to, jie disponavo daug didesnėmis organizacinėmis ir kontrolės galimybėmis už jakobinus*“. Pasak jo, „*Rusijos Vandėja*“ įsikūnijo Tambovo (1920–1921) ir Vakarų Sibiro (1921) valstiečių sukilimuose, Uralo, Dono, Kubanės, Tereko kazokų pasipriešinime.¹³ Toks platus istorinis žvilgsnis, dvi skirtingas pastarųjų dviejų šimtmečių revoliucijas identifikuojantis kaip vienos Revoliucijos, nukreiptos prieš krikščioniškąją Europos tradiciją, fenomenus, leido Solženicynui neoliberaliąją revoliuciją irgi priskirti prie tokių pačių reiškinių. Praėjus vos kelioms dienoms po Vandėjoje pasakytos kalbos, Rusijos prezidento ir parlamento santykių krizė Maskvoje baigėsi kruvina atomazga, kurią kai kas vadina mažuoju pilietiniu karu sostinės centre. Solženicynas tada dar palaikė prezidento pusę: „*Man atrodė, kad dabartinis valdžių susidūrimas – tai neišvengiamas ir dėsningas etapas būsime ilgame išsilaisvinimo iš komunizmo kelyje. Aš supratau taip: neišvengiamas, nes Rusijos valstybę, jeigu jai lemta egzistuoti toliau, dvišaldystė pražudys, o dėsningas, nes pralaimėti turėjo pusė, laikanti komunistines vėliavas.*“ Šiam „Tremties apybraižų“ epizodui Solže-

nicynas 1995 m. parašė pastabą: „*Tvirtas bjaurėjimasis komunizmu užstojo nuo manęs tai, kad toji Aukščiausioji Taryba [taip tada vadinosi Rusijos Dūma – A. M.] juk ir tapo priešinimosi Gaidaro ir Čiubaiso (гай-чубайским) „reformoms“ išraiška.*“ O 1996 m. pridūrė: „*Tik Rusijoje aš supratau, kad Jelcinas buvo vedamas visai ne valstybinių sumetimų, o asmeninės valdžios troškimo. Gatvės susidorojimai buvo be priežasties ir netikslingai žiaurūs – siekta teroristiškai įvaryti kuo daugiau visuotinės baimės. Žuvusiųjų spalio 4 d. skaičius viršijo 1905 m. „Kruvinojo sekmadienio“, už kurį Nikolajui II niekada nebuvo atleista, aukų skaičių.*“¹⁴ Komunistinio režimo disidentas neatleido neoliberalaus eksperimento su savo šalimi vykdytojams. Solženicynas atsisakė priimti valstybinį apdovanojimą iš prezidento Boriso Jelcino (1931–2007) rankų.

Naujausia Lietuvos valstybingumo transformacija, prasidėjusi kaip nacionalinio išsivadavimo judėjimas, baigėsi ne visavertės nacionalinės valstybės, o teritorinio darinio sukūrimu. Neoliberali Lietuva, nors turi visus nacionalinės valstybės simbolius, o politiniame pasaulio žemėlapyje yra pažymėta atskira spalva, susiduria su vienais skaudžiausių globalios neoliberalios revoliucijos padarinių. Iš čia kyla ir „*nepritapusiujų*“ nusivylimas Lietuvos „*laisvės keliu*“. Deja, jie apie tai prabilo gerokai vėliau negu Solženicynas, nepritapęs nei komunizmo pavergtoje, nei neoliberalizmo gniuždomoje Rusijoje. Romantiniai „dainuojančios revoliucijos“ prisiminimai ir faktas, kad šalis pagaliau vėl atsirado politiniame pasaulio žemėlapyje, daugeliui – tarp jų ir šių eilučių autoriui – ilgai buvo „rožiniai akiniai“, padailinantys niūrią tikrovę. O iš tikrųjų, žvelgiant iš pastarojo ketvirčio amžiaus istorinės perspektyvos, Solženicyno anuomet išsakytas Rusijos būklės apibūdinimas – katastrofa – tinka ir Lietuvai. Rinkėjų savijautą neoliberalios revoliucijos kreciamoje Lietuvoje atskleidė jau 1992 m. Seimo rinkimai, kuriuos triuškinamai laimėjo „kairieji“. Tačiau netrukus paaiškėjo, kad „dešiniųjų“ būgštavimai neturi pagrindo, nes „kairieji“ vykdė tokią pačią neoliberalią politiką ir už tai buvo nubausti 1996 m. – per Seimo rinkimus valdžią vėl atgavo „dešinieji“.

Jelcinas, 1999 m. gruodžio 31 d. pranešdamas apie savo atsistatydinimą iš Rusijos prezidento pareigų, atsiprašė šalies piliečių už tai, ką jiems teko patirti neo-

liberalių „reformų“ laikais. Lietuvos piliečiai panašaus atsiprašymo neišgirdo. Pradedant 2000 m. rinkimais į Seimą, niekada daugiau nei socialdemokratai, nei konservatoriai nelaimėdavo absoliučios daugumos. Piliečiai pradėjo desperatiškai ieškoti „gelbėtojų“ tarp oligarchų-miljonierių, tarp televizijos šou „žvaigždžių“... Tačiau „gelbėtojai“ visada sudarydavo koalicijas, kurioms vadovaudavo arba socialdemokratai, arba konservatoriai. Neoliberali valstybė neskuba gerinti lietuvių tautos egzistavimo sąlygų... Ar padėtis ims keistis po 2016 m. rinkimų, parodys netolima ateitis, o ji, regis, bus turtinga globalaus masto pokyčių. ■

¹ In memoriam Leonidui Donskiui. *Veidas*. 2016, nr. 38, p. 32–34.

² <https://issuu.com/vilniausforumas/docs/Internetui-rinkejo-vadovas-2016->

³ Romualdas Ozolas. „Supratimai: kasdienės mintys“ (26). *Šiaurės Atėnai*. 2004-05-22 (nr. 701).

⁴ Aušra Lėka, Dovidas Pabiržis. „Laisvės šaukliai, nepritapę laisvėje“. *Veidas*. 2015, nr. 14, p. 10–13.

⁵ Alfonsas Nyka Niliūnas. „Maironio likimo paraštėje“. *Aidai*. 1967 / 7 rugsėjis (www.aidai.eu/index.php?option=com_content&view=article&id=3372:is&catid=232:1962078&Itemid=267).

⁶ Mindaugas Jackevičius. „P. Subačius: bėdos su įvaizdžiu prasidėjo nuo afrikietiškos vėliavos“ (www.delfi.lt/news/daily/lithuania/psubacius-bedos-su-ivaizdziu-prasidejo-nuo-afrikietiskos-veliavos.d?id=26968379).

⁷ Eric Voegelin. *The New Science of Politics*. Chicago. London. 1952. *University of Chicago Press*, p. 107–132.

⁸ Karl Polanyi. Didžioji transformacija. *Politinės ir ekonominės mūsų laikų ištakos*. Vilnius. *Algarvé*. 2002, p. 143.

⁹ Antanas Maceina. „Liberalizmo kelias į bolševizmą“. *Raštai*. XII t. Vilnius. *Margi raštai*. 2007, p. 205–226.

¹⁰ Lea Singh. „Ar išsilavinę ateistai gali išsaugoti mūsų civilizaciją, kaip teigia R. Scrutonas?“ (www.propatria.lt/search?q=Lea+Singh).

¹¹ Александр Солженицын. „Речь в Гарварде“ (www.antology.igrunov.ru/authors/solzh/1121759601.html).

¹² Александр Солженицын. Угодило зернышко промеж двух жерновов. *Очерки изгнания*. Часть четвертая (1987–1994). *Новый мир*. 2003. № 11.

¹³ An address by Alexander Solzhenitsyn, delivered at the dedication of the Memorial de la Vendée in Les Lucs-sur-Boulogne, France, on September 25, 1993 (www.vendee-guide.co.uk/Memorial-de-la-Vendee-Alexander-Solzhenitsyn.htm).

¹⁴ Александр Солженицын. Угодило зернышко промеж двух жерновов.

STEBĖTOJAI: MES ŽIŪRIME Į JUOS, JIE TYRINĖJA MUS

Kiekvienas iš mūsų yra stebėtojas. Tyrinėjame savo aplinką, išžiūrime į save. Ką stebi Eglė Kuckaitė ir Evaldas Mikalauskis, VGMC galerijoje „Kairė-dešinė“ kartu surengę parodą „Judu. Už pievos kalnai. Už kalnų pieva“?

Prieš dvejus metus, tamsią 2014-ųjų žiemą, Kuckaitė pradėjo raižyti ofortų ciklą „Akių glamonės“, nes išsiilgo emocijų. Nedidelių šio ciklo (parodoje eksponuojamas 31 atspaudas) ofortų esmė, pasak autorės, yra žavėjimasis, kuris jai reiškia ir kūrybos procesą, ir įvairius kūniškus potyrius, patį gyvenimo geismą: „Oforto linijos perteikia geismo intensyvumą, apraizgo mintis.“

Poetinėmis metaforomis išreikštas geismas, švelni erotika ženklina visą Kuckaitės kūrybą, tačiau ciklas „Akių glamonės“ visų pirma yra odė gamtos grožiui, kuriuo žavimasi, kurio geidžiama. Regis, kas galėtų būti banaliau negu paišyti gėlės? Ofortuose matome rožę, leliją, orchidėją, narcizą, tulpę, ramunę, bijūną, aguoną, liepos žiedų kekę, prabangų šafraną, egzotišką afrikinį sytrą, purpurinę sacceniją, skiautalūpį, rusmenę, alpinį epimedį, siauralapį gaurometį ir kitus mažiau žinomus augalus. Tačiau Eglės gėlės, nors ir turi konkrečius „prototipus“ (juos autorė rinkosi iš senos, 1903 m. Sankt Peterburge išleistos knygos), anaip tol nėra iliustracijos gamtos vadovėliui. Tai gėlės, žydinčios meilės

ir geismo dievo Eroto sode. Senovės graikų poetas Hesiodas šiai dievybei priskyrė ne tik kūniškų malonumų, bet ir kūrybos sferą. Taigi, Kuckaitės sukurti vaizdai irgi yra iš Eroto darželio. Tiesa, juose negalioja žemiškos taisyklės: sukeistų proporcijų erdvėje levituoja belytė mergaitės (moters) figūrėlė ir dramblys (kartais ne vienas). Jie dažniausiai daug mažesni negu hipertrofuotas augalo žiedas ar jo fragmentas. Be to, šiuos „veikėjus“ reikia surasti... O ieškodami aptinkame ir daugiau įvairių detalių, figūrų, daiktų fragmentų, kurie išplečia vaizdinį pasakojimą ir simbolių prasmes. Gėlės ir apskritai augalai Eglei asocijuojasi su pamatinėmis gamtos struktūromis, atspindi jų įvairovę, o kartu universalumą. Augalo konstrukcija, sandara (žiedai, taurėlapiai, vainiklapiai, kuokeliai, piestelės, sėklos, vaisiai) tam tikru atžvilgiu primena žmogaus kūną (liemuo, sąnariai, galva ir t. t.).

Šį ciklą raižydama mažose metalo plokštelėse, sako patyrusi meditacinę būseną, malšindama emocijų alkį, įkūnydama žavėjimosi poreikį. Tačiau meditacija nėra vienpusė – žiūrovai irgi panyra į sukurtus vaizdus, tarsi per rakto skylutę ar padidinamąjį stiklą stebėdami erotiškai mistinį mergaitės (moters) ir drambliuko žaidimą. O gal tai savotiškas vujarizmas, tapęs nepaprastai populiarus, ypač socialiniuose tinkluose (itin mėgstama „žvilgčioti“ į

svetimą virtuvę). Beprotiško skubėjimo, paviršutiniškumo, nežaboto vartojimo amžiuje *Kito* stebėjimas neretai atstoja patį gyvenimą, prigimtinius poreikius, kuriems nebelieka laiko. „Akių glamonės“ tarsi sustabdo laiką, kviečia išsižiūrėti į kiekvieną ofortą. Tarp gėlių ir gėlėse vyksta intymus gyvenimas, patiriami įvairūs jausmai – pažintis, susižavėjimas, vilionė, geismas, žaidimas, meilė... Siurrealistiniai nuotykių (erotiniai žaidimai) vyksta belaikėje erdvėje.

Kiekviename oforte herojai keičiasi vaidmenimis – tai priklauso nuo gėlės pavidalo ir struktūros. Lotyniškai kai kurių gėlių pavadinimai, pavyzdžiui, *Matricaria* (ramunė), *Papaver* (aguona) reikšmiškai teikia nuorodą į moteriškąją ir vyriškąją energiją, lemiančią tą subtiliai erotinę Eglės kūrinį terpe, kurioje vyksta personažų (gėlės, mergaitės, drambliuko) šėlionės. Mergaitė, galbūt Eroso mylimoji Psichė, o gal autorės *alter ego*, įkūnija sielos ir kūno skaistybę, grožį, kuris išgelbės (?) pasaulį. Na, jei neišgelbės, tai gal nors taps atsvara tai agresijai, kuri užvaldžiusi žmoniją, kurią su pasimėgavimu demonstruoja TV, kuri brutaliai atakuoja sąmonę kitais medijų kanalais. Skaistumo, kilnumo įvaizdis neabejotinai imponuoja autorei. Juk tik skaisčiai mergelei leista žaisti su mitiniu Vienaragiu („Septyniadešimt devyni klausos laipsniai“, 2015), o gražuolė Lukrecija, gyvenusi VI a. pr. m. e., siekdama išsaugoti savo garbę ir dorybę, net atėmė sau gyvybę („Lukrecijos svajonės“, 2016).

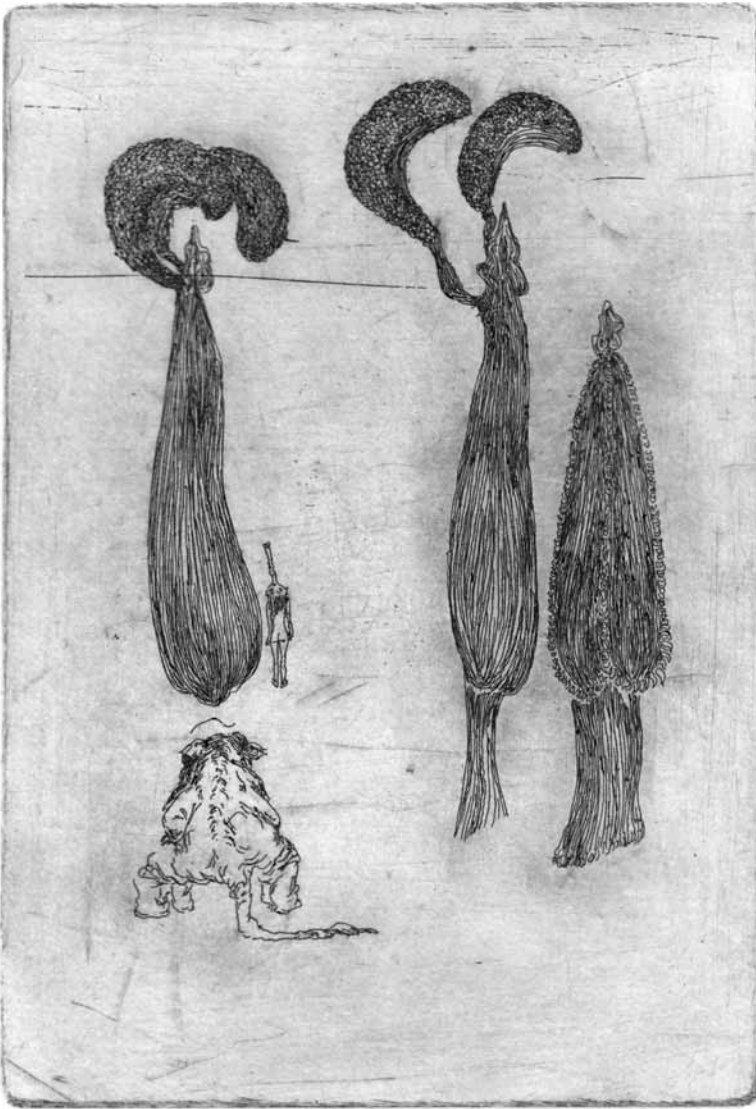
Lyties tapatybė, moteriškosios ir vyriškosios prigimties skirtumai, *in* ir *jan* dermė Kuckaitės kūryboje gvildenamos nuolat. Mergaitė-gėlė „Akių glamonėse“ įkūnija moteriškąjį pradą, o dramblys, Rytų šalyse laikomas ištikimybės, meilės, išminties simboliu, – vyriškąjį. Šis monumentalus, bet labai plastiškas gyvūnas, kurio kojos tvirtos tarsi medžių kamienai, yra kontrastas trapiai mergaitės figūrelei ir subtilioms gėlių formoms. Hipertrofuotas dramblio straublys, Vienaragio ragas simbolizuoja falą, kuris daugelyje senovės kultūrų reiškia jėgą ir vaisingumą. Menotyrininkė Julija Dailydėnaitė (Petkevičienė)

Eglė KUCKAITĖ. Akių glamonės. Carezza. Lukrecijos svajonės. 2016. Ofortas

taikliai apibūdino Eglę Kuckaitę kaip asociatyviojo meno filosofę, kurios darbuose gausu „gilių turinio parafrazių“.¹ Eglės kūryboje iš tikrųjų specifiskai susipina, puikiai dera Vakarų ir Rytų kultūrų citatos, antikinė filosofija ir orientalistiniai įvaizdžiai.

Ekspozicijoje nedidelio formato ofortai išdėstyti tam tikra seka, kurią padiktavo ne nuoseklus siužetinis pasakojimas, o kompozicinis kūrinų ritmas, švie-

Eglė KUCKAITĖ. Akių glamonės. Carezza. Alpinis epimedis. 2014. Ofortas

sių ir tamsių tonų bei pustonių deriniai, linijų ir formų slinktis. Muzikalaus pasakojimo pauzėmis tampa keli ovalinės formos ofortai, kuriuose matome pagrindinių herojų „portretus“ – tai dramblys su nenatūraliai išilgintu straubliu („Bioįtarumas“, 2015), mergaitė su Vienaragiu („Eteris pats savyje“, 2015).

„Akių glamonėse“ vaizduojamas istorijas patiria ir išgyvena ne tik pagrindiniai personažai, bet ir... Eglė Kuckaitė. Kita vertus, žiūrovas, pakludamas autorės pasiūlytam pasakojimo ritmui, palaipsniui ima su-

vokti, kad dar vienas kuriamų istorijų personažas yra jis pats, stebintis, kas vyksta tame paslaptینگame vaizdų pasaulyje.

Mes žiūrime į juos, jie stebi mus.

O ką stebi Evaldas Mikalauskis? Jis tyrinėja (nuo seno) Kuckaitės kūrybą, stebi, kas vyksta Lietuvos grafikoje. Ir, aišku, pastebi, kad čia dominuoja labai stipri moterų grafičių kūryba (Nijolė Šaltenytė, Eglė Vertelkaitė, Lida Dubauskienė, Kristina Norvilaitė ir daug kitų). Išsirenka Eglę, kurios darbai jam imponuoja ne tik dėl meistrystės, bet ir dėl moteriško jautrumo (taip Evaldas sakė per parodos atidarymą). Dvi savarankiškas ekspozicijas sieja tik bendras metaforiškas pavadinimas. Tačiau autorius sieja kai kas daugiau: akylas aplinkos stebėjimas, poetiškas, gera ironijos doze atmieštas kalbėjimas apie būtį, plati fantazijos erdvė, nusidriekianti už kalnų ir pievų... Mikalausio kūryboje imponuoja vaizdo paprastumas ir dvasinė švara. Pasak dailėtyrininko Igno Kazakevičiaus, jai būdingas siurrealistinis natūralumas ir subtilus ironiškas graudulys.² Tai kalbėjimas apie tylą, kurios taip trūksta. Evaldo estampai apie ją kalba grakščiomis linijomis, subtiliais pustoniais arba turtingais juodų dažų atspalviais. Abu autoriai ištikimi klasikinėms grafikos technikoms, yra tikri oforto meistrai, tačiau linkę eksperimentuoti: Evaldas derina įvairius spaudos būdus, nevengia skaitmenos, raižo ne tik metalą, bet ir plasti-

ką, Eglė irgi visada kėlė sau naujus iššūkius – kūrė sienų akcijas ir instaliacijas, tapė, fotografavo. Tačiau nei vienas, nei kitas nenutolo nuo esminio grafikos meno principo – vaizdo plokštumoje. ■

¹ Julija Petkevičienė. Jutimų logika ir pasąmonės blokai. *Krantai*, nr. 145 (2013-05-27).

² Ignas Kazakevičius. Evaldas Mikalauskis: Homero konservai. *Dailė*. 2007 / 1, p. 60.

TARP ŠVENTYBĖS IR PASAULIETIŠKUMO

Algio Skačkausko kūrybos retrospektyva NDG

Algis Skačkauskas, kurio kūrybos retrospektyvą pristato Nacionalinė dailės galerija, yra vienas ryškesnių Lietuvos tapytojų. Kadangi sudariau Skačkausko albumą, pasirodysianti netrukus, o ypač dėl to, kad gyvename aršios kapitalistinės konkurencijos sąlygomis, pareklamuosiu tiek šį leidinį, tiek savo paties tekstą jame (atkartosiu kai kuriuos motyvus), juo labiau kad tos mintys beveik nesikerta su parodos kuratorės Mildos Žvirblytės sumanyta Skačkausko parodos koncepcija.

Virtualus darbas su skaitmeniniais *failais*, tektais ir maketais taip iškreipė mano „estetinį skonį“, kad atsідūręs salėje su daugybe paveikslų, tiesą sakančiam, nebežinojau, į ką ir kaip žiūrėti. Intensyvus, sunkokas, daugiau kaip metus trukęs albumo sudarymas taip sujaukė protą, kad nuėjęs į parodą, tikrinau, ar kūrinių originalai prilygsta reprodukcijoms, nors turėtų būti priešingai...

Lankytis pas įvairius žmones (važinėjome trise su tapytojo žmona Roma Skačkauskiene ir parodos kuratore Milda Žvirblyte), matyti Skačkausko kūrinius skirtingoje aplinkoje, tarsi apgaubtus tų žmonių, kurie įsigijo paveikslus, jausmais, nuotaikomis, asmeninėmis istorijomis, buvo nepaprastai įdomu. Šiuo atžvilgiu paroda, išgrynintas, sunormintas, konceptualizuotas darinys, praranda dalį emocinio poveikimo, tačiau neabejotinai įtvirtina autoriaus statusą.

Skačkauskas paliko labai daug kūrinių, visų net neįmanoma surinkti, susisteminti. Tapytojo kūryba buvo

gana populiarai, noriai perkama, todėl didžioji paveikslų dalis išblaškyta, kai kurių net buvimo vietos nustatyti neįmanoma. Kadangi tapė nepaprastai intensyviai, o paveikslus, dažnai vos spėjusius išdžiūti, parduodavo, jo kūryba įvairialypė, vieni periodai sėkmingesni, kiti gal mažiau pavykę ar labiau paveikti komercijos, vis dėlto tam tikrus stilistinius pokyčius galima atsekti, o kai kurie siužetiniai motyvai, personažai nuolat kartojasi.

XX a. 9-uoju dešimtmečiu, iš dalies ir 10-ojo pirmojoje pusėje Skačkausko kartos tapytojai buvo pasiėmę į specifinį simbolizmą, net mitologiją. Šį bruožą pastebėjęs Alfonsas Andriūškevičius, mitą to meto lietuvių tapyboje traktavo kaip „*orientavimąsi į fundamentalias būties problemas*“ ir specifinį siužetiškumą, figūratyvumą: „*binarinę [mito – K. Š.] opoziciją labai dažnai sudaro nariai, sukonstruoti vizualinių įspūdžių pagrindu: viršus / apačia, vidus / išorė, šviesus / tamsus, pilnas / tuščias, baltas / juodas ir t. t. O mediatoriumi tapyboje, matyt, gali būti pačios tapybos priemonės.*“¹

Mediatorius, arba tarpininkas, Skačkausko kūryboje, sakyčiau, yra viena iš pagrindinių figūrų. Jis įgauna skirtingus pavidalus, dažnai atlieka kokius nors kasdieniškus buitinius veiksmus, tačiau po jais visada slypi fundamentalesnės funkcijos. Galima numanyti, kad ir menininkai turi galių derėtis su Likimu, tarpininkauti. Ypač dažnas gyvūno kaip tarpininko tarp tikrovės ir mito, tarp gyvenimo ir mirties motyvas. Tam tikru simboliu laikytinas ir nuotakos arba našlės įvaizdis.

Kodėl Skačkausko vaizduojamos buitinės, kasdieniškos scenos taip smarkiai primena ritualą, mitiškai besikartojantį veiksma? Ekspresyvi, abstrahuojanti tapysena bet kokį siužetą perkelia į mitinį erdvėlaikį. Juk, pasak Mircea Eliadė's, „*tai, kas priklauso pasaulietiška tikrovei, nėra tikra būtis, kol jos ontologiškai nepagrindė mitas*“.² Todėl kasdieniška siužetą Skačkauskas užkloja ontologiniu.

Lietuvių tapyboje daug tokių kūrinių, kai išreiškiamas ne buitinis (nors vaizduojamas būtent toks), o ritualinis veiksmas. Tiesa, apie sakralumą byloja ne tiek jis pats, kiek situacija, bendra atmosfera, „*sukurta pirmučiausia tapybos priemonėmis: spalva, šviesa, erdvė ir kt.*“³ Skačkauskas paraidžiui nekartojo mitologinių siužetų, remdamasis jais, nutapė nebent vieną kitą paveikslą. Tapytojas susikūrė subjektyvią mitologiją – tai specifinė jo kūrinių kvintesencija, kurią galima vadinti mito erdvėlaikiu. Skačkauskas, pasak Laimos Kanopkienės, susitelkė į „*krizinės asmenybės*“ tyrinėjimus.⁴ Sąvoka pasiskolinta iš sociologo Vytauto Kavolio, kuris „*krizinę asmenybę*“ apibrėžė, pasitelkdamas pasaulietinės ir religinės moralės kraštutinumus. Skačkausko kūryboje iš tikrųjų dominuoja kraštutinės opozicijos – gyvenimas *versus* mirtis, moralė *versus* amoralumas ir t. t.

Tą subjektyviąją mitologiją iš dalies sustiprina Marco Chagallo įtaka, kurią „išduoda“ Skačkausko paveikslų erdvė, laikas, siužetas. Chagallo magiškas realizmas, parankus ir koloristinei tapybai, padėjo pabėgti nuo nykios kasdienybės, įkyriai peršamų socrealistinės tapybos dogmų. Vis dėlto kūrybos pagrindas, medžiaga, iš kurios lipdomas mitas, Skačkauskui kaip ir Chagallui yra tikrovė – pirmiausia subjektyvi atmintis, joje nusėdę jaunystės, praleistos kaime, įvykiai, kaimiškos šaknys ir pasaulėžiūra. Miesto motyvai gana reti, šmėsčiojantys nebent kaip užuomina į šagališkąją provincijos miestelį.

Esama kūrinių, paremtų aktualijomis. 1987 m. plačiai nuskambėjo istorija apie Artūrą Sakalauską, tarnavusį sovietinėje armijoje ir nušovusį keletą kitataučių kareivių, kurie nuolatos jį žemino ir kankino. Skačkauskas sukūrė apibendrintą, net abstrahuotą portretą – veidą su pamušta akimi, su šūvių

žymėmis kaktoje. Tai kančios metafora, kuri atspindi tiek kankinimus ir patyčias, tiek paties kankinio šūvius... Beje, tai vienas iš nedaugelio, gal net vienintelis Skačkausko „politinis“ kūrinys.

Ant kvazimitologinių siužetų, pagrįstų atsiminimais ir aktualijomis, dažnai klojamas kultūrinės atminties ir simbolių sluoksnis. Kultūros istorijos citatomis, personažais, motyvais Skačkauskas naudojasi laisvai – jam tai tiesiog atspirties taškas, medžiaga, kuria galima žaisti, kurią galima transformuoti ir kuri gali tapti leitmotyvu, bet nebūtinai tiesiogine nuoroda į konkretų kultūros istorijos kontekstą griežtąja prasme. Sakykime, sceną su besiilsinčiais uogautojais ar su duobkasiais galima suprasti kaip Nicolas Poussino kūrinio „*Et in Arcadia ego*“ parafrazę ir pan. Tačiau tokios sąsajos nėra būtinos, o ir pats tapytojas net nebūtinai sąmoningai jas suvokė. Iš dalies tuos motyvus galima traktuoti kaip automatiškai perimtus kartu su to meto kultūros fonu.

Žinoma, po visais šiais sluoksniais glūdi ekspresyvos tapybos pagrindas. Siužetas, pasakojimas yra tik vienas iš sandų, susijusių su tapyba, tepimu, spalvų santykiais *per se*. Pats tapytojas pabrėždavo, kad tikroji jo paveikslų fabula yra koks nors skambus, rėkiantis ar priešingai – prislopintas spalvų derinys, pagal kurio diktuojamą nuotaiką parenkamas ir siužetinis motyvas.

Algis Skačkauskas kūrė savitą subjektyvios mitologijos pasaulį, kuriame atsiminimai, kasdienybė susipina su kultūros fenomenais. Šio dailininko kūrybinis kelias – tarsi metraštis, rodantis, kaip keitėsi, evoliucionavo, kokias įtakas patyrė tapytojais, bėgant metams, keičiantis meno madoms ir t. t. Skačkauskas nekūrė savo paties mito, tačiau sukūrė savitą mitologinį tapybos erdvėlaikį. ■

¹ Alfonsas Andriuškevičius. *Lietuvių dailė: 1975–1995*. Vilnius. VDA leidykla. 1997, p. 59.

² Mircea Eliadė. *Šventybė ir pasaulietiskumas*. Vilnius. Mintis. 1997, p. 67.

³ Alfonsas Andriuškevičius. *Lietuvių dailė*, p. 65.

⁴ Laima Kanopkienė. Algio Skačkausko kautynės su kraštutinumais. *Kultūros barai*. 1998, nr. 7, p. 39–40.

Algis SKAČKAUSKAS
Kelionė. 1987
Kartonas, aliejus;
50 x 80
Iš Nijolės
Aleksandravičienės
kolekcijos

Algis SKAČKAUSKAS
Natiurmortas su žąsų
galvomis II.
1988. Drobė, aliejus;
37 x 46
Iš Alfonso
Daraškos kolekcijos

Kitoje įklijos pusėje:
Algis SKAČKAUSKAS
Puošianti karoliais
Apie 1995
Kartonas, aliejus;
75 x 60,5
Iš Ritos Trinkūnienės
kolekcijos

ŠIUOLAIKINĖ MUZIKA IR IMPROVIZACIJA

*Muzikologė Vita GRUODYTĖ
kalbina kompozitorių Vytautą GERMANAVIČIŲ
ir džiazo saksofonininką Liudą MOCKŪNĄ*

Praeito amžiaus septintojo dešimtmečio kompozitorių bandymai peržengti hermetines moderniosios muzikos ribas (pavyzdžiui, Karlheinzo Stockhauseno *intuityvinė muzika*) neabejotinai atspindėjo kūrėjų norą suprasti, kas yra kūryba ir kas yra kūrybinis procesas. Jau kelis dešimtmečius egzistuojanti abipusė įtaka tarp šiuolaikinės akademinės muzikos ir skirtingų improvizacinių praktikų (pavyzdžiui, *generatyvinės* improvizacijos) sukūrė begalę sinkretinių žanrų, kurių kartais net negalime tiksliai apibrėžti. Šiuolaikinė muzika, kurią vadiname ir „akademine“, ir „aktualia“, ir „šiandienos“, be didesnio vargo ir toliau absorbuoja skirtingiausias muzikines išraiškas. Ji kartais radikalai keičia savo turinį (pavyzdžiui, išleisdama *amplifikuotą* muziką), bet beveik visuomet sugeba išsaugoti respektabilią formą. Improvizuojamoje kūryboje šiuolaikiniai kompozitoriai ieško galbūt ne tik atsakymų į individualius kūrybinio akto klausimus, bet ir pirmykštės garso ekspresijos laisvės, o improvizuojantys (džiazo) muzikantai savo ruožtu siekia galbūt ne tik įforminti tam tikras asmenines muzikos idėjas, bet ir įteisinti savo stilistiką praradusiose ribas akademinės muzikos teritorijose.

Ką tik pasibaigusiam *Gaidos* festivalyje skambėjęs Vytauto Germanavičiaus kūrinys „Povandeninė geometrija“ orkestrui ir (improvizuojantiems) saksofonams, kuriais grojo Liudas Mockūnas, suteikė puikią progą pakalbinti autorių ir solistą šia įdomia, retai diskutuojama tema.

Vita Gruodytė: *Pradėkime nuo pradžių – kaip atsirado šis kūrinys?*

Vytautas Germanavičius: Tai buvo *Gaidos* festivalio užsakymas, o aš jau turėjau medžiagą solinei partijai ir netgi konkretų atlikėją – Liudą, kuris groja improvizacinę muziką. Man buvo įdomus šis užsakymas, nes bosiniam saksofonui Lietuvoje dar niekas nerašė, manau, net ir užsienyje solinių partijų šiam

instrumentui dar nėra sukurta. Kiekvienas kompozitorius, rašydamas šiuolaikinę muziką, gali naudoti arba jau egzistuojančias formas, arba kurti individualias. Tai buvo proga išbandyti kažką nauja. Pirmiausia, žinoma, turėjau pasitarti su pačiu atlikėju, nes jo partija sudėtinga, ją reikia sugebėti „išpūsti“.

Liudas Mockūnas: Mudu susitikome, aš parodžiau, ką galiu sugroti ir kas man patinka. Reikėjo atsižvelgti

ir į mano instrumento galimybes. Jis pagamintas 1925 metais, taigi gana netobulas.

V. Gruodytė: *Ar nebijojote, kad gali atsirasti praraja tarp to, kas užrašyta partitūroje, tai yra tarp specifinės, modalinės Vytauto stилиstikos, ir to, ką improvizuos muzikantas, atėjęs iš džiaz srities?*

V. Germanavičius: Taip, tai buvo rizikinga, bet aš nepalikau visiškos laisvės. Galima improvizuoti tik parašytos medžiagos pagrindu.

L. Mockūnas: Aš neskyriau improvizuojamos dalies nuo tos, kuri užrašyta. Siekiau visa tai paversti organiška visuma, „suapvalinti“, kad mano intarpai neiškristų iš konteksto, kad nesigirdėtų skiriamosios ribos.

V. Gruodytė: *Ką improvizacija suteikė kūriniui? Ar ji pagerino jo „skambėjimą“?*

V. Germanavičius: Be abejo. Improvizacija suteikia gyvybingumo. Ir didesnę laisvę.

L. Mockūnas: Tikiuosi, mano improvizacija praturtino kūrinį. To siekiau. Esu improvizatorius, naujojantis šiuolaikinės muzikos žodyną, todėl be improvizacinių momentų man būtų nuobodoka groti. Net kai po jų vėl grįžtu prie teksto, būnu gavęs daugiau adrenalino.

V. Gruodytė: *Nori pasakyti, kad improvizuojama medžiaga „užkrečia“ parašytą medžiagą?*

L. Mockūnas: Taip, atsiranda polėkis.

V. Germanavičius: Prisiminkime, kad improvizacija egzistavo visada. Baroko kompozitoriai kadencijose jai palikdavo daug vietos.

V. Gruodytė: *Skirtumas tik toks, kad laisvos kadencijos užbaigia barokinės muzikos kūrinį, vadinasi, atlikėjas gali nukrypti bet kuria linkme ir „nebegrįžti“, o šiame kūrinyje buvo improvizuojama kūrinio viduryje, taigi atlikėjas turi taikytis ir prie tos medžiagos, kuri skambės po improvizacijos. Ar teko ieškoti kompromisų tarp to, ką norėta, ir to, ką galima padaryti?*

V. Germanavičius: Buvo tik vienas kompromisas – nepatogus groti *arpeggio*, bet iš esmės Liudas sugrojo viską. Be to, aš jau esu rašęs saksofonui, netgi saksofonų kvartetui, taigi gerai žinau šį instrumentą. Kartais kažką turi pakeisti ne tik todėl, kad tai nesugrojama, bet ir todėl, kad paprasčiausiai neskamba.

V. Gruodytė: *Šiuolaikinės muzikos kompozitoriaus laisvę prilyginčiau improvizuojančio muzikanto laisvei. Jei kompozitorius nėra kurios nors egzistuojančios kompozicinės sistemos adeptas, jis kaskart atsiduria priešais baltą lapą be jokių pradinių įrankių. Kaip jautiesi priešais tuščią lapą?*

V. Germanavičius: Blogai jaučiuosi. Jei turiu idėją, tai viskas gerai. Bet būna taip, kad reikia rašyti, o nežinau ką, ir tada vaikštai ratais.

V. Gruodytė: *Nuo ko pradėti savo kūrinius – nuo detalių ar nuo statinio?*

V. Germanavičius: Įvairiai. Reikia atrasti kažkokį grūdą, tada ieškai, improvizuoji, kol randi. Turbūt dažniau pradėdau nuo statinio. Nulipdau formą, po to pradėdau ją griauti. Pati medžiaga laipsniškai sugriauna pradinę formą ir sukuria visai kitą statinį. Protas diktuoja viena, o intuicija visai ką kita.

L. Mockūnas: Panašiai ir improvizacijoje. Dirbi užsidaręs su vienais dalykais, o kai išeini į sceną, žinios lieka pašamoneje, turi viską užmiršti. Ypač jei groji laisvai. Tada intuityviai įsijungia juslės: klausymas, reakcija, pasidavimas muzikos tėkmei. Stengiuosi nebegalvoti apie išmokus dalykus. Beveik nekonstruoju savo grojimo, stengiuosi tik klausytis ir reaguoti. Buvimas scenoje tampa tam tikra meditacija. Įdomiausia tai, kad kažkokia pašamoninga logikos kontrolė vis tiek išlieka.

V. Gruodytė: *Vytautai, kas tau pačiam buvo svarbu šiame kūrinyje?*

V. Germanavičius: Man buvo svarbu išsiaiškinti, kokios yra ribos tarp užrašytos ir neužrašytos muzikos, kas yra komponuojamos muzikos laisvė, proceso neapibrėžtumai ir jo santykis su tiksliai sukomponuota garsine medžiaga.

V. Gruodytė: *Turbūt sutiksite, kad improvizacija yra gyvybingiausia muzikos forma. Kuo vadovaujasi atlikėjas? Intuicija, vidinė muzikos tėkme, iš anksto pasirašytomis struktūromis? Kas yra tas baltas lapas improvizuojančiam muzikantui?*

L. Mockūnas: Jis būna labai įvairus, nes galima turėti labai skirtingas užduotis ar situacijas. Pavyzdžiui, solinius improvizacinius koncertus, kuriuos groju jau vienuolika metų, visada stengiuosi pradėti nuo balto

lapo. Šiuo metu man svarbiau inspiracijų ieškoti erdvėje, įdomesnis yra pats santykis su erdve, buvimas erdvėje. Idėja gali kilti net ir iš kokio nors publikos sukelto garso. Visiškos tylos juk nebūna.

V. Gruodytė: *Čia Johno Cage'o idėja.*

L. Mockūnas: Taip, ir ji man svarbi. Ypač pastaruju metu. Muzikinė pauzė pasidarė labai įdomi, aš ją pagaliau įprasminau. Galiu net prisipažinti, kad po daugelio muzikavimo metų pradėjau ją jausti. Tai tyla, kuri nesustabdo muzikos tėkmės, o sustiprina ją. Tai unikali akustinė erdvė, būvio muzikoje dalis. Pauzė man yra minties kulminacija. Apie jos prasmę, jos pajautimą galėčiau kalbėti labai ilgai. Man svarbus ir atskiras garsas, darbas su obertonais, multifoniniais akordais. Tenka groti ir serijinę muziką, jai apgalvoti reikia laiko, kad suvoktum, kaip improvizuoti, kaip naudoti sukomponuotą tekstą.

V. Gruodytė: *Kaip įvardytum savo santykį su užrašyta medžiaga? Ją papildai, praturtini, laužai, neigi?*

L. Mockūnas: Jei groju tradicinę harmoniją, prisirišu prie harmonijos, o po to ją laužau. Jei serijinę muziką, tada prisirišu prie serijos, ir bandau jos inspiruotą patekti į savo „mockūnišką“ erdvę. Jei tai aleatorinė muzika, – dar prie kitų dalykų. Kitaip tariant, tekstą ar kokią kitą medžiagą naudoju kaip išeities tašką į erdvę, kurioje galbūt dar nebuvau, bet kuri man priimtina. Šiek tiek komponuoju savo ansambliams, todėl mano improvizacija visuomet yra susijusi su kūryba. Man įdomi ketvirtatonių muzika, spektrinė harmonija, bandau jas panaudoti improvizuodamas. Tai yra ir mokslas, ir praktika, ir nuolatinė savo skambesio paieška.

V. Gruodytė: *Ar būtų galima sakyti, kad improvizacijos tikslas yra išeiti iš duotos medžiagos?*

L. Mockūnas: Svarbu inspiracija, buvimas čia ir dabar, sugebėjimas jausti supančią erdvę, jos akustiką. Kai pasigauni idėją, tada jau vyksta darbas su ja.

V. Gruodytė: *Save laikai džiazio muzikantu ar improvizatoriumi?*

L. Mockūnas: Nenoriu savęs kaip nors apibrėžti. Tai, ką darau, galėčiau įvardyti kaip džiazio ir Europoje susiklosčiusios improvizacinės tradicijos sintezę. Džiazas ir improvizacinė muzika nėra tas pats. Džiazas

atėjo iš Amerikos. Tai juodaodžių kultūros fenomenas su specifiniu ritmu. O iš Didžiosios Britanijos su Johnu Stevensu, Evanu Parkeriu, Barry'u Guy'mi atėjusi septintojo, aštuntojo dešimtmečių muzikinė banga pasižymi visai kitkuo. Joje svarbiau detalės, obertonai, labiau juntama pokario modernistinės muzikos įtaka. Pastaruju metu viešai beveik negroju *mainstreamo* arba tiesiogiai jo inspiruoto džiazio. Nebejaučiu poreikio ir prasmės to daryti, nors mano fonoteka kuo toliau, tuo labiau pildosi džiazio klasikų įrašais. Absoliutūs šios muzikos korifėjai ir įsivaizduojami mokytojai man yra Sidney's Bechetas, Duke'as Ellingtonas, Charlesas Mingus, Johnas Coltrane'as, Albertas Ayleris, Ericas Dolphy's, Theloniousas Monkas, Stanas Getzas, Ornette'as Colemanas, Jimmy's Giuffre'as, Lee Konitzas, Steve'as Lacy's, George'as Rusellas, Paulas Bley's, Paulas Motionas, Andrew Hillas ir kt. Tarytum užsuku į muziejų ir nusilenkiu tradicijai. Įrašų klausymas ir *mainstreamo* dėstymas studentams šiuo metu visiškai patenkina mano poreikį tradiciniam džiazui.

V. Gruodytė: *Ar ilgai tave reikėjo įtikinėti, kad grotum „Povandeninę geometriją“?*

L. Mockūnas: Tikrai ne. Vytauto muziką jau žinojau anksčiau, ir apie bendradarbiavimą buvome kalbėję, tik niekaip neatsirasdavo progos. Ji pasitaikė dabar, nes *Gaidos* festivalio direktorius Remigijus Merkelys užsakė kūrinių būtent saksofonui su orkestru.

V. Gruodytė: *Džiazinė improvizacija į šiuolaikinę muziką atnešė ne tik tam tikras idėjas (laužytas struktūras, garsinės medžiagos nesikartojimą, impulsyvumą, specifinį varijavimą), bet galbūt įpūtė ir daugiau gyvybės?*

V. Germanavičius: Aš improvizaciją suprantu kaip globalų reiškinį. Jei kuri, vadinasi, improvizuoja. Kūrybinis procesas neįmanomas be improvizacijos.

V. Gruodytė: *O jei kalbėtume apie atlikimą? Juk labai sunku šiuolaikinį kūrinių, ypač jeigu jis sudėtingas, paversti gyvu, organišku.*

V. Germanavičius: Užrašytas kūrinys visada mažiau spontaniškas. Improvizacijoje viskas vyksta daug greičiau, nes naudojami kiti medžiagos plėtojimo būdai.

V. Gruodytė: *Klausydami koncerto juk nežinome, ar tai, kas grojama, yra užrašyta, ar ne. Bet improvizacija*

ciniuose momentuose visuomet jaučiama didesnė laisvė. Ji girdima. Ji kaip skersvėjis įneša kažką labai gyvybinga. Atsiranda kitoks garsas.

L. Mockūnas: Problema ta, kad tokiuose festivaluose kaip *Gaida*, kur kūrinys nuskamba tik vieną kartą, repeticijoms dėl suprantamų priežasčių nėra pakankamai laiko. Kita vertus, kūriniui reikia ne vien repeticijų, bet ir koncertų su publika. Tą labai gerai pajuntu, kai su tuo pačiu kolektyvu išvažiuoju į ilgą turą – ten yra galimybė susigroti, eksperimentuoti ir taisyti klaidas. Tarkime, iš dvylikos koncertų turbūt tik dviejuose jaučiuosi labai gerai. Laiko reikia ne tik jauniems atlikėjams, jo reikia visiems. Medžiagą būtina įsisavinti, susigyventi su ja. Čia kaip teatre. Pažįstu žmonių, kurie niekada neina į premjeras, laukia, kol spektaklis susigulės. Su muzika lygiai tas pats. Man, kaip klausytojui, kaip atlikėjui, svarbu, kad publika negalėtų atskirti, kur improvizuojama, o kur atliekama užrašyta muzika. Labai didelį įspūdį padarė prancūzų gitaristas Marcas Ducret, kuris labai sudėtingą rašytinę muziką derina su improvizacine, bet taip gerai sugroja, kad neįmanoma atskirti, kas užrašyta, o kas suimprovizuota. Energetiniu atžvilgiu nėra jokių duobių. Aš to irgi siekiu.

V. Gruodytė: *O ką šiuolaikinė muzika suteikia improvizacijai?*

L. Mockūnas: Labai inspiruoja. Anksčiau tekdavo bent mėnesį per metus groti rašytinę šiuolaikinę muziką. Buvau keleto kamerinių ansamblių narys Lietuvoje ir Danijoje. Dažno šiuolaikinės muzikos kūrinio skambesys nėra nutolęs nuo improvizacinės muzikos. Vytauto kūrinys šiuo požiūriu man labai artimas. Dabar turime nemažai universalių muzikantų, kurie gali groti ir akademinę, ir improvizacinę muziką. Ta riba kuo toliau, tuo labiau nyks. Daug aukštųjų mokyklų dėsto improvizaciją kaip privalomą discipliną. Barselonos ar Liucernos aukštosiose mokyklose improvizacija visiems privaloma nuo pirmo kurso. Tai gali būti laisva improvizacija arba paremta tam tikra stilistika, pavyzdžiui, romantine maniera. Tas, kuris pasimokė improvizacijos, repertuarinę muziką irgi groja kitaip, suteikia jai daug stipresnį laisvės pojūtį.

Atsiranda visai kita energija ir pulsacija. Manau, gebėjimas improvizuoti turėtų būti bet kurio muzikanto bendrojo išsilavinimo dalis.

V. Gruodytė: *Kas tau svetima šiuolaikinėje muzikoje?*

L. Mockūnas: Turbūt kai kurios estetinės kryptys. Man nepatinka saldūs dalykai. Patinka garso vertikalumas.

V. Gruodytė: *Jei tau rūpi labiau pats garsas, jo vertikalė, spektrinė muzika, tembras, vadinasi, esi ne tik šiuolaikiškai mąstantis atlikėjas, bet ir visiškai priešingybė lietuviškam melodiniam mentalitetui.*

L. Mockūnas: Turim tą privilegiją, kad galim keistis, kada norim. 😊 Man patinka paties garso dekonstravimas. Dažnai ir pats instrumentas diktuoja specifinį grojimo būdą. Kiekvienu instrumentu grojama kitaip.

V. Gruodytė: *O kas tau nepriimtina šiuolaikiniame džiazze?*

L. Mockūnas: Turbūt nuskambės paradoksaliai, bet manau, kad šiuolaikiniam džiazui trūksta improvizacijos. Tokia situacija susidarė maždaug prieš 30–40 metų, atsiradus džiazio mokykloms ir džiazio metodikoms. Nesupraskite manęs klaidingai – nesu prieš metodinį džiazio mokymą. Tiesiog džiazio muzikos skambesys tapo nuspėjamas, identiškas vienodas, todėl nebeįdomus. Visas pasaulis pradėjo mokyti studentus tų pačių harmoninių variantų. Pasidarė visiškai nesvarbu, ar groja kinas iš Pekino, ar lietuvis iš Klaipėdos, ar amerikietis iš Niujorko. Globalizacija sunaikino originalumą ir nuoširdumą. Kita vertus, reikia pripažinti, kad džiazio mokyklos daugelyje šalių tampa įdomiomis meninėmis platformomis. Tai lyg kūrybos centrai ar susitikimų vietos, kuriose studentai gali semtis žinių, ieškoti savęs, mokytis jiems rūpimų dalykų.

V. Gruodytė: *Šiuolaikiniam kompozitoriui irgi labai sunku užmiršti išmoktas kompozicines technikas.*

L. Mockūnas: Džiazas yra jaunas žanras, todėl jo mokymo sistema skolinasi akademinio mokymo metodus, kuriais bandoma konkretizuoti mokymo procesą: jei išmoksi šitaip, skambės taip, o jei pagrosi kitaip, bus neteisinga. Toks mokymas dažnai sulaužo „stuburą“. Kodėl, kam visa tai daroma? Dažnai išryškinami

paviršutiniški dalykai, kurie veda prie koliažinio improvizavimo iš pasiskolintų frazių, kai tiesiog lipdomi vienas su kitu nesusiję dalykai.

V. Gruodytė: *Nebeliai asmenybės, ir net nebeaišku, kur jos ieškoti.*

V. Germanavičius: Nežinau, kaip yra dabar, bet mes buvome patekę į tokią akademinę sistemą, kuri išmuša visas idėjas. Įstato tave į tam tikrus rėmus, liepia daryti tą ir aną, kol galų gale tu užmiršti, kodėl atėjai mokytis ir ko norėjai prieš ateidamas. Ištrinamas vaiko mąstymas. Kiekvienas juk yra labai individualus, reikia tik nukreipti jį ta ar kita linkme, priklausančia nuo to, ką jis pats norėtų daryti, užuot gaminus iš jo tam tikrų kompozicinių technikų „atkartotoją“. Kita vertus, aš mokiausi laikotarpiu, kai griuvo Didžioji siena. Pagaliau pradėjome gauti muzikinę informaciją, kuri anksčiau buvo neprieinama, tiesiogiai prisilietėme prie Vakarų Europos kultūros. Tai labai padėjo ieškoti savęs, savo kalbos, savito muzikos stiliaus.

V. Gruodytė: *Vytautai, kaip vertini tai, kad Gaidos festivalyje Steve'o Reicho kūrinius (Oktetą ir Muziką 18 muzikantų) atliko vokiečių ansamblis In Process, kuriam groja ir džiaz muzikantai?*

V. Germanavičius: Tai visiškai normalu. Kūryba visuomet pirmiausia yra improvizacija. Amerikoje aš mokiausi toje pačioje kolegijoje, kurioje mokėsi Reichas. Jis savo stilių sukūrė, vaikščiodamas San Francisko gatvėmis ir užrašinėdamas triukšmus. Man visa jo muzika yra improvizacija, kai viskas atsiranda laiku, kai jaučiama, kur reikia keisti medžiagą.

V. Gruodytė: *Sakyčiau, turėjome puikų pavyzdį, kai (tiksliai užrašytos medžiagos) atlikimas neatitinka (improvizacinio prado) muzikos genezės. Jei vokiečių ansamblis būtų galėjęs improvizuoti, dvi jų vokalistės, esu tikra, nebūtų suklydusios. Improvizuojant beveik neįmanoma laiku neįstoti ir laiku neužbaigti, nes tiesiog pajunti tinkamą momentą ir, užuot skaičiavęs taktus, girdi visą kontekstą.*

V. Germanavičius: Užrašymas visuomet sukausto. Kita vertus, jei tiksliai užrašau kūrinių, vadinasi, nenoriu jokių pakeitimų, nes šitas variantas man yra pats geriausias. Arba priešingai – „naujojo kompleksiško“ muzika kiekvieną kartą atliekama vis kitaip, nes

tiesiog neįmanoma visko vienu metu sugroti.

V. Gruodytė: *Ar sutiktumėte, kad šiuolaikinei muzikai svarbiau ne mokyklos, mokytojai, sistemos ar tradicijos, o asmeninis santykis su garso? Šiuo metu kompozitoriaus vizitinė kortelė yra jo garso specifika. Garsas nebėra mokyklos dalykas. Kaip apibūdintumėte savąjį skambesio idealą?*

V. Germanavičius: Sunkus klausimas. Aš ieškau garso su daugybe spalvų ir ieškau spalvos, kuri man patinka. Jungiu tembrus, derinu intensyvumą, ir tai tampa mano pasirinkimu. Kiekviename kūrinyje ieškau ko nors kito. Kūrybinis procesas yra labai individualus. Kaskart pradedu viską nuo pat pradžių, kaskart iš naujo pereinu tą kūrybinį pragarą. Siekiu skambesio idealo, tačiau tas idealas nėra visada tas pats. Kiekviename kūrinyje jis kitoks.

V. Gruodytė: *Vadinasi, nesi iš tų kompozitorių, kurie visą gyvenimą rašo tą patį kūrinių, ir kiekvienu kūriniu bando priartėti prie savo idealo?*

V. Germanavičius: Nemėgstu kartotis, todėl niekada nerašau to paties kūrinio. Kaskart ieškau kažko kito, dažnai viską keičiu ir leidžiuosi į kraštutinumus. Kūryba visų pirma turi būti įdomi man pačiam.

V. Gruodytė: *Liudai, o koks garsas tau atrodo idealus?*

L. Mockūnas: Skaudi tema. Jau aštuonerius metus darau savo solo albumą. Iš pradžių man vis atrodė, kad jau kažkur girdėjau tai, ką įrašiau, kad tai nėra asmeniška, taigi nėra jokios prasmės tą įamžinti. Tada priėjau tam tikrą ribą, kai supratau, kad turiu tiesiog daryti, tiesiog groti. Tas baltas lapas bet kurioje situacijoje mane gelbsti. Pradedu nuo jo, nuo to, koks esu, o išeina tai, kas išeina. Nebejaučiu skirtumo, ar ieškoti savo garso, ar savo balso. Visuomet esu procese, paieškos niekada nesibaigia. Visi žinome daug save atradusių menininkų, kurie pradeda kartotis ir tampa nebeįdomūs. Jie buvo įdomūs tol, kol dar nebuvo savęs atradę. Man įdomesnis pats procesas. Išėjęs į sceną, noriu išbandyti skirtingas erdves čia ir dabar. Sąmoningai arba nesąmoningai. Inspiracija ateina iš skirtingų šaltinių, be to, kiekvienas instrumentas turi savo specifiką. Tikiuosi, idealaus garso paieškos dar kurį laiką tęsis.

V. Gruodytė: *Ar tarnauji instrumentui?*

L. Mockūnas: Scenoje stengiuosi netarnauti. Kas kita yra darbas namuose su instrumentu, kurį labai mėgstu. Instrumentai, o jų turiu ne vieną, yra mano laboratorija, bet scenoje tarnystė baigiasi. Instrumentas virsta priemone, kuria tuo metu kalbu. Kartais mano grojimas yra labai verbališkas, lyg kalbėtų liaudies ar bliuzo dainininkas, nors niekada nemėgau dainuoti. Mūsų šeimoje mama yra daininga, liaudies dainas plėšia iš širdies, tikriausiai ir man kažkas persidavė iš to nuoširdaus paprasto dainavimo.

V. Germanavičius: Tarnavimą instrumentui palyginčiau su kai kurių kompozitorių tarnavimu tam tikrai stilistikai, kai atrodo, kad stilistika negali keistis, tu negali jos pakeisti, nes ji yra tobula, pavyzdžiui, amerikietiškas minimalizmas. Kai nieko nekuri savo, tada tarnauji tam tikrai stilistikai ar estetikai kaip ir instrumentui.

V. Gruodytė: *O kokia stilistika tau padarė didžiausią įtaką?*

V. Germanavičius: Iš šiuolaikinės muzikos – Györgi's Ligeti's.

V. Gruodytė: *Lietuvoje jis daug kam padarė įtaką. Galbūt mums artimas jo linijinis, horizontalus mąstymas. Šiuolaikinėje lietuvių kūryboje labai mažai vertikalės, beveik nėra spektrinės muzikos, šiuolaikinės harmonijos. Mąstymo pobūdis turbūt yra duotybė, nuo jo nepabėgsi.*

L. Mockūnas: Kadaisė turėjau rimtų psichologinių problemų, nes norėjau *kažkaip* skambėti, paskui išsivadavau iš to, ir pradėjau *tiesiog* skambėti. O dabar man jau nebesvarbu, kaip aš skambu.

V. Gruodytė: *Palyginčiau tavo mintį su Algimanto Švėgždos požiūriu – iš pradžių norėjęs kažkaip piešti, vėliau jis ėmė tiesiog piešti.*

L. Mockūnas: Kai baigiasi tarnavimas instrumentui, atsiranda kita plotmė. Nebegalvoji, kaip atrodysi arba koks bus tavo garsas, nors iš tikrųjų vis tiek jo ieškai.

V. Gruodytė: *Ar liaudies tradicija išliko pašąmonėje?*

L. Mockūnas: Manau, kad taip.

V. Germanavičius: Sovietmečiu aš nemėgau liaudies muzikos, bet vėliau, 2008-aisiais, netgi išleidau šiuolaikinės liaudies muzikos kompaktinį diską „Kū-

riniai lietuvių tradiciniams instrumentams“.

V. Gruodytė: *Kodėl taip radikaliai pasikeitė tavo požiūris?*

V. Germanavičius: Japonijoje išgirdau muziką tradiciniams japonų instrumentams ir supratau, kad galima kurti šiuolaikinę muziką be amžinų raliavimų ar tradicinio harmonizavimo. Be to, atsirado atlikėjų, kuriems įdomu laužyti nusistovėjusias normas. Tradicija mus paženkлина. Amerikiečiai, išgirdę mano muziką, iškart pasakydavo, kad ji yra iš Rytų Europos, kažkur nuo Baltijos jūros.

L. Mockūnas: Gyvename sociume ir esame, kas esame. Čia kaip ir džiazas, kuris gimė už Atlanto ir kurį kažkas bando atkartoti Europoje. Jis niekada neskambės taip, kaip ten, bet visada galime pabandyti, kad jis skambėtų taip, kaip norime mes.

V. Gruodytė: *Ar lietuvių grojama country muzika yra amerikietiška?*

L. Mockūnas: Aišku, kad lietuviška. Liaudies muzika funkcionuoja verbaliniu būdu. Iš kur atsiranda sudėtinis metras du plius trys? Taigi, iš kalbos.

V. Gruodytė: *Pastaruoju metu nyksta ribos tarp atlikėjo ir kompozitoriaus, tarp improvizuotos ir neimprovizuotos muzikos. Nemažai atlikėjų rašo muziką, o kompozitoriai diriguoja arba groja. Atsiranda vis daugiau atlikėjų, sugebančių improvizuoti, suprantančių improvizacinę muziką.*

L. Mockūnas: Tas džiaugsmas nebeprisiklauso tik kompozitoriams... 😊

V. Gruodytė: *...arba tik atlikėjams. 😊 Gal šitaip išsivaduojama iš akademinų gniaužtų? Kūryba galbūt ir prasideda tik tada, kai, nugalėjęs sistemą, atrandi pirmąją garso laisvę?*

V. Germanavičius: Bendradarbiavimas tarp kompozitorių ir atlikėjų atsiranda pirmiausia iš poreikio.

V. Gruodytė: *Ar diriguotum savo muziką?*

V. Germanavičius: Jei mokėčiau, diriguočiau. Amerikoje besimokydamas pats grojau savo kūrinus. Manau, svarbu neatitrūkti nuo realios medžiagos, nuo garso, svarbu neprarasti improvizacijos pojūčio. Bet man labiau patinka rašyti muziką.

V. Gruodytė: *Dėkoju už pokalbį.* ■

„SIRENŲ“ ŽINIOS: NUO SOCIALINĖS KRITIKOS IKI LENGVŲ PAJUOKAVIMŲ (I)

Jau, atrodo, apsipratome su mintimi, kad gyvename informacinėje visuomenėje. Kasdien mus pasiekia daugybė visokiausių pranešimų per įvairias žiniasklaidos priemones, socialinius tinklus ar tiesiog internetu. Pranešimai suranda mus, nes leidžiamės surandami. Juk turbūt dažniau ne ieškome informacijos, o tiesiog naršome. Kaip manote, koks pranešimų srautas užlieja mus per dieną? O kiek informacijos prisimename dienos pabaigoje? Po savaitės? Po mėnesio? Gal pranešimai tiesiog pranešami (pranešami pro šalį)?

Į žinias, informaciją, pranešimus ir jų kūrėjus sukelkti dėmesį šiemet žadėjo ir tarptautinis teatro festivalis „Sirenos“, vykęs Vilniuje spalio pradžioje. Juk teatro menas, nors paprastai nėra priskiriamas vadinamosioms „medijoms“, vis dėlto irgi kuria pranešimus, vargu, ar kas nors imtų dėl to ginčytis. O jeigu taip, vadinasi, galima diskutuoti klausimais, kuriuos išklėdė dar pirmieji komunikacijos teoretikai: kas kuria pranešimus, kokie jie, kokiais tikslais, kokiais kanalais siunčiami, kas tuos pranešimus priima ir t. t. Tačiau šie klausimai „Sirenom“ ne per daug rūpėjo. Juk festivalio reklaminės sirenos, lyg žinodamos vienintelį tikrą atsakymą, skelbė: „Žinias kuriame mes.“¹

O kas tie „mes“? Ir ar tikrai mes? Viena vertus, žodis *mes* yra tiesiog paprastas (ir gana paveikus) reklaminis kabliukas, suasmeninantis žinutę, suartinantis jos adresatą su pranešėju ir kviečiantis tapti festivalio dalyviais (t. y. nusipirkti bilietus ir ateiti į spektaklius).

Antra vertus, šios trys raidės, atrodo, slepia dar du žodžius – *daug* ir *kartu*. Vadinasi, festivalio organizatoriai tiki, kad esame ne vieni, kad kažkas mus vienija kaip grupę, bendruomenę ar net visuomenę. Tas „kažkas“, kaip reikėtų suprasti iš spaudoje platintų festivalio pranešimų, yra tai, kad mūsų pačių gyvenimas, mūsų patirtys, nuomonės ir pan. tampa naujienomis, kurias ir kiti, ir mes patys skaitome interneto svetainėse, stebime per televiziją: „*Mes esame žinios, mes jas kuriame ir mes turime nebijoti pažvelgti į savo kūrinius – save.*“² Kitaip tariant, vienu metu esame ir subjektai, skaitantys, žiūrintys naujienas, ir objektai, apie kuriuos kalbama, rašoma, informuojama. Tiesa, paaiškindama, kas tie „mes“, festivalio meno vadovė Audra Žukaitytė vardijo, kad tai „*kasininkai, viešųjų ryšių specialistai, boksininkai, aktoriai ir šokėjai, kareiviai, viešbučių klientai ir aptarnaujantis personalas, valytojai...*“ Kad į eterį patenka įvairiausių žmonių istorijos, „Sirenų“ komanda pademonstravo, LRT studijoje liepos pabaigoje nufilmavusi laidą „Žinios – tai aš“, kurioje svečiavosi itin marga publika, o diskusijai vadovavo Rita Miliūtė (laida pasiekė, tiesa, tik *Youtube* kanalą³).

Taigi, festivalis kvietė įvairių profesinių ir socialinių sluoksnių atstovus ateiti į teatrą, kad scenoje pamatytų save pačius. Tikiu, kad pasižiūrėti spektaklių atėjo nemažai aktorių ir šokėjų, kurie kartais tampa ir „*viešbučių klientais*“... Tačiau kasininkų, valytojų, boksininkų, kareivių tarp festivalio publikos, įtariu, jei ir buvo, tai nedaug. Tad publikos daugumai kasininkų, valytojų ar

*Spektaklis-ekskursija Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčioje. Idėjos autoriai ir atlikėjai Adili LIBERMAN ir Nadavas BOSSEMAS
Dmitrijaus Matvejevo nuotr.*

kareivių istorijos buvo ne asmeninės, o *kitų* istorijos. Kad jos taptų *mūsų* istorijomis, reikia rasti, kas tarp vieno ir kitų būtų bendra, artima, panašu.

Tad kokias žinias šiomet transliavo „Sirenų“ festivalis? Kokius pranešimus ir kokiais kanalais siuntė kiekvienas spektaklis? Ar pamatėme juose save? O jei pamatėme, tai ar sužinojome ką nors tokio, kas neištirpo kasdieniniame informacijos sraute iškart po festivalio?

Priminimas Lietuvos teatro kūrėjams

Šiomet „Sirenos“ pristatė kiek gausesnę programą nei paprastai. Tačiau net keturi iš septynių festivalio tarptautinės programos spektaklių susiję su projektu *Europoly*. Jį organizuojantys Europos Goethe's institutai subūrė teatro, kino, kitų sričių menininkus, kad šie atskleistų šiandieninius pasaulio pokyčius. Bendradarbiaudamas su kitų šalių festivaliais, teatrais, kultūros centrais, *Europoly* tuos kūrinius pristato įvairiose Europos šalyse.

Šiek tiek išplėsti „Sirenų“ programą padėjo Vilniaus dokumentinių filmų ir Lenkų kino festivaliai, pasiūle

porą filmų apie teatro kūrėjus arba teatro dramaturgų ekranizacijas. Toks bendradarbiavimas su *Europoly* ir kino festivaliais „Sirenoms“ išėjo į naudą, antraip programa programa būtų buvusi nefestivališkai trumpa, su vos keletu užsienio spektaklių („Sirenoms“ dažnai taip nutikdavo). Apie lietuviškų spektaklių vitriną ir jaunųjų teatro kritikų konferenciją čia nekalbu, nes šios festivalio programos dalys skirtos labiau užsienio svečiams negu Lietuvos žiūrovams.

Apskritai „Sirenos“ kasmet, nors ir negausiai, bet reikšmingai pajvairina šalies teatrines lygumas. Festivalyje pristatomi užsienio menininkų darbai kar-

tais atskleidžia mūsų teatro kūrėjų stiprybes, bet dažniausiai vis dėlto bando pridengti šiuolaikinio užsienio teatro pažinimo spragas, verčia susimąstyti, kiek daug kūrybos plotų Lietuvos teatro menininkai dar nėra atradę arba jų tiesiog nieiško.

Šįkart „Sirenų“ programa pristatė skirtingų formų ir stilių spektaklius, skirtingais būdais apeliuojančius į žiūrovų patirtį ir suvokimą. Izraelio menininkai Adili Liberman ir Nadavas Bossemas nedideles žiūrovų grupes kvietė į apleistą Švč. Mergelės Marijos Ramintojos bažnyčią, kurią kitąmet ketinama nugriauti. Jos erdvėse vyko spektaklis-ekskursija „Ginkluotos merginos: Vilniaus atgavimas“. Menininkai pasakojo tikrus ir išgalvotus istorinius faktus, skirtinguose bažnyčios kampuose rodė kuklias instaliacijas, vaizdo projekcijas, trumpus vaidybinius ar muzikinius numerius.

Ieškodami naujų formų, teatro menininkai kartais dairosi po žaidimų industrijos plotus. Režisierės Olgos Lapinos spektaklį „Kodas: Hamletas“ įkvėpė šiuo metu Lietuvoje gana populiarūs pabėgimo kambariai (*escape room*), o „Sirenų“ tarptautinėje programoje

pristatytą spektaklį-žaidimą „Nutekimo pamokos“ (rež. Anna Fries) inspiravo kompiuteriniai žaidimai ir interaktyvios instaliacijos (spektaklio kūrėjai – naujųjų medijų meno ir teatro grupė iš Vokietijos *machina eX*). Lietuvos nacionalinio dramos teatro Studijoje *machina eX* aktoriai, vaidindami prie pat arba tarp dešimties dvylikos žiūrovų, kūrė istoriją, kuri kartais „užstrigdavo“ ir aktoriai ją tęsdavo tik tada, kai žiūrovai (tarsi būdami personažams nematoma „jėga“) atlikdavo tam tikrą užduotį, priimdavo vienokį ar kitokį sprendimą.

Kiti „Sirenų“ tarptautinės programos spektakliai leido žiūrovams įprastai sėdėti kėdėse, tačiau tai, kas vyko scenoje, nebuvo labai įprasta, vertinant mūsų teatro kontekste. Graikai atvežė į Vilnių penkias šioje šalyje valytojomis dirbusias moteris ir jų istorijas – „Švarus miestas“ (rež. Anestis Azas ir Prodromos Tsinikoris). Portugalų choreografės Cláudio Dias spektaklyje „Pirmadienis: atsargiai iš dešinės“ dalyvauja ne tik ispanų poetas Pablas Fidalgas Lareas, bet ir tailandietiško *Muay-Thai* bokso meistras Jaime'is Nevesas, su kuriuo ji pati per spektaklį boksuojasi. Šie pasirodymai suteikė galimybę dar kartą apmąstyti (ne)profesionalios vaidybos ir buvimo scenoje reiškinius..

„Sirenos“ siūlė žiūrovams ne tik draminius, bet ir teatralizuotus muzikinius pasirodymus (čia galėtume prisiminti ne kartą viešėjusius *The Tiger Lillies* arba kad ir pernykštį aktoriaus Jossėo De Pauwo ir kompozitoriaus Kriso Defoorto bendrą kūrinį „Senasis vienuolis“). Šiomet festivalio dalimi tapo du muzikiniai spektakliai. Pirmasis – Lietuvoje prieš kelerius metus pastatyta, jau nemažai pasaulio apkeliausi šiuolaikinė opera „Geros dienos!“ (režisierė Rugilė Barzdžiukaitė, kompozitorė Lina Lapelytė, libreto autorė Vaiva Grainytė), su subtilia ironija pasakojanti apie prekybos centro kasininkų gyvenimą. Antrasis – šveicarų režisieriaus ir muziko Christopho Marthalerio „Karališkas dydis“. Lietuvos nacionalinio dramos teatro Didžiojoje scenoje atsirado ištaigingas viešbučio kambarys, o jame keturi atlikėjai kūrybiškai interpretavo skirtingų epochų ir stilių dainas (nuo vokiečių klasiko Roberto Schumanno iki roko grupės *The Kings* ir kt.).

Kaip teigia vokiečių teatro tyrinėtojas Hansas-Thiesas Lehmannas, Marthaleriui būdinga kurti „antidramišką“ spektaklio struktūrą, paremtą atskirais numeriais, jo teatre „*vyrauja ne sekos ir nuoseklumo dinamika, bet mozaikiškas vis naujai vystomos temos ratas*“.⁴ Toks režisūrinis mąstymas mūsų teatro kontekste atrodo vis dar neįprastas ir keistokas.

Daug gyvai atliekamos muzikos žiūrovai išgirdo ir lenkų režisieriaus Krzysztofo Warlikowskio „Varšuvos kabarete“. Kai kurie spektaklio epizodai priminė muzikinius-performatyvius numerius, tačiau, skirtingai negu Marthalerio „Karališkame dydyje“, čia jie buvo įkomponuoti į draminiį pasakojimą. „Varšuvos kabaretas“, nors neeksperimentuoja nei su specifine erdve (buvo vaidinama LNDR scenoje), nei su žiūrovų patirtimis ar spektaklio struktūra, išsiskyrė savita režisūrine kalba, derinančia gaivališką seksualumą, blizgesį ir destruktiją.

Pristatydamos skirtingų formų, stilių ir žanrų spektaklius, „Sirenos“ vėl išsiuntė (net jei to ir nenorėdamos) žinutę Lietuvos teatro kūrėjams: gal vertėtų pasižvalgyti plačiau? Gal idėjų, kurios įkvėptų, galima rasti kitose meno, medijų, mokslo, socialinio gyvenimo srityse? Gal naujoviška, net jei kitų jau išbandyta, forma atvertų daugiau galimybių įdomiau, kūrybiškiau, išradingiau išreikšti mintį, užmegzti aktyvesnę ryšį su publika? Nors pastaraisiais metais Lietuvoje atsiranda pavienių spektaklių, liudijančių, kad jų autoriai nori *kitaip* kurti, *kitaip* komunikuoti su žiūrovais, vis dėlto, vertinant bendrą lietuvių teatro kontekstą, matyti, kad eksperimentavimo azartas šalyje labai „išvėses“. Net jaunieji kūrėjai, atradę vieną nišą, nebeieško kitų. Todėl „Sirenos“, suteikdamos nors ir nedidelę, bet vis dėlto šiokią tokią galimybę susipažinti su kitokio teatro pavyzdžiais, skatina Lietuvos kūrėjus apmąstyti kitoniškas patirtis, žinoma, ne tiek perimant, kiek reaguojant į jas savo kūryboje.

Išbandyti neįprastas formas visada įdomu. Tačiau, jeigu jos tuščios, tai ir patirtis menkavertė. Juk kas iš to, kad televizorius yra naujausios kartos, pavyzdžiui, „nematomas“ (t. y. kol neįjungtas, jis atrodo permatomas kaip vitrinės stiklas), jei nėra ką žiūrėti? „Si-

renų“ atvežti „televizoriai“ savo formomis buvo gana neįprasti mūsų šalies svetainėms, tačiau kokias laidas jie transliavo? Ar tikrai tas, kurios buvo įrašytos programoje?

„Paprastų“ moterų bėdos ir visuomenės vertybinė orientacija

„Šiandien mūsų laida apie paprastus žmones“, – diskusijos LRT studijoje temą pristatė Rita Miliūtė. Bet „paprastų“ žmonių istorijos, atsidūrusios scenoje, neretai tampa nepaprastomis. Ne todėl, kad dramaturgai būtų jas papildę išpūdingais nebūtais dalykais. Tiesiog jos išryškina absurdiškas ar keistas situacijas, žmonių rūpesčius ar net socialinės santvarkos trūkumus, kuriuos išduoda kasdieninės smulkmenos ar gyvenimiškos problemos. „Sirenos“ šiomet atkreipė dėmesį pirmiausia į valytojas ir kasininkes – moteris, dirbančias nekvalifikuotą darbą.

Lietuvių opera „Geros dienos!“ – žaismingas, lengvas kūrinys apie ne itin žaismingą darbą. Lengvumo pojūtį čia suteikia ironiškas dramaturgės Vainos Grainytės požiūris į kasininkes, jų kasdienybę, kompozitorės Linos Lapelytės apgalvotos muzikinės arijos su netikėtais akcentais. Pavyzdžiui, Naujokė (Lina Valionienė) itin lėtu tempu aiškina, kad kasos aparatas padarė klaidą – išmušė per didelę sumą. Kasininkė „fyfa“ (Veronika Čičinskaitė-Golovanova), pasakodama apie jai žarstomus komplimentus „krasavica“, „pupa“ ir pan., dainuodama vis stabteli po žodelio „nu!“ O Rimos Šovienės arija apie Anglijoje gyvenantį jos herojės sūnų kompozitorės valia tapo liudijimu apie emigranto palaimą ir harmoniją, surastą gyvenant ne Lietuvoje, ir t. t. Per visą spektaklį vaizdas lieka statiškas (atlikėjos sėdi ant kėdžių, viena eile išrikiuotų priešais žiūrovus), tačiau paprastos ir kartu išradingos muzikos jungtys su tekstu paverčia kūrinį dinamišku, įvairiaspalviu pasakojimu apie „paprastas“ moteris.

Opera „Geros dienos!“ nėra orientuota į socialinę kritiką, nors ją iš dalies išreiškia spektaklyje dokumentuojamos kurioziškos, absurdiškos situacijos, su

kuriomis susiduria nekvalifikuotą darbą dirbančios moterys. Absurdiškas situacijas fiksuoja ir spektaklis „Švarus miestas“, tačiau jame ironija ir lengvumas pridengia daug dramatiškesnes, niūresnes istorijas, su kuriomis susidūrus sunku likti abejingam. Pasitelkdami imigrančių valytojų likimus, režisieriai Azas ir Tsinikoris kritikuoja šiandieninę Europos migracijos politiką ir nacionalistinę tapatybės suvokimą apskritai.

„Švarus miestas“ supažindina ne tik su imigrančių valytojų istorijomis, bet ir su jomis pačiomis. Penkias skirtingo amžiaus moteris iš skirtingų pasaulio kraštų – Pietų Afrikos Respublikos, Filipinų, Moldovos, Albanijos ir Bulgarijos – suvedė Graikija ir šis spektaklis-tyrimas. Scenoje jos beveik visada priekyje, jų veidai dažniausiai atsukti į mus, o apie savo patirtį jos pasakoja kaip viena komanda. Spektaklio dramaturginis tekstas sukomponuotas taip, lyg jos dalyvautų bendroje diskusijoje, viena kitą papildydamos dalytūsi prisiminimais ir mintimis, tarsi atsakinėtų į užduodamus klausimus: kokiu tikslu atvykote į Graikiją (studijuoti, užsidirbti, ištekėti...), kas jus pirmiausia nustebino šioje šalyje (kad sniegas, skirtingai nei filmuose, ištirpsta, kad gatves šluoja baltaodžiai...), su kuo susidūrėte, tvarkydamos svetimus namus (su švaros maniake šeimininke, su siaubinga networka, su vyrų šeimininkų priekabiavimu, su nepagarba – vandens atsigeriti įpila į vienkartinę plastiko stiklinę...), kokie jūsų vaikų likimai (puikiai moka graikų kalbą, padarė karjerą Graikijos moterų krepšinio rinktinėje, emigravo į Kanadą ir ten per kelerius metus įsikūrė, gavo pilietybę...) ir t. t.

Spektaklio pagrindas – autentiška valytojų kasdienybė ir jų pačių buvimas scenoje. Tačiau, kad publikai kalbos neprailgtų, jas papildė įvairūs intarpai: įrengtuose trijuose kambarėliuose valytojos kartais demonstruoja savo darbo specifiką (šluoja, valo, lygina ir t. t.), virš kambarėlių esančiame ekrane kartais pasirodo vaizdo projekcijos, o pačios atlikėjos dainuoja ir šoka graikiškus šokius. Tai suteikia spektakliui ideologinę kryptį ir išryškina režisierių poziciją.

Graikų autorių pastatymas kritikuoja nepagarbą ir žmogaus niekinimą, susijusį su etniniais ir kultūriniais skirtumais. Spektaklio herojės atskleidžia, kaip biurokratija tampa nekalta priemone, užkertančia kelią visaverčiam gyvenimui arba ilgam atidedančia jų, kaip visuomenės narių, pripažinimą (bent jau oficialų). Kad gautum leidimą gyventi Graikijoje, per metus būtina surinkti 150 antspaudų, o kad tau suteiktų pilietybę, – jų reikia net 4500! Nesurinkus privalomo kiekio, neišmokus graikų kalbos ir t. t., pensijos irgi nebus, net jeigu šioje šalyje dirbta 20

metų. Tad pagal ką šiandien vertinamas dirbantis žmogus? Kokie iš tikrųjų kriterijai lemia, ar imigrantui bus suteikta pilietybė? Ar tie kriterijai teisingi?

Pasak „Švaraus miesto“ kūrėjų, europiečiai (lietuviai, manyčiau, ne išimtis) tapatybę (pa)sąmoningai suvokia, visų pirma, pagal etninį (tautybės) kriterijų. Kaip teigiama spektaklyje, kadangi siekiame nacionalinio homogeniškumo, *Kitas* laikomas išorine grėsme, galinčia pažeisti, net suardyti tautinį vientisumą (tokia baimė ypač išryškėja ekonominio nestabilumo laikotarpiais). Tačiau „Švarus miestas“ pateikia pozityvių išvalgų apie moteris imigrantes, užplūdusias Graikiją dar 10-ajame dešimtmetyje. Perėmusios namų ruošos darbus, jos paskatino graikių emancipaciją – atrišo joms rankas siekti karjeros, suteikė galimybę būti aktyviomis visuomenės veikėjomis ir pan. Tad ką, – klausia spektaklio kūrėjai, – reikėtų vertinti labiau: ar atvykėles, kurios dirba, kad mūsų namai ir aplinka būtų gražesnė, ar tuos „savus“ piliečius, kurie užsiima destruktiviu, nusikalstama veikla, pavyzdžiui, „švarina“ miestus nuo kitos rasės atstovų (2011 m. fašistinės, neonacių partijos „Auk-

Filipinietė Fredalyn RESURRECCION spektaklyje „Švarus miestas“. Režisieriai Anestis AZAS ir Prodromos TSINIKORIS

Margaritos Vorobjevaitės nuotr.

sinė aušra“ šalininkai Atėnuose masiškai persekiojo, užpuldinėdavo ir mušdavo juodaodžius)?

Panašu, kad „Sirenų“ organizatoriai, festivalio programą pradėdami spektakliais „Geros dienos!“ ir „Švarus miestas“, žiūrovams pirmiausia pasiūlė lakmuso popierėlį, kaip patikrinti mūsų pačių dvasinę sveikatą. Juk pagal „žemiausio“ socialinio sluoksnio (jeigu jis išvis pripažįstamas visuomenės dalimi) gyvenimą, galima spręsti, kas *mes* patys esame ir ką vertiname. ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ „Sirenos“ skelbia: žinias kuriame mes. *Sirenos*. 2016-07-20. Prieiga per internetą: <<http://www.sirenos.lt/single-post/2016/07/20/%E2%80%9ESirenos%E2%80%9C-skelbia-%C5%BEinias-kuriame-mes>>

² Ten pat.

³ SIRENOS: kuriame žinias. *Youtube*. 2016-08-31. Prieiga per internetą: <<https://www.youtube.com/watch?v=UUPfL7hbT6o>>

⁴ Hans-Thies Lehmann. Postdraminis teatras. 2010. Vilnius: *Menų spaustu- vė*, p. 196–197.

MADINGA POSTMODERNIZMO KANKINIŲ PARANOJA

Apie parodą BREATHE IN BREATHE OUT Titanike

Gyvename visuotinės paranos amžiuje. Ji ypač būdinga šiuolaikiniam menui (natūralu – juk menininkai visada jautresni). Aišku, pasiskaičius teoretikų, viską imama suprasti teisingai, savo (?) išvalgas nukreipiant tinkama linkme. Pora Foucault, Derrida citatų ir *show must go on!* Viskas tampa aišku – iš reliatyvios Einsteino visatos grįžtame į saugų Ptolemajo pasaulį. Tik ne į viduramžišką *sacrum*, o į *profanum* kliedesių persmelktą simuliakrišką panoptikumą. Paradoksalu, bet postmodernus menas, nors prieš savo valią, tačiau pagal visus karnavalo inversijos principus, tampa naujaisiais viduramžiais. Saulė sukasi aplink mus. Mūsų planeta vėl visatos centre, menininkas – irgi. Oi, nusišnekėjau. Juk pagal viduramžių mąstymo sistemą *anthropos* nėra joks centras, joks valdovas. Vietoj žmogaus turėtų būti *Theo*, t. y. Dievas. Tai kaip čia su tuo viduramžišku postmodernizmu? Viskas gerai. Jokio prieštaravimo. Tiesiog vietoj žmogaus yra Tekstas apie žmogų, o vietoj kūrinio – tekstas apie jį. Dievas virto tekstu. Nes nužudžius Dievą, reikėjo kažkuo jį pakeisti. Juk nepaliksi žmogaus pašamonėje juodosios skylės, atsiradusios po Didžiojo Demiurgo, Visų Tekstų Kūrėjo pašalinimo – *ex nihilo*. Tik va bėda, – mūsų aptariamasis tekstas (kitaip nei Dievas) iš esmės yra žmogaus sukurtas mąstymo apie pasaulį instrumentas, ženklų, sutartinių simbolių rinkinys, efemeriško proto *matrica*. O kadangi žmogus linkęs suvokti save vis sudėtingiau ir painiau (todėl, kad psichę centralizavęs ir integravęs Dievas yra nužudytas) ir bando

šiandien atrasti tai, kas per akimirką sugriauna vakarykštį jo įsitikinimą, patenkame į užburtą, nestabdomą *abejonės*, *abejojančios abejonėmis*, ratą. Nebėra nieko tikro, vien paranojiškai baugūs veidrodžių kambariai. Tiesą sakant, menininkai kažkaip įsigudrino tuose kambariuose jaustis patogiai, pamišimo vėjelį natūraliai paversdami feno pučiama šilto oro srove, formuojančia madingas postmodernių kankinių šukuosenas. Labai jau narciziški kankiniai. Kažkoks graikų hedonizmo ir viduramžiškos flagelantystės mišinys.

Natūralu, postmodernizmas. Tik štai – būtent todėl, kad pagal visus postmodernizmo kanonus (linksmai skamba!) „*abejojama abejonėmis dėl abejonių*“ ir netikima tuo, kas šviesiausiems protams tūkstantmečius atrodė savaime suprantama (na ir atsilikę buvo!), dažnas kūrinys, pretenduojantis į conceptualius dabarties apmąstymus, stokoja keleto esminių dalykų. Kokių gi? Pirmiausia to, kas visada buvo geros dailės šerdis – energetinės įtaigos, tos magiškos auros, sklindančios iš atvaizdo, ilgai kuriamo kontempliatyviai intensyviu manualiniu būdu. O antra – visiems suprantamo Didžiojo naratyvo, bendros simbolių kalbos. Juokinga, anachronistiška, retrogradiška? Praeitas etapas? Jums gal ir taip, bet man – nė kiek. Aš dar tiek neišprotėjau, kad gėrėčiausi grakščiai glazūruotu Janso šūdu ar kontempliuočiau plokščias ir vienatones Čerapo sutemas (suprasti, mąstyti apie tai galiu, bet ne mėgautis, kai patiriama grožio ekstazė).

Taigi, užėikime į *Titaniką*. Čia nuo lapkričio 4 d. veikia paroda BREATHE IN BREATHE OUT. Jos autoriai – Roma Auškalnytė, Yuki Kobayashi, Sandra Stanionytė.

Apie Yuki ir Sandros performansą nerašysiu – pribloškė elementarus neišmanymas, kaip sutelkti žiūrovų dėmesį. Po teatrinių mokslų ir šiekios tokios kūrybos bei, žinoma, po tokių meistrų kaip O. K. šedevrų kontempliavimo, man sunku rimtai žiūrėti į dažnai infantilius, amorfiškus performansus, kai nesugebama nei perimti šimtametės teatro patirties, nei, juo labiau, paversti performanso tuo, kuo paverčia jį tokie puikūs menininkai kaip Abramovič – tai kūno ir psichikos kankinystė, žmogiškųjų ribų išbandymas. Menininko (save deginančio, aukojančio, Antonino Artaud aprašyto aktoriaus) kūnas siunčia (lyg koks šamanas) kur kas fundamentalesnius pranešimus, negu vien išreiškia norą daryti madingo postmodernaus kankinio karjerą.

Esu anachronistas ir retrogradas, nes įmantriai sofistikuotas tarpdisciplininio meno gelmes sveriu teatrinės technikos priemonėmis! Tebūnie. Tiesiog būti anachronistu ir retrogradu man atrodo kur kas garbingiau, negu kinkuoti – pasiskolinta galva – pagal šiuolaikinio meno (neretai balansuojančio ties šarlatanizmu) ritmą.

Beje, jei jau vadinamės tarpdisciplinininkais, ar tai nereikštų, kad pagal pavadinimo logiką turėtume būti nuodugniai susipažinę su tų disciplinų, kurias naudojame kaip išraiškos priemone, elementariu žodynu? Pasižiūrėjęs Romos Auškalnytės videodarbus, supratau, kad gal ir ne... Ir tai, aišku, pateisinama, juk esame išganingame TARP, niekieno žemėje, dar tik kuriame savo golemus, nepanašius į nieką, kas buvo anksčiau. Šiame TARP, kūrybiniame *ex nihilo*, bet kokiam nesusikalbėjimui su žiūrovais garantuojančiame tvirtą avangardo alibi, ir turime suvokti videodarbus, kuriuose nevykusiai imituojamos kūrybinės ir edukacinės kančios. Dramaturgiškai ir „kinematografiškai“ jos yra tokios statiškos, niekur nejudančios ir akivaizdžiai dekoratyvios, kad vien šis bruožas neleidžia visiškai nurašyti menininkės pastangų. Išties (o tai labai džiugu!) Auškalnytė turi neprikaištingai renesansišką klasikinės kompozicijos ir kūno piešinio pojūtį. Monitoriai (su vaizdais

juose), kukliai padėti ant žemės ir atremti į *Titaniko* salės kolonas, atrodo kaip elegantiški, subtilūs, savarankiški tradicinio formato tapybos ar grafikos darbai. Menininkės galvos, kaklo grakščios linijos, aristokratiškos plaštakos neleidžia atitraukti akių. Net neskaitęs pačios kūrėjos tekstų, nežinodamas jos intencijų, tačiau matydamas, kaip jautriai, kompoziciškai apgalvotai ant savo odos ji rašo neįskaitomus tekstus, pamainai, kad čia lyrinis laiškas žiūrovams, savo chaotiška, bet grakščia ornamentuote viliojantis iššifruoti nuo jų nusigręžusios autorės veido slėpinius. O kitame ekrane ant veido, magdaleniška užversto dangun, dėliojamos metalinės spaudos klišės – beveik ikoniška parafrazė, atskleidžianti dvasinių ieškojimų kančias, priekaištingai chaotiškai kreipiamasi į anapusių galias (desperatiška malda – riksmas). Bet paskaitęs autorės išdėstytas intencijas, supratau, kad nieko nesupratau. Laiškai rašomi (maldos išrėkiamos) vienintelei mylimajai – panelei postmodernistinei abejonei, gyvenančiai meninėje Lesbo saloje. Abejojama savo kūno ir sielos dalyvavimu kūrybos akte. Ir ne itin skausmingai. Abejonė tokia drungna, kad pakanka jėgų pozuoti šiuolaikinio meno lauke ir kokybiškai rašyti savo konformistinės, madingos kankinystės portfolio.

Šioje parodoje pasijutau kaip visada, kai tikiesi kreipinio, pagrįsto universalialia tikrove ir gilia žmogiška autoriaus patirtimi, o gauni vien subjektyvų teorinį pasvarstymą apie neurotines problemas, kad nesiseka savęs adekvačiai išreikšti. Viskas laminuota saugiomis videolaikmenomis. Žodžiu, vietoj apsakymo, novelės, romano su energetiškai įtraukiančiais jų pasauliais skaitai rašytojo verkšlenimus, kaip sunkiai jis rašė, abejodamas ne tik tuo, ar verta tą rašliavą publikuoti, bet ir pačiu rašymu...

Taigi, grįžome į viduramžius. Tačiau vietoj buvusių natūralių hierarchinės pasaulio sąrangos dogmų (visatos tvarkai juk nepaprieštarausi), čia karaliauja Tėvas Tekstas, Sūnus Postmodernizmas ir Šventoji tarpdisciplininė Dvasia. Madingų meno kankinių būrys unisonu gieda šv. Paranojos pašlovinimą. O rimtai kalbant, tai rauda, išreiškianti pasąmoningą Dievo ilgesį. Tačiau madingieji kankiniai kol kas to nežino. ■

DVYLIKA KAUKYSOS KAUKŲ

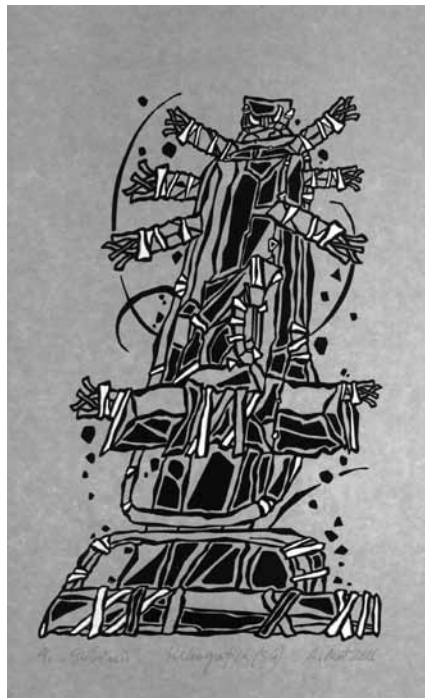
Adomo Matuliausko paroda „Vilniaus impresijos“

Baltų mitologijos ir Lietuvos istorijos temas plėtojantis Adomas Matuliauskas grafikos darbų parodoje „Vilniaus impresijos“, eksponuojamoje VU centrinių rūmų antrame aukšte, pristato ir naujaisi stilistiškai vientisą šilkografijos ciklą „Dvy-

lika Kaukysos kaukų“, sukurtą 2016 m. Autoriaus interpretuojamas mitologinis mąstymas susijęs su geomorfologiniu Vilniaus peizažu. Remdamasis etimologinėmis žodžių šaknų sąsajomis, dailininkas sukūrė dvylika meninių vaizdinių.

Adomas MATULIAUSKAS. Žvaigždenis

Gubinis

Audronaša. 2016. Šilkografija. 23 x 15

LIUCIJOS KRYŽEVIČIENĖS ŠILKO PYNĖS IR LAIKO ATSPAUDAI

Kaukysa – kairysis Vilnios intakas, sruvenantis per Markučius, Ribiškes, dabartinį Pavilnių regioninį parką. Tyrinėtojai panašios šaknies vandenvardžių aiškinimą sieja ne tik su morfema *kauk-*, nurodančia garsą, bet ir su chtoniškos visumos mikromodeliu – kuplus žemės grumstas su ertme viduje.

Mitologinė baltų sąmonė kaukus laikė vaisinguo, derliaus, turtų ir skalsos dvasiomis, kilusiomis iš miškų arba požeminių vandens telkinių. Kaukai minimi žemaičių sakmėse (mažas žmogutis, vadinamas pagirnių vardu, galintis pavirsti žemės grumstu), prūsų šaltiniuose (barstukai ir markopoliai, žemės žmogeliukai, dažniausiai gyvenantys po šėivamedžiu). Vienas iš kaukų prisijaukinimo būdų – naktį per delčią, anot Jono Bretkūno, „iš vieno siūlo“ išausti lino apdarą¹ toms kumščio ar piršto didumo būtybėms.

Atrodo, dailininkui ypač svarbūs Algirdo Juliaus Greimo sisteminiai štrichai, kad kaukai – tai antropomorfiškos geradarės požemio būtybės, abipusių mainų tarp žemės ir žmonių tarpininkės, manifestuojančios energetinę žemės prigimtį. Semiotikas remiasi ir Eduardo Gizevijaus pasakojimu, kaip karaliaus sūnus, iš molio lipdydamas žmonių ir žvėrių figūras, pastebėjęs molio gabale kažką judant ir išsiriti daugybę kaukų.²

„Dvylikos Kaukysos kaukų“ judesiai, gestai, nu-manomas siužetas siejamas su kiekvieno personažo vardu. Grafiko sukurti šilkografiniai kaukų vaizdiniai stebina augalinių formų gausa. Transformuotos antropomorfiškos, vešlios figūros atrodo ką tik išsiritusios iš grumsto. Įsigilinęs į etnologų interpretacijas, grafikas pasitelkė daug rišimo, sunarstymo detalių, lanku išsigaubiančių elementų, primenančių delčios pjautuvą. Davęs valią vaizduotei, dailininkas tarsi siekia perteikti Eduardo Gizevijaus minėtą išsilukštenimą. ■

Taikomosios dailės muziejaus trečiame aukšte visą spalio mėnesį karaliavo seni, nauji ir naujaisi tekstilininkės Liucijos Jūratės Kryževičienės kūriniai, stebino neįprasta šilko pynių technika. Net prieš kelis dešimtmečius sukurti gobelenai ar batika sužibėjo nauja, gaivia spalvų gama. Retrospektyvinė paroda apėmė 1965–2016 metų kūrybą – penkiasdešimtmetis, auksinis dailininkės meno jubiliejus...

Ekspozicijos pavadinimas „Kūrybinės transformacijos“ išplaukia iš menininkės ieškojimų ir atradimų, iš kūrybinės pagavos, aprėpdamas kūrybos visumą, meilę tekstilei, įprasmintą nepaliaujamu, atkakliu darbu.

Jaunystėje Liucija dirbo Lentvario kilimų fabrike, kur formavosi lietuviška kilimų ornamentika, nors anuomet buvo paplitęs požiūris, kad reikia laikytis klasikinio kilimų gamybos būdo. Lentvaryje dirbę tekstilininkai, nepaisydami sovietmečio diktuojamų standartų, puoselėjo tautodailės tradiciją, motyvų sėmėsi iš velykinių margučių ornamentikos, medžio raižybos, verpsčių, audimo raštų...

Liuciją iš kitų tekstilininkų išskyrė tai, kad ji ėmė kurti didžiulės apimties batikos darbus. Retrospektyvinėje parodoje jie prikausto dėmesį aniems laikams nebūdinga drąsa, naujoviškumu, technologijų

¹ Jonas Bretkūnas. Rinktiniai raštai. Parengė Jonas Palionis ir Julija Žukauskaitė. Vilnius: *Mokslas*. 1983, p. 101.

² Algirdas Julius Greimas. Apie dievus ir žmones. Tautos atminties beiškant. Vilnius-Chicago: *Mokslas*. 1990, p. 36–40.

ir technikos naujovėmis. Liucijos gebėjimas piešiniu suvaldyti didžiules audinio erdves buvo tiesiog neprilygstamas. Ilgai stovėjau prieš batikos technika atliktą kūrinį „Laiko atspaudas. Lietuvos miestai“ (1987) – jau sovietmečiu galėjome gėrėtis Lietuvos istorinių miestų heraldika, lietuviška, kunigaikštiška atributika – Magdeburgo teises gavusių miestų antspaudais, pilių planais... Subtilūs rusvai gelsvi atspalviai rodo išskirtinį autorės jautrumą spalvai.

Sunku atitraukti akis nuo batikos „Senosios kelionės“, kur laivų ir laivelių piešiniai pasakoja jūreivystės istoriją. Norisi kuo atidžiau tyrinėti didelio formato kūrinį „Klaipėda“ – šis miestas anuomet buvo menkai pažįstamas Pietryčių ir Vidurio Lietuvos gyventojams...

Dažnas parodos lankytojas stabteli susipažinti su stendais, kuriuose fiksuota tai, kas buvo prarasta Lietuvos atgimimo pradžioje. Ne man spręsti, kur ir kodėl pradingo išpūdingas lubų gobelenas „Paukštis“, Juodkrantės „Ažuolyno“ poilsio namams sukurtas 1983 m. Virsmą paprastai lydi sumaištis, kuria pasinaudoja savanaudžiai. Gobelenas „Radiacija“ (67,5 m²), kurį Šiaulių „Nuklono“ gamyklos užsakyму dailininkė išaudė per trejus metus (1989–1991), irgi „nuskendo“ Atgimimo pradžios „bangose“.

Reikėtų paminėti ir „Senojo rūšio“ kavinę Vilniaus senamiestyje (interjero autorius – architektas Eugenijus Guzas) su kėdėmis, išpuoštomis Medardo Šimelio batika. Buvo sunaikinti visi šio vertingo interjero elementai. Savininkas, „naujasis lietuvis“, pakeitė net kavinės pavadinimą – pamenu, jis buvo vulgarus, minimas kažkoks „plėšikas“. Pagal Jurgį ir kepurė...

Bet grįžkime į parodą. Nuostabios akvarelės, nu-lietos talentinga Kryževičienės ranka. Nepaprastos savo paprastumu. „Žolynai“ – taip dailininkė vadina savo akvarelių ciklus. Juose nėra prašmatnių egzotiškų žiedų. Tai mūsų pievų, paupių, paežerių žolynai, viksvos, vaistažolės arba paprastučiai vėdrynai... Kiek daug tuose paveiksluose sutelkta meilės Lietuvos žemei ir saulės šilumai. Žolynai rudenį, pavasarį, vasarą... Vis tie patys ir vis kitokie...

Kelionė per „Žolynus“ atveda prie dailininkės monotipijų. Ciklas pavadintas „Erdvės ženklai“. Jų daug, tų tamsiaspalvių paveikslų, išreiškiančių, pasak dailininkės, liūdesį ir sielvartą dėl savo artimųjų, brangių žmonių netekties. Tuose tamsos gaivaluose juntamas kosmoso šaltis ir vienatvė. Jie kelia sumaištį sieloje. Kosmoso platybės gūžios gal todėl, kad mūsų protas nepajėgia įžvelgti jų šviesos. Jose išžiūriu keistus pavidalus. Tai verčia susikaupti ir trumpam stabtelėti ties slenksčiu, už kurio atsiveria visai kitoks – sielos – kosmosas, durys į paslaptį, kuri baugina, vilioja, traukia...

Dar viena Kryževičienės dovana parodos lankytojams – pynimo iš šilko juostų technika įamžintas šilko „gyvenimas“ mažose miniatiūrose, triptikuose, gana dideliuose originalių formų paveiksluose. Šiame cikle pasireiškia išskirtinis menininkės kūrybiškumas. Šilkas čia atskleidžia netikėtą savo pusę. Įdėtos į elegantiškus rėmelius žėri šilko pynės, spinduliuodamos gėrį, jausmą, šilumą, grožį. Spindinčios šilko kryžmės užlieja paveikslus sidabrine arba auksine šviesa. Iš tų pynių sukurti miestai, mirguliuojantys žiburiai, namai, atsispindintys dangoraižių languose. Prislopintas šilko spindesys primena miglose skendinčius ežerus, žiemos žarą arba atodrėkį, kuris priartina pavasarį...

Šilko pynės, paklusniai sugulusios įstrižomis kryptims, lyg kokie senovės lietuvių totamai ar žalčiai rangosi aukštyn arba šliaužia išilgai parodų salės sienų. Pynimo technika gal ir nėra nauja, bet atkaklus tobulybės siekis ir švarus atlikimas suteikia naują matmenį lietuvių tekstilei. Apie dešimt metų praleidusi Amerikoje, Kryževičienė ištobulino naują pynimo techniką ir atskleidė jos galimybes. Gyvenimas didmiesčiuose padarė įtaką jos menui.

Dažnas dailininkės pynimo elementas arba galutinis rezultatas yra kryžmė, kurią apvertę ir sudėję su kita tokia pat kryžme, gautume dvigubą kryžių. Senovės lietuviams tai buvo labai svarbus ženklas. Kaip Jogailaičių dinastijos palikimas jis pasiekė mūsų dienas, išliko Vytyje, šiandienos karyboje, apdovanojimų už nuopelnus tradicijoje. ■

Liucija KRYŽEVIČIENĒ. Žara. Pynimo tehnika, šilkas

*Liucija KRYŽEVIČIENĖ
Grotėskas. Pynimo technika, šilkas*

*Liucija KRYŽEVIČIENĖ
Žolynų šnabždesys. Akvarelė*

FANTASTIŠKOS ANAMORFOZĖS

Apie parodą „Jurgio Baltrušaičio rankraščiai: visiems ir niekam“ NDG

Vaikščioti paribiais, iš visų paraščių ir pašalių surenkant vaizduotės ir beprotybės blyksnius – toks buvo meno istoriko Jurgio Baltrušaičio (1903–1988) klajonių tikslas. Pasukęs nepramintais takais, atradimus fiksavo piešiniuose. Jo rankraščiai mirga marga vaizdais, kurie keičia vienas kitą, mainosi, keliaudami per epochas. Atgyja pasakiškos pabaisos ir monstrai, nepaisantys harmonijos taisyklių ir diktuojantys savo logiką. Atsiveria iškreipta perspektyva – tikrenybės iliuzija, regimybės galia. Paslaptingi piešinėliai, skirstomi į tolygias sekas, tarytum animuoja vaizduotės istoriją. Lakoniški ir detalūs piešiniai – tai ne tik iliustracijos, bet ir savita mąstymo forma.

Mįslingų vaizdų anatomija Baltrušaitis susidomėjo, studijuodamas Sorbonos universitete. Pirmosiose prancūzų kalba parašytose knygose apie Armėnijos ir Gruzijos meną (1929), Vakarų romaniką (1931) atskleidė susižavėjamą formų iškreiptumą, abstrakcijų užgaidomis. Keliaudamas po senosios Persijos, Kaukazo, Europos kraštus, įamžino daugybę egzotiškų motyvų. Analogišką vizualinį tyrimo metodą taikė, rengdamas knygas apie stulbinančius gotikos meno vaizdinius („Fantastiškieji viduramžiai“, 1955), geometrinės perspektyvos paradoksus („Anamorfozės“, 1955), poetiškas iliuzijas („Aberacijos“, 1957, „Veidrodis“, 1978). Puikiai iliustruotose knygose atsiveria neaprėpiami erdvėlaikiai, vaizdiniai, aprėpiantys pačias įvairiausias sritis. Laisvos minties akibrokštai

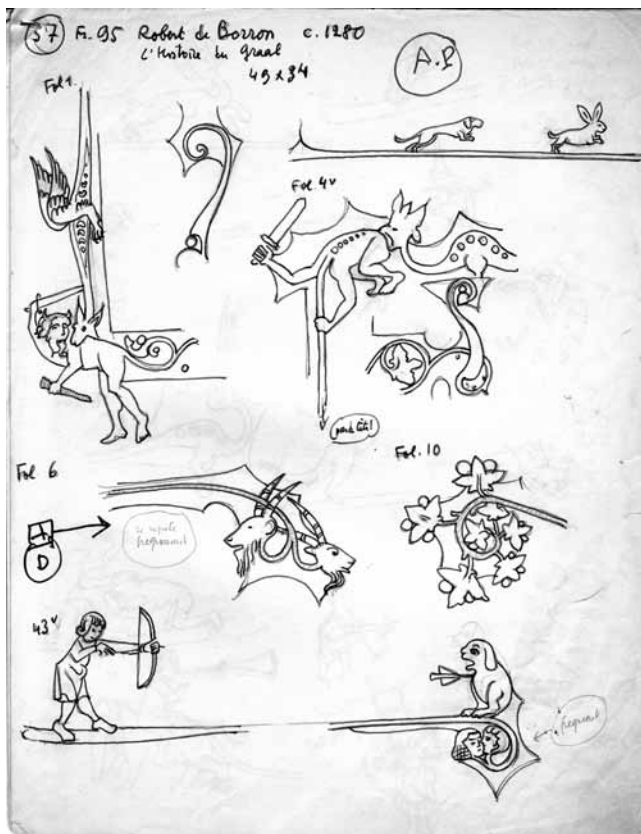
ir fantazijos proveržiai, regis, liejasi Vakarų kultūros užribiuose. Formų ir idėjų deformacijos atskleidžia ne vien tai, kas intelektualu, gilu, žaisminga, bet ir kas bendra įvairioms kultūroms...

Intriguojančios Baltrušaičio knygos – atkaklaus darbo ir aistringo tyrinėjimo rezultatas. Apie tai byloja unikalus kūrėjo, regėtojo sukauptas archyvas, pasiekęs Lietuvą. Pirmąkart eksponuojama archyvinė medžiaga atspindi svarbiausių jo knygų turinį ir ištikimybę vaizdiniam faktui, sklidinam begalinio žavesio, siužetinio patrauklumo. Turime unikalią progą tarsi pro rakto skylutę pažvelgti į mokslininko kabinetą ir pamatyti tai, kas nesudėta į knygas. Pažinti neįprastą Baltrušaičio požiūrį, paremtą kūrybiniu polėkiu, pajusti anamorfozių magiją žaismingoje regimosios patirties šviesoje ir stulbinančią kreivų veidrodžių galią.

Jurgio Baltrušaičio archyvas – įstabai vaizduotės kartoteka. Tyrinėdamas neįprastas formas ir įsivaizduojamus pasaulius, vaikščiodamas kultūros, meno, sąmonės paribiais, rašymą jis papildė, kartais netgi keitė piešimu. Kurdamas šmaikščius, žaismingus piešinėlius arba preciziškai tiksliai kopijuodamas, bandė išsiaiškinti, iš kur atsiranda pramanai apie demonus, tokie svarbūs vaizduotės lakumui. Šifravo prasmes ir parodė, ką ir kaip kultūros skolinasi vienos iš kitų. Rankraščiuose tarsi kino kadruose atsiskleidžia meno istorija, nuasta iš fantazijų ir stebuklų.

Jurgio Baltrušaičio rankraščiai – vizualaus mąstymo dokumentai, atveriantys vizijų istoriją, parodan-

tys, kad kiekviena kultūra nuryja savąją fikcijos piliulę – neapsieina be aistrų, klaidų ir fantazijų, atkakliai ieškodama to, kas nėra tikra, realybėje neegzistuoja. Vis dėlto tie fantazijos kūriniai, tos vizijos turi savo

techniką ir subtilias paslaptis. Apstu anachronizmų, klaidžiojimų ir paikysčių. Legendos, mitai priklauso įsivaizduojamybės sričiai, tačiau, įgydami pavidalus, paradoksaliai įsikūnija tikrovėje. Taigi, fikcija neatsiejama nuo realybės. Nerealus pasaulio stebuklai susilieja su realaus gyvenimo iliuzijomis.

Parodoje eksponuojami piešiniai iš rankraščių, nušviečiantys pagrindines knygų temas – nuo abstraktaus ornamento pereinama prie anamorfozių. Siekiama parodyti, kad Baltrušaitis buvo ne tik fantastiškųjų viduramžių, bet ir „iškreiptos perspektyvos“ tyrinėtojas, pirmasis įminęs anamorfozių mįslę, išnarpiojęs istorines jų ištakas.

Mudu su menininku Gintaru Didžiapetriu, rengdami parodą „Jurgio Baltrušaičio rankraščiai: višiams ir niekam“, siekėme suintriguoti žiūrovus, kad patys ryžtųsi interpretuoti Baltrušaičio kūrybą, pagrįstą ne tik gilia filosofine mintimi, bet ir estetiniu žaidimu. Iškilus egzodo kūrėjas įsijautęs taip aistringai piešė, kad vaizdus pavertė mąstymo forma, artima Friedrichui Nietzsche'ui ir Oscarui Wilde'ui, – tik kūrybinė deformacija ir neįprasti žiūrėjimo taškai atveria žmogiškąsias tiesas, įsipainiojusios į iliuzijų pinkles...

Štai anamorfozių tyrinėtojo esė, skirta Hanso Holbeino paveikslui „Ambasadoriai“.

Jurgis BALTRUŠAITIS

HOLBEINAS: IEŠKOKITE NSO!

Hansas Holbeinas jaunesnysis (1497–1543), gimęs Augsburgėje ir mokėsis savo tėvo Hanso Holbeino vyresniojo dirbtuvėje, 1520 m. atvyko į Bazelį ir užmezgė ryšius su humanistais. Iliustravo Erazmo Roterdamie-

čio „Pagiriamąjį žodį kvailybei“, sukūrė daugybę jo portretų. Perėmęs italų renesanso, Leonardo da Vinci'o, Raphaelio kūrybos bruožus, jis atsigrėžė ir į Grünewaldą, šiurkštaus realizmo maniera nutapęs „Kristaus kūną

karste“ (1521). Iš Pranciškaus I rūmų išvyko į Angliją, tapo karaliaus Henriko VIII dailininku. „Ambasadorius“ nutapė 1533 m., apsistojęs Anglijoje. Paveiksle visa savo didybe iškyla du prancūzų ambasadoriai, diplomatas Jeanas de Dintevillė'is ir vyskupas Georges'as de Selva, pavaizduoti priešais ištaigingą šilko uždangą.

Vaizduojamą sceną užliejusi paslaptis ir prakilnumas. Kokie garbingi asmenys, pasišventę savo misijai ir mokslui, kokie prasmingi žemės, dangaus simboliai, kokie mįslingi instrumentai – pasaulio matavimo prietaisai... Kiekviena detalė dvelkia realybės intensyvumu, kuris įveikia tikrovę, susiedamas ją su irealybe. Viskas yra nepaprastai akivaizdu. Viskas aišku ir paslaptinai tikra. Kiekvienas kontūras, kiekvienas atspindys tikslumu pranoksta išraiškos priemones. Pati tapyba yra *trompe-l'œil* – iš alegorinių objektų sukomponuota *nature morte*. Tikroji laiko tėkmė sustojusi, personažai ir simboliai (tiek pasaulietiniai, tiek religiniai), sudėlioti tarsi atributai, išreiškiantys konkrečius objektus, sustingę tyloje.

Šiame simboliniame portretinio žanro paveiksle Meno ir Mokslo sąjunga, įsiviešpatavusi italų humanizme, yra ne tik atvaizduota, ją įkūnija pats kūrinio mechanizmas, tobulas techninis atlikimas. Puikus visų optikos taisyklių pažinimas, tikslūs rakursai leido atvaizduoti asmenis taip tikroviškai, kad iš pirmo žvilgsnio galima suabejoti, ar paveikslas tikrai yra plokščias dviejų matavimų vaizdas.

Tikra apoteozė būtų pasiekta, jei paveikslo apačioje, priešais ambasadorių porą, mįslingai nesklandytų NSO. Šis „neidentifikuotas“ objektas yra ne kas kita kaip kaukolės, išryškėjančios tam tikru kampu žvelgiant įstrižai, anamorfozė. Vaiduokliška jos projekcija paveiksle sukurta, laikantis tų pačių perspektyvinio vaizdavimo taisyklių, taikant tas pačias mokslo ir meno žinias, kurios leido pavaizduoti objektus stereoskopi-nėje realybėje, tačiau jos savitai iškraipomos.

Tokią iškreiptą perspektyvą išbandė jau Leonardas da Vinci's, ištempdamas, išdarkydamas figūras, kad jos netikėtai vėl atgautų taisyklingą pavidalą. Tai paplito kartu su paslaptiniais portretais ir pramoginiais paveikslais. Remdamasis šiais principais, Holbeinas sukūrė dramatiškos įtampos sklidiną spektaklį. Tai

dviejų dalių pjesė. Pirmasis veiksmas: žiūrovą, atsidūrusį priešais paveikslą, kabantį didžiojoje salėje, pakeri vaizduojamų žmonių ir objektų žavesys, prašmatnybė, paslaptinumas, stebina ypač intensyvus jų realumas. Išeidamas iš salės pro šonines duris, paskutinįkart meta įžambų žvilgsnį į paveikslą ir jį ištinka šokas. Iškilnūs, didingi personažai išnyksta, vietoj jų išnyra kaukolė – Baigties ženklas. Visa didybė, visa žmonijos galia, visi mokslai ir menai – viskas beprasmiška.

Holbeino teatras negarbina asmenybių. Tai alegorinis reginys, atskleidžiantis išorinio pasaulio trapumą, netikrumą. Anamorfinis mechanizmas duoda solidų ir aiškiausių to įrodymą. Pateikdamas optinius argumentus, paveikslas gvildena ir metafizinio nerimo, abejonės temą, kuri tapo svarbi filosofijai, pradedant nuo Ekleziasto *Vanitas vanitatum*. Kai kuriems šios epochos mąstytojams rūpėjo būtent mokslo ir meno tuštybės tema. Įkvėpti tapytoją, kad sukurtų tokią kompoziciją, galėjo „Pagiriamasis žodis kvailybei“. Vis dėlto išsamia šios temos egzegezę randame Cornelius Agrippos knygoje „Apie visų mokslų netikrumą ir tuštybę“. Žmogiškojo mokslo atradimai yra laikini, „tik dieviškasis mokslas – amžinas“.

Nepatikimas mokslas simboliškai vaizduojamas pirmame plane, priešais sunkią uždangą, slepiančią dieviškąją mokslą, kurį išreiškia sidabrinis krucifiksas, regimas kamputyje, priešingoje pusėje negu mirties ženklas. Ir tai dar ne viskas. Filosofinį regėjimą papildė ir išbaigia istorinė vizija. Paveiksle vaizduojamos grindų mozaikos išduoda, kad scena vyksta Westminsterio vienuolyno šventykloje, kur karūnuojami Didžiosios Britanijos valdovai. Taigi, monarchas, palaimintas Kenterberio arkivyskupo, iškilmingai įžengia į nuodėmklausio koplyčią, kur susirinkę didikai. Įsitaiso soste, esančiame priešais kapus, kuriuose palaidoti penki karaliai ir keturios karalienės. Čia jį pasitinka ne tik išganymo šviesa ir šv. Eduardo palaikai, garsėjantys stebuklais, bet ir tuštybę simbolizuojanti kaukolė. Taigi, Holbeino *nature morte* įgyja dar vieną matmenį, o jis tiesiog svaiginantis. ■

“Holbein: cherchez l'ovni!”, *Le Nouvel Observateur* (Le Musée égoïste), 1985-11-30, p. 95.

KAIP IŠSIGIMSTA NET IDEALIAUSIOMIS LAIKYTOS VISUOMENĖS

Knygų apžvalga

Kultūros barų skaitytojams norėčiau pristatyti naujas arba naujai išleistas užsienio autorių knygas, priklausančias mano mėgstamiausiam žanrui – distopijai (kai kurie tyrėjai sinonimiškai vartoja terminą antiutopija, tačiau kiti antiutopiją ir distopiją laiko skirtingomis žanro atmainomis; aš pasirinkau vartoti terminą *distopija*, mano manymu, tiksliausiai apibrėžiantį šioje apžvalgoje pristatomą literatūrą). Distopija – tai priešprieša utopinės idealybės hegemonijai, demaskuojanti pamatinę utopijos melą. Geidžiamoji tobula sterili tikrovė neįmanoma dėl nesterilios pasaulio ir žmogaus prigimties. Utopija remiasi tobulybės ilgesiu, atskleidama neatitiktima tarp to, kas yra ir ko geidžiama, o distopija primena pamatinę egzistencijos dėsnį, kad toks atitikimas apskritai neįmanomas. Gary's Saulas Morsonas, pasitelkdamas istorijos veiksni, įvardijo esminę skirtį tarp jų: „*Utopija apibūdina pabėgimą nuo istorijos, o distopija vaizduoja pabėgimą ar mėginimą pabėgti į istoriją – tai pasaulis, kupinas netikėtumų, konfliktų ir netikrumo.*“¹ Distopiškumo reikšmę pirmąkart įvardijo anglų filosofas Johnas Stuartas Millis 1868 m., o tokią literatūrą taikliai apibrėžė Lymanas Toweris Sargentas: „[...] *neegzistuojanti visuomenė labai detalai aprašoma, išdėstoma laike ir erdvėje, nes autorius siekia, kad to paties laikmečio skaitytojai šią visuomenę identifikuotų kaip gerokai blogesnę už tą, kuriai priklauso jie patys.*“²

Žymiausios daugeliui žinomos distopijos yra Aldouso Huxley'o „Puikus naujasis pasaulis“ (1946), George'o Orwello „1984-ieji“ (1949), Ray'aus Bradbury'o „451

laipsnis Farenheito“ (1953), Margaretos Atwood „Tarnaitės pasakojimas“ (1985) ir kt. Vaizduoti nedarnią, dehumanizuotą antvisuomenę yra pamatinis distopiškosios literatūros tikslas. Veiksmas dažnai plėtojamas iš futuristinės perspektyvos, pasakojimas prisodrintas mokslo, politikos idėjų, mokslinės fantastikos elementų. Distopinė literatūra artima mokslinei fantastikai, tačiau jai netapati. M. Keitho Bookerio teigimu, „*yra aiškus distopinės literatūros ir mokslinės fantastikos sąlytis, daug tekstų priskirtini abiem kategorijoms. Tačiau distopinė literatūra iš esmės skiriasi nuo mokslinės fantastikos, nes išskirtinį dėmesį sutelkia į socialinę ir politinę kritiką. Šiuo atžvilgiu distopinė literatūra angažuoja kritikuoti socialinius ir kultūrinius veiksnius, remdamasi Nietzsche's, Freudo, Bachtino, Adorno, Foucault, Habermaso ir daugelio kitų idėjomis.*“³ Taigi, galima teigti, kad distopinę literatūrą labai stipriai veikia filosofinis, kultūrologinis, sociologinis, psichoanalitinis diskursas.

Kviečiu drauge paganyti avis po distopijos lankas. Pradėsiu nuo žymaus amerikiečių rašytojo, mokslinės fantastikos ir distopijos žanro meistro Ray'aus Bradbury'o „Marso kronikų“ (originalo kalba knyga išleista 1950 m., trečiąjį – Gražvydo Kirvaičio – vertimą į lietuvių kalbą *Alma littera* išleido šiemet). Kita garsi šio autoriaus distopija – romanas „451 laipsnis Farenheito“ (originalo kalba išleista 1953 m., pirmą kartą lietuviškai – 1961 m.). „Marso kronikas“ rašytojas dedikavo žmonai Margaritai. Į knygą sudėtos trumpos novelės, daugiau ar mažiau susijusios tarpusavyje, veiksmas

plėtojamas nuo 1999 m. sausio iki 2026 m. spalio. Romano atspirties taškas – fantastiniai motyvai. Marse egzistuoja gyvybė, o žmonės, pasitelkę naujausias technologijas, sugeba ten ne tik nuvykti, bet ir kolonizuoti svetimą planetą. Dalis veiksmo rutuliojasi Žemėje, dalis – Marse. Romano antrasis skyrius pristato sutuoktinių marsiečių porą, reikšmingas ir pranašiškas žmonos Ilos sapnas apie ateivius, kurie užplūs raudonąją planetą: „*O jo akys – aš žinau, tau tai pasirodys kvaila – jo akys buvo mėlynos. – Mėlynos akys! O dievai! – sušuko ponas K. – Ką tu dar prisapnavai? Ko gero, jo plaukai buvo juodi? – Kaip tu atspėjai? – paklausė ji susijaudinusi. – Tiesiog pasakiau pačią neįtikimiausią spalvą, – šaltai atsakė jis. – Bet jie iš tiesų buvo juodi! – sušuko ji. – O oda balta baltutėlė. Ak, jis tikrai buvo toks nepaprastas! Vilkėjo keistą uniformą, nusileido iš dangaus ir maloniai užkalbino mane [...] Jis atlėkė kažkokia metaline mašina, tviskančia saulėje...*“ (p. 10).

Marso dangų su dviem kabančiais mėnuliais aptemdo žemiečių ekspansija. Labai įdomus ir simboliškas skirtingų pasaulių susidūrimo motyvas. Nesusišnekėjimo, nesusipratimų netrūksta nei tarpusavyje (tai būdinga tiek žemiečiams, tiek marsiečiams), nei su kitos planetos gyventojais. Bradbury's aktualizuoja *nedialogišką dialogą* (remiantis Martino Buberio skirtimi, yra dvi dialogo rūšys: autentiškas Aš-Tu bylojimas, tarpusavio ryšiu paremtas susikalbėjimas *versus* Aš-Tai – instrumentiškas, daiktiškas, paviršutiniškas šnekėjimo aktas, nepretenduojantis tapti tikru, autentišku dialogu). Nors formaliai pokalbis vyksta, tačiau dažnas marsietis kaip ir žemietis nesugeba užmegzti ryšio net su saviškiais. Nesusišneka daugelis romano veikėjų – marsiečiai ponas ir ponija K., Spenderis ir kiti žemiečiai, Semas Parkhilas su žmona Elma, Viljamas Stendalis ir Garetas, Volteris Gripas ir Ženevjeva. Pabrėžiamas susvetimėjimas, vienišumas, užsidarymas *korio akelių*, pasitelkiant Arūno Sverdiolo metaforą, būty. Novelėje

„Susitikimas naktį“ susiduria du skirtingi žemiečio ir marsiečio pasaulėvaizdžiai, dvi alternatyviosios tikrovės: „– *Aš matau kiaurai pro jus! – pasakė Tomas. – O aš pro jus! – atsiliepė marsietis, atsitraukdamas per žingsnį. Tomas pačiupinėjo savo kūną ir, pajutęs šilumą, apsiraminė. „Gyvas esu aš“, – pagalvojo jis. Marsietis palietė savo nosį ir lūpas. „Aš turiu kūną, – tarė jis pusbalsiu, – gyvas esu aš.“ Tomas spoksojo į nepažįstamąjį. – Bet jeigu aš gyvas, vadinasi, jūs – miręs. – Ne, jūs! – Vaiduoklis! – Šmėkla!*“

Jie rodė pirštais vienas į kitą, o žvaigždžių šviesa blykėjo jų rankose lyg durklo ašmenys, lyg ledo varvekliai, lyg gelsvi jonvabaliai“ (p. 107).

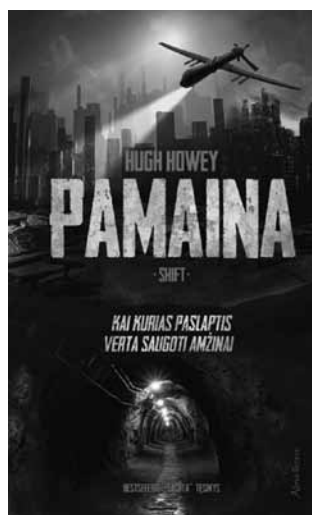
Galiausiai *Kitas*, kurio neįstengiama pažinti, nurašomas kaip sapnas, vizija. Taip romane išreiškiamas vienas pamatinių egzistencializmo teiginių – nepažinti *Kito* sąmonė patiriama kaip svetimybė, *ateiviška* būtis. Savąją planetą pavertę mirties dykyne (minimas pasaulinis karas), žemiečiai rengiasi savo taisyklės įdiegti ir Marse. Didžioji marsiečių dalis miršta nuo vėjaraupių, atskraidintų iš Žemės, užkariautos planetos kraštovaizdis pervadinamas amerikietiškais toponimais. Novelėje „Nepelningas sezonas“ groteskiškai vaizduojamas žmonių grobuoniškumas ir gobšumas. Semui Parkhilui, sumaniusiam atidaryti dešrelių kioską, marsiečiai „padovanoja“ pusę savo planetos, tačiau kas iš to – žemiečių ekspedicija atšaukiama...

Novelėje „Trečioji ekspedicija“ vaizduojama, kad marsiečiai geba persikūnyti ir tampa labai paveikiamis haliucinacijomis – seniai mirusiais ir labai išsiilgtais žemiečių artimaisiais. Taip paspendžiami spąstai – patikėję tų vizijų tikrumu, trečiosios ekspedicijos dalyviai nužudomi. Intertekstuali, šturpi novelė „Ašeris II“ – intelektualus žemietis Viljamas Stendalis (atkreiptinas dėmesys į literatūrinį pavardės intertekstą) maištauja prieš distopinę Žemės santvarką ir mėginimus perkelti ją į Marsą. Stendalis piktinasi, kad eliminuojama fantazija ir išmonė – kuriamas sterilus bespalvis „puikus naujasis pasaulis“ (beje, knygų deginimo motyvas vėliau galimai virto pagrindine siužetine romano „451 laipsnis Farenheito“ linija): „– *Taip, taip! Kiekvienas, sakė jie, privalo žvelgti į akis tikrovei. Matyti tik tai, kas*

vyksta šių akimirka. Visa kita – lauk. Gražias literatūrinės išmonės, fantazijos skrydį – pleškink, kol nevēlu“ (p. 139). Stendalis, sukonstravęs groteskišką „užkeiktą namą“, surengia knygų naikintojams šurpią vendetą, prisodrintą literatūrinių motyvų (novelės siužetas parremtas intertekstualiu elementu – Edgardo Poe kūrinio „Žmogžudystė Morgo gatvėje“). Pateikiamas išdidintas kapitalistinės visuomenės vaizdas – lyg pro mikroskopą regimos visos kliaudos ir negerovės.

Knygos vertėjas Gražvydas Kirvaitis taikliai reziumuoja pagrindinius romano privalumus: „Knygoje „Marso kronikos“ autorių domina ne tiek mechaniniai įtaisai ir aparatai, kiek žmogaus psichologija ir socialinis elgesys naujomis ir netikėtomis aplinkybėmis. Fantazijos apie ateitį čia skamba kaip įspėjimas žmonėms. Atvykę į Marsą žemiečiai naikina senuosius jo gyventojus, griaua nuostabius jų miestus, teršia aplinką ir skleidžia pigią masinę kultūrą. „Marso kronikos“ patraukia skaitytoją ir nepaprasta menine įtaiga, ir vien Bradbury'ui būdingais romantiškais kosmoso vaizdais, ir subtilia, lyriška šių knygų sudarančių novelių nuotaika“.⁴

Romanas įdomus tiek išmone, fantastiniu rakursu, tiek simboliniu visuomenės ir psichologiniu individo skerspjuviu. „Marso kronikos“ – geras distopinės literatūros pavyzdys, vertas skaitytojų dėmesio (nors „451 laipsnis Farenheito“, man regis, stipresnis tiek vaizduotės polėkiu, tiek literatūriškumu, jei kas dar neskaitėte, labai rekomenduoju).

Lietuviškai išleistos kol kas tik dvi amerikiečių rašytojo Hugh Howey'o antiutopinės trilogijos dalys – „Šachta“ ir „Pamaina“ (iš anglų kalbos abi išvertė Rita Kaminskaitė, išleido *Alma Littera* 2016 m.). Howey's gimė 1975 m. JAV, buvo jachtų kapitonas, prekiaavo knygomis. 2013 m. parašytas romanas sulaukė didelės sėkmės ir autorius atsidėjo kūrybai. „Šachta“ pasakoja apie žmonijos elgseną krizės akivaizdoje. Kova dėl valdžios ir vis didėjantis cheminio ginklo pavojus priverčia amerikiečius žengti drastišką žingsnį – išrausiami specialieji požeminė šachta, kad žmonės galėtų gyventi po žeme. Nuo išorinio pasaulio visiškai izoliuotame statinyje galioja savos taisyklės – čia mylimasi, ištraukus laimingą bilietą (taip reguliuojamas gyventojų prieaugis), dirbama ir mirštama. Kaip minėta, Žemėje gyvenimo nebėra – kas liko iš pasaulio, šachtos gyventojai gali pamatyti per tamtyč sukonstruotus ekranus. Tie, kurie pažeidžia taisykles, aprengiami apsauginiais kostiumais ir siunčiami „valyti“ daviklių, transliuojančių, kas vyksta „ant žemės“. Dar nė vienas „valytojas“ atgal negrįžo, vadinasi, nusižengėliai siunčiami tiesiai į mirtį. Tikrąją tiesą žino tik saujelė išrinktųjų. Iš pirmo žvilgsnio šachtos visuomenė darni, viskuo aprūpinta, taigi, gimusi po laiminga žvaigžde. Tačiau menamoji utopinė svajonė labai greitai virsta distopija – šachtose vienas po kito kyla maištai, o ką tik paskirta nauja šerifė Džuljeta nori išsiaiškinti, kas gi čia vyksta iš tikrųjų. Paaikškėja, kad tiems, kurie siunčiami valyti daviklių, siuvami nekokybiški apsauginiai kostiumai, o ekranas rodo iškreiptą pasaulio vaizdą: „Žalios kalvos, žalia žolė, žalias kilimas po kojomis. Holstonas sušuko iš džiaugsmo. Protas atsisakė suvokti tai, ką regėjo akys. O virš žalios jūros tyvuliavo mėlynas vandenynas – visai kaip tose vaikiškose knygelėse – su plūduriuojančiais baltutėliais debesimis, ir toje aukštybėje jo akis pagavo plazdenant kažkokius gyvus padarus“ (p. 39). Šachtoje kilus maištui, Džuljeta, už nepaklusnumą išsiųsta į valymo darbus, išsigelbėja ir sužino, kad yra ne tik ši viena, o bent penkiasdešimt tokių šachtų.

Antrojoje trilogijos dalyje „Pamaina“ atskleidžiama šachtų atsiradimo priešistorė, aiškėja, kad pa-

saulį nusiaubusį virusą sukūrė ir paskleidė keletas žmonių savanaudiškais tikslais. Šioje romano dalyje didelis dėmesys skiriamas nanotechnologijoms, pasiekusioms menamai aukščiausių raidos lygį, – dabar šachtos gyventojai miega užšaldyti, pabudinami tik tam, kad per savo pamainą atliktų privalomus darbus. Bunda ir vis stiprėja tiesos alkis – pagrindinis šios dalies veikėjas ryžtasi išsiaiškinti stropiai slepiamą tikrąją šachtos paskirtį.

Abiejų romanų trūkumu laikyčiau tai, kad dėl detalaus šachtos mechanizmų aprašymo vietomis nukenčia meniškumas, tačiau mokslinės fantastikos mėgėjams toks skrupulingas požeminės gyvenvietės funkcionavimo išnarstymas gal kaip tik pasirodys pliusas...

Kodėl verta perskaityti „Šachtą“ ir „Pamainą“? Jos žavi savo daugiasluoksniškumu, plačiu įžvalgų lauku. Autorius per psichologinius veikėjų portretus, individo patiriamą kančią, įvairių socialinių sluoksnių tarpusavio konfrontaciją atskleidžia pagrindines nuosmukio priežastis. Parodo, kaip dėl žmogiškosios prigimties brutalumo, grobuoniškumo išsigimsta net idealiausiomis laikytos visuomenės.

Romanai parašyti patraukliu stiliumi, yra įdomūs, intriguojantys. Andrius Tapinas apie pirmąją trilogijos dalį atsiliepė taip: „*Jei ieškote realios pasaulinės sensacijos, rekomenduoju „Šachtą“ – savilaidos fenomeną, kuris visame pasaulyje milijoniniais tiražais šluojamas nuo knygynų prekystalių.*“

Rusų autorės Janos Vagner (g. 1973) romanas „Vongo ežeras“ (2015) ir jo tęsinys „Likę gyvi“ (2016) (iš rusų kalbos abu išvertė Zita Marienė, išleido *Alma Littera*), priskirtini postapokaliptiniam išlikimo žanrui su distopijos bruožais. Pamaskvę užtvindo vis sparčiau plintanti mirtina infekcija. Vienuolika skirtingiems socialiniams sluoksniams priklausančių žmonių, siekdami išsigelbėti, keliauja į menamai saugią vietą – prie atokaus Vongo ežero, kur vienas iš personažų turi trobelę. Katastrofos vaizdų romane nėra daug – apokaliptinė situacija čia tik pretekstas atskleisti giliausius, autentiškiausius žmogaus psichikos klodus, savasties bruožus. Autorė parodo, kaip

išorinė katastrofa atveria slepiamą vidinę tragediją. Iškalbingi veikėjų charakteriai, meistriškai kuriama nežinomybės įtampa, stiprėjanti nuojauta, kad tuoj kažkas nutiks, priartina Vagner romanus prie literatūros žanro, angliškai vadinamo *suspense* (nežinomybė, laukimas). Jos kūriniai turi ir simbolinę egzistencialistinę matmenį, atitinka pamatinius egzistencializmo teiginius, Wladyslawo Tatarkiewicziaus aprašytus knygoje „Filosofijos istorija III“: „*Egzistencializmui būdingi bent keturi esminiai motyvai. Humanizmo motyvą, kad žmogiškoji egzistencija yra tikroji filosofijos problema, iškėlė dar Sokratas. Infinitizmo motyvą, kad baigtinis žmogus per savo gyvenimą nuolat susiduria su begalybe, randame Platono ir ypač Augustino raštuose. Tragizmo motyvą, kad žmogaus egzistencija yra kupina sielvarto ir mirties baimės, iškėlė Pascalis. Egzistencializmui būdingas ir pesimizmo motyvas – žmogų supa nebūtis, nėra nieko, į ką jis galėtų atsiremti*“ (p. 407).

Praradę jiems įprastą pasaulį, veikėjai netenka ir vidinės atramos. Patiria gilią egzistencinę krizę – naujasis pasaulis atrodo nepažinus, svetimas, šaltas. Nelaimės draugai, regis, galėtų pasikliauti vienas kitu, tačiau susiklosčiusi situacija yra visų ir kiekvieno žmogiškumo išbandymas aukščiausiu laipsniu. Išsigelbėti stengiasi labai marga kompanija – tai ir romano protagonistė Ania, jos paauglys sūnus Miša, ne itin mėgstami draugai, herojės vyras Serioža su

buvusia žmona Ira ir mažamečiu sūnum... Tikra tarpusavio simpatijų ir antipatijų pelkė – kaip sutarti, sugyventi su visiškai kitokiu Kitu?

Arnoldas Šatrauskas „Vongo ežero“ recenzijoje užsimena: „*Romane veiksmas pasakojamas pirmu asmeniui, Anios lūpomis, tad kartais trūkdavo kiek griežtesnės, vyriškesnės pasakojimo linijos. Šiek tiek kietesnio žvilgsnio į aplinkui siautėjantį chaosą ir anarchiją. Be jokios abejonės, autorei žymiai lengviau ir įtikinamiau perteikti moteriškąjį Anios požiūrį į nelaukta iškilusių grėsmę, atskleisti jos mintis, viltis ir lūkesčius, nei, pavyzdžiui, mažakalbio, bet veiklaus tėvuko ar užsidariusio bei susirūpinusio Seriožos*“.⁵ Man atrodo, kad ši perspektyva kaip tik labai įdomi ir įtaigi, gerai atskleidžiamas jausminis įvykių fonas, sustiprinantis romano psychologizmą. Ania empatiška, jautri, emocionaliai, per jos prizmę perteikiant įvykius, atsiranda tirštas, kvapą gniaužiantis grėsmingų nuojautų atspalvis. Knygos „Likę gyvi“ pradžioje atskleidžiamas Anios noras įsijausti į Kito (kad ir nemėgstamo asmens) pasaulį: „*Vis mėginu įsivaizduoti, ką ji jautė, įkalinta kartu su sūnumi nuosavam bute, nuo chaoso ir mirties atsitvėrusi plonomis durimis su dviem suomiškais užraktais. Dvi savaitės. Dvi kankinamų abejonių savaitės – išeiti ar pasilikti? Jungti šviesą ar sėdėti patamsyje?*“ (p. 5).

„Vongo ežerą“ Šatrauskas lygina su amerikiečių rašytojo Cormaco McCarthy'o romanu „Kelias“ (Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla jį išleido 2008 m., kas neskaitėte, rekomenduočiau būtinai pasidomėti). Abiejuose romanuose dėmesio centre atsiduria ne pati apokalipsė, bet postapokaliptinė būklė, tampanti svarbia ribine situacija, – dėmesys sutelkiamas į žmoniškumo išsaugojimą. Romane „Likę gyvi“ kelionė tęsiasi, bet ji ne išorinė, o vidinė – tarp būties ir nebūties, atjautos ir žiaurumo, meilės ir neapykantos... Tai patrauklus, įdomus pasakojimas be postapokaliptiniams romanams būdingų šablonų, įkyrių, nudėvėtų fantastikos klišių. Veikėjų charakteriai sudėtingi, spalvingi – daugelis iš jų nepasiduoda tradicinei gera *versus* bloga skirčiai, juntamas gilus egzistencinis ir psichologinis matmuo.

Naujas kanadiečių rašytojos Emily St. John Mandel romanas „Vienuolikta stotis“ (vertė Nijolė Regina Chijenienė, išleido Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla 2016 m.) iš visų čia aptartų knygų yra bene originaliausias, meniškiausias, aukščiausios literatūrinės prabos kūrinys. Tai ketvirtasis autorės vei-

kalas, jau gavęs Arthuro C. Clarko ir Toronto knygų premijas, pristatytas JAV nacionalinei knygų ir PEN / Faulknerio premijoms. *San Francisco Chronicle*, *Chicago Tribune*, *Entertainment Weekly*, *The Washington Post*, *Time* ir kt. išrinko „Vienuolikta stotį“ metų knyga (informacija paimta iš knygos viršelio). Romanas balansuoja tarp utopijos (misionieriška teatro trupės veikla po katastrofos) ir distopijos (apokaliptinė situacija, Pranašo sekta).

Kūrinys pradedamas Czesławo Miłoszo citata: „*Šviesioji planetos pusė juda į tamsą / Ir miestai suminga, kiekvienas jam skirtą valandą, / O man dabar, kaip ir anuomet, visko pernelyg daug. / Pernelyg daug pasaulio.*“ Žmoniją nusiaubia naujas nežinomas, neįveikiamas virusas. Tačiau autorei rūpi ne pati epidemija su jos padariniais, bet pamatinis žmoniškumo išbandymas – reikia stengtis išlikti gyvam ne vien kūnu, bet ir siela, nes „išgyventi – nėra svarbiausia“. Šis teiginys – visų romano paraščių ir prasmų kvintesencija. Marius Burokas recenzijoje teigia: „*E. Mandel mūsų negąsdina, nedomina jos ir tai, kaip apokalipsė galėtų paveikti meną.* „Vienuolikta stotis“ – romanas apie individo ir žmonijos likimus. Romane jai labiau rūpi ne pati katastrofa, o tai, kaip visuomenė persitvarkė po jos, ko netekome, kas išliko. „Vienuolikta stotis“ – knyga apie atmintį, netektį, nostalgiją ir ilgesį.“⁶

„Vienuoliktoje stotyje“ paraleliai plėtojamos dvi siužetinės linijos – pasakojama aktoriaus Arturo Le-

anderio, kuris romano pradžioje miršta nuo širdies smūgio, išpūdinga gyvenimo istorija, pramaišiu su jam artimiausių žmonių likimais, ir atskleidžiama postapokaliptinė būtis – veiksmas prasideda, praėjus dvidešimčiai metų po katastrofos. Aprašoma, kaip klajoja teatro trupė „Keliantis simfonija“, vaidinanti Shakespeare'o pjeses. Aktoriai iš vieno miestelio vyksta į kitą, skleisdami meno šviesą įbaugintiems, nusikamavusiems žmonėms. Trupėje verda tikras, audringas gyvenimas – pinasi simpatijos su antipatijomis, liūdima, pykstamasi, įsimylima, juokiamasi ir verkiama. „Keliantis simfonija“ – tai visuomenė visuomenėje. Teatro veikla yra utopinis romano matmuo, konfrontuojantis su distopiniu „Vienuoliktos stoties“ elementu – sektą subūręs mįslingas pranašas diegia hermetišką, solipsistinę gyvenseną. Aktorių visuomenė labai gyva, žmogiška, atvira, tikra, siekianti praskaidrinti niūrią postapokaliptinę kasdienybę. Trupės nariai stengiasi ne tik įprasinti savo pačių būtį, bet ir skleisti meno kuriamą energiją, kurstyti kūrybinę ugnį, patvirtindami misionierišką koncepciją, kad būtent „menas išgelbės pasaulį“. Tačiau tas „pasaulio gelbėjimas“ parodomas kaip labai kasdieniškas veiksmas, be herojinio anturažo: „*Sunkumai, su kuriais susidurdavo Simfonija, niekuo nesiskyrė nuo andainykščių, būdingų kiekvienam žmonių sambūriui prieš pasaulio žlugimą ir net priešistoriniais laikais. Pradėkime, kad ir nuo trečiosios violončelės: jau keli mėnesiai jis buvo paskelbęs sekimą karą Diteriui, mat šis prasarė, kad groti nežinomoje teritorijoje labai rizikinga, nes tykią dieną garsai sklinda per mylią*“ (p. 65).

Aktorių nuoširdumas, kūrybiškumas yra tikras kontrastas Pranašo skleidžiamoms idėjoms, apsimestiniam šventeiviškumui, savo naudai pakreiptomis paralelėmis iš Biblijos: „– *Tas gripas, – kalbėjo toliau pranašas, – tas didysis valymas, įvykęs prieš dvidešimt metų, tas gripas – tai mūsų potvynis. [...] Šviesa, kurią nešame savyje, yra laivas, išplukdęs Nojų ir jo žmones per sukilusius vandenius... [...] Mes esame tie tyrieji. [...] Nes man buvo pasakyta, kad prieš dvidešimt metų žmoniją palietusi Dievo rykštė buvusi tiktai pradžia, mano angelai, tik pirminė susitepusiųjų*

atranka, o pernykštė infekcija – tik viena iš laukiančių peržiūrų ir būsią dar kitų, kur kas daugiau, atrankų ateityje“ (p. 83).

Susiduria du opoziciški pasirinkimai, dvi būties formos – veiksmas ir žodis, autentiškumas ir deklaratyvumas, laisvė ir priespauda, atvirumas ir solipsizmas, literatūros, kultūros tiesa ir religinis fanatizmas. Priešprieša tarp „simfoniečių“ ir Pranašo svitos vis aštrėja.

Romanas itin intertekstualus ir intelektualus, gausu Shakespeare'o intertekstų, metareminiscencijų. Jo pavadinimas – „Vienuolikta stotis“ – toks pat, kaip savo kuriamą komiksą pavadino buvusi Arturo žmona Miranda (du kitus personažus – Kirsteną ir Augustą – tai paskatina svarstyti apie metaliteratūrinę būtį paralelinėje visatoje).

Pasakojimas neskubrus, vaizdingas, gilinamasi į veikėjų tarpusavio santykius, jų jausmus, poelgius. Vengiama šokiruojančių vaizdinių, pasak Mariaus Buroko, sąmoningai kuriama sapniška atmosfera, per vieną žingsnį nutolinanti nuo čia ir dabar patiriamosiaubo.

Iš visų čia aptartų romanų, „Vienuolikta stotis“ yra šviesiausias kūrinys, skleidžiantis didžiausią tikėjimą prigimtiniu žmogaus gerumu. Tiek įprastam fantastinės literatūros žanrui, tiek distopijai ši knyga suteikia visai naują matmenį. ■

¹ Gary Saul Morson, „The Boundaries of Genre: Dostoevsky's "Diary of a Writer" and the Traditions of Literary Utopia“. 1981. Austin: *University of Texas Press*, p. 128.

² Lyman Tower Sargent. „Three Faces of Utopianism Revisited“. *Utopian studies*. 5 tomas. 1 numeris. 1994, p. 9, prieiga internete: <http://www.jstor.org/discover/10.2307/20719246?uid=3737968&uid=2129&uid=2&uid=70&uid=4&sid=2110410450722>

³ M. Keith Booker. „The dystopian impulse in modern literature“. 1994. London: *Greenwood Press*, p. 19.

⁴ Prieiga internete: <http://www.almalittera.lt/knyga/marso-kronikos.html>

⁵ Prieiga internete: <http://www.alytus.rvb.lt/?p=10942>

⁶ Prieiga internete: <http://www.15min.lt/kultura/naujiena/literatura/marius-burokas-galutines-gyvenimo-stotys-knygu-apzvalga-286-704709>

VILTIES GIESMĖ*

1985 m. gegužės 7 d., antradienis
Adelaidės Furanžjė dienoraščio įrašas

Brėkšta. Sėdžiu prie stalo. Vilkiu pilką sportinį kostiumą, aviu suvarstomus batus, kad galėčiau bet kurią akimirką pulti lauk. Greta – Ilirijaus dovanota skrynia su ratukais.

Vakar apie devintą ryto duslus garsas, trikdęs mane daugybę naktų, staiga virto kurtinančiu gausmu, sklinančiu iš po žemių. Po poros valandų nuožulniajame Kalvos šlaite atsivėrė milžiniška skylė, iš kurios riau-modami išriedėjo didžiuliai buldozeriai. Šiems iš paskos bėgo trys ar keturi šimtai apskretusių nuogalių su smėlio kibirais. Šviesos apakinti, jie iš pradžių blaškėsi, paskui paknopstomis ėmė ropštis į Kalvos viršūnę.

Netrukus Kalvos papėdėje išsirikavo mūsų policininkai ir nešikus, apspistus mūsų, ėmė laistyti chloruotu vandeniu. Tačiau iš kraterio pasipylė pilkųjų sekretorių būrys ir be perspėjimo pradėjo šaudyti. Žuvo visi policininkai, stovėję priešakyje. Kiti bandė atsišaudyti, tad rytinį Kalvos šlaitą klote nuklojo žuvusiųjų ir sužeistųjų kūnai. Krateris išspjovė du galingus tankus, kurie nužlegėjo tiesiai į vakarinę teritoriją, apšaudydami ir traiškydami gyvenamuosius namus. Paskui tankus slinko pilkieji sekretoriai su liepsnosvaidžiais. Mediniai pastatai virto fakelais, šimtai žmonių blaškėsi, apimti mirtinos panikos. Virš Kalvos pakilęs mūsų sraigtasparnis pradėjo šaudyti į užpuolikus. Kitas nuskrido Išminčių sektoriaus link. Deja, abu numušė

priešo pabūklai. Įdienojus, maždaug pusę pirmos, saloje stoji šiurpi tylą.

Sėdžiu prie stalo ir laikiu mirties. Jau trečia valanda dienos. Staiga vidun kaip žaibas įlėkė Ilirijus. Į radijo mikrofoną jis šaukė:

– Kada, po velnių, nusileis *Aviocaras*? Kiek galima laukti!

Paskui kelias akimirkas klausėsi.

– Supratau, po dvidešimties minučių, – burbtelėjo ir nervingai paspyrė medinę skrynią, kurią pats su tokia meile pagamino.

17:05. Lėktuvas ką tik pakilo. Jame tilpo dvidešimt penki vaikai, aš ir dar du suaugusieji. Saloje mirtinai tylu. Pro langą matau nediduką laivelį, išdažytą raudonomis ir baltomis juostomis, – iš salos gelbstisi abu amerikiečių pasiuntiniai.

O, Viešpatie! Pakrantė šiaurės vakaruose ką tik... atskilo? Nugrimzdo? Sprogo? Vakarinę teritoriją semia jūra, beveik pusė jau paniro po vandeniu. Juk šitaip negali, negali, negali būti!.. Dieve, išgelbėk mano vaiką, meldžiu!

1992 m. liepos 15 d., trečiadienis
Flioretės laiškas, adresuotas Furanžjė

Brangioji mama, prieš septynerius metus, kai pagaliau jus sutikau, paklausėte, kaip susiklostė mano gyvenimas. Tada neįstengiau atsakyti, apakinta jūsų, tokios tolimos, netikėto artumo. Tačiau šiandien, rymodama prie savo tėvelio karsto, bandysiu papasakoti apie save. Jau nesu ilgesio kamuojama mergaitė, tad kalbėsiu kaip suaugusi, gilaus sielvarto prislėgta, gedinti moteris.

* Tęsinys iš 2015 m. nr. 9, nr. 10, nr. 11, nr. 12, 2016 m. nr. 1, nr. 2, nr. 3, nr. 4, nr. 5, nr. 6, nr. 7 / 8, nr. 9, nr. 10. Pabaiga

Augau, jausdama tėvelio meilę ir švelnų rūpestį. Vos prašvitus, užeidavo pas mane į kambarį ir atverdavo langus, kad pasiklausyčiau, kaip gieda paukščiai. Vis prisimindavo:

– Tavo mama labai mėgo klausytis paukščių čiulbėjimo.

Vėlų vakarą palinkėdavo labos nakties ir du kartus pabučiuodavo, vienas bučinys būdavo nuo jo, kitas – nuo „karštai mylinčios mamytės, kuri šiuo metu labai toli“.

Kaltino save, sakė, kad pats privertė jus išvykti, nes nepakankamai stipriai mylėjo. Tačiau mane jis mylėjo neapsakomai ir darė viską, kad motinos šilumos nepažinusios mergaitės širdis nesusaltų į ledą. Išmokė mane skraidyti, net įžiebė aistrą lėktuvams – piloto licenciją gavau, sulaukusi vos dvidešimties! Vis kartojo, kad vieną gražią dieną būtinai nusukrisiu į Tolimuosius Rytus, o ten susitiksiu nuostabiąją savo mamą, kuri neprilygstamai skambina Beethoveno sonatas! Kol svajonėse keliavau į paslaptinę salą, vieną gražią dieną sužinojau, kad jūs pati netrukus grįšite į Prancūziją.

Tėvelis buvo nuostabus žmogus. Nenuilsdamas dirbo dvaro laukuose, daug padėjo vietos žmonėms. Prireikus net vidury nakties veždavo į ligoninę pasiligojusius kaimynus. Studijoje palikdavo šviesą, kad netyčia nubudusi neišsigąščiau, kol jis grįš iš naktinės misijos. Nemėgo, kai tas keliones vadindavome „naktinėmis misijomis“, – tai sugalvojo mano auklė, norėdama pagerbti didvyriškus naktinius tėvelio skrydžius virš Lamanšo Antrojo pasaulinio karo metais.

Mama, net jūs nebūtumėte prilygusi tam tobulam paveiklui, kurį nutapė tėvelio pasakojimų įkvėpta vaikiška mano vaizduotė. Tą supratau, baigdama mokyklą. Laikydama rankose atestatą su pagyrimu, paklausiau tėvelio, ar mama irgi didžiutūsi manimi. Jis pažvelgė į mane pro pensnė ir lyg nenoromis pasakė:

– Žinoma, taip.

Truputį patylėjęs, šyptelėjo ir apkabino mane, tarsi užjausdamas.

Toji akimirka atskleidė tiesą – supratau, kad mano pasiekimai jums nebūtų pernelyg rūpėję, bent jau ne tiek, kiek jūsų pačios reikalai.

Po kelerių metų, baigusi verslo ir viešojo administravimo studijas, ištekėjau už kuklaus inžinieriaus, kuris kaip tik gavo puikų darbą *Aérospatiale*. Tėveliui jis patiko. Bet Morisas – toks buvo jo vardas – iškart ėmė kontroliuoti mano gyvenimą, o aš negalėjau to pakęsti. Jis tikino, kad taip elgiasi iš meilės, kad mano įniršis esąs gryniausia savanaudiškumo apraiška, be kita ko, kenkianti jo reputacijai. Kai palikau Morisą, tėvelis labai nuliūdo, – juk jis taip laukė anūkų. Apgailestaudamas pripažino, kad de Vermandua dinastija išnyks – tai mokestis už praeities didybę ir turtus. Prašė manęs, kad pamėginčiau vėl susikurti šeimos židinį, bet jo žvilgsnis... Mačiau gilų nusivylimą... Prisimenu, kartą, mane apkabinęs, paklausė:

– Kada gi tu pražysi, mano mažoji gėlele?

Nuvytau nepražydusi... Vis prisimenu gražią, bet nepaprastai liūdną Moustaki'o dainą, kur jis sako si susidraugavęs su savo vienatve: „*Avec ma solitude je m'en suis fait presque'une amie*.“ Tai apie mane. Bet aš kiek įmanydama stengiuosi padėti žmonėms. Nes būti nereikalingam gal net baisiau negu nemylimam...

Vakar, tėveliui mirus, ir dar tokią gražią Bastilijos paėmimo dieną, mano širdis sudužo. Jums, mama, tai galbūt menka tragedija, bet aš turėsiu išmokti gyventi be jo. Tačiau jums nėra ko nerimauti, aš nepaliksiu jūsų likimo valiai, tą puikiai žinote. Kas, jeigu ne aš, sėdėjo prie jūsų lovos, kai sirgote? Kai kliedėdama maldavote:

– Tesėk savo pažadą, Kostai! Išgelbėk Ilirijų! Neleisk žūti mūsų sūnui!

Viskas praeina, mama. Kai atsigausite, nuvešiu jus, kur tik panorėsite, nes tėvelio *Hispano-Suiza* dabar variuoju aš.

1994 m. gegužės 23d.

Adelaidės Furanžjė dienoraščio įrašas

Aš mirštu. Tas nepakenčiamas drebulys mane pribaigė. Pastaruosius keletą metų manimi rūpinosi Flioretė – kokia ji pareigingą dukra! Mudvi nuolatos kartu. Kaip gaila, kad tokią daugybę metų praleidau toli nuo jos. Apie Ilirijaus likimą nieko nežinau. Meldžiuosi, kad

sūnus būtų gyvas. Viliuo... [ilga vingiuota linija nutįsusi iki pat puslapio apačios, – Solomonas Jekabpilsas]

FINALAS

Nuo pirmosios savo viešnagės 2004-ųjų liepą iki 2007-ųjų spalio lankiausi pas Flioretę dar keturis kartus. Kaskart užsibūdavau bent tris savaites, rūšiuodamas madam Furanžjė skrynios turtus, klausydamasis rastų garso įrašų. Dauguma jų portugališki, o bemaž visi dienoraščiai rašyti prancūzų kalba. Nė vienos iš jų nemoku, teko ieškoti profesionalių vertėjų. Profesorius Narutovičius supažindino mane su tikru paryžiečiu ir puikiu portugalų kalbos žinovu, savo studentu Isidoru Levada, su kuriuo galėjau susikalbėti angliškai. Mudu surūšiuojome skrynioje rastą medžiagą – į vieną krūvą sudėjome tai, kas turi išskirtinai antropologinę vertę (pavyzdžiui, detalūs paaiškinimai apie barterinių mainų sistemą, Pinto saloje naudotą tais laikais, kai ten atvyko madam Furanžjė, apie pilvakalbes melodijas, apie vaikų mokymą ir t. t.), į kitą – tai, kas galėtų būti pagaulaus pasakojimo pagrindas. Kai viskas buvo išversta į anglų kalbą, grįžau į Izraelį ir sėdau skaityti.

Dirbau vienu metu dviem kryptimis. Vakaraus, grįžęs namo po paskaitų, neskubėdamas rašiau istorinę-antropologinę studiją apie Pinto salos čiabuvių papročius ir tradicijas. Dieną, pakeliui į darbą, stovėdamas prie kasos parduotuvėje ar banke, vis laužiau galvą, kur ieškoti to nuostabaus žmogaus – Ilirijaus Mariafelso. Iš Nelės pasakojimo buvo aišku, kad į De Moiną jiedu nepersikėlė. Buvau tikras, kad iš Izraelio Ilirijus išvyko visiems laikams ir, jei nuspręstų kur nors įleisti šaknis, vargu, ar rinktųsi dar vieną konfliktų zoną. Svaresčiau, kas galėtų jį pažinoti dabar.

Pirmiausia šovė į galvą mintis apie komandorą Edvardą Hejesą. Bet ar po šitiek metų jis dar gyvas? Net jeigu taip, tikriausiai jau toks senas, kad nežinia, ar ką beprisimins. Be to, sprendžiant iš Furanžjė užrašų, jo kontaktai su Kostu Tegularijum ir Ilirijum buvo griežtai oficialūs, dalykiniai. Baigęs karinę tarnybą, jis greičiausiai nė nemėgino palaikyti ryšių su Pinto salos vyriausybe.

Iš Nelės Zdanovič pasakojimo susidariau įspūdį, kad Ilirijus linkęs gyventi salose. Galėčiau leisti į kelionę po pasaulį, ištyrinėčiau visus salynus, ypač nuošalius... Tačiau tokiam planui įgyvendinti prireiktų bent dviejų gyvenimų...

Kankindamasis, kad savo pažado Nelei surasti Ilirijų, ko gero, netesėsiu, prisiminiau vieną Adelaidės Furanžjė dienoraščio epizodą, kaip per vizitą į Prancūziją 1983-iais pas ją apsilankė solfedžio mokytojas iš Kambrė Kaetanas Tibò, kurį iš Pinto salos kadaise atsivežė Lioteras Diopsas. Tibò prasarė savo mylimai mokytojai, kad norėtų vėl susitikti su Ilirijum ir iš naujo pasimokyti šio ištobulintos giedojimo dviem balsais technikos. Nuojauta kuždėjo, kad šis žmogus tikrai galėtų man padėti. Nutariau skristi į Prancūziją ir susirasti Tibò.

Prieš išvykdamas, paskambinau profesoriumi Narutovičiui. Kadangi mano susidomėjimas Adelaide Furanžjė jam seniai nebuvo paslaptis, papasakojau savo bičiuliui apie Lioterą Diopsą, pridariusį madam Furanžjė tiek rūpesčių, kai ji dirbo Pinto saloje, ir pasiteiravau, kaip susiklostė griežtojo inspektoriaus karjera. Narutovičius, akivaizdžiai nenorėdamas apie tai kalbėti, aptakiai paaiškino:

– Diopsas – aukštas Prancūzijos kultūros ministerijos funkcionierius, be to, mūsų institute vadovauja Fortepijono pedagogikos ir metodologijos katedrai.

Iš to supratau, kad Adelaidė, grįžusi į Paryžių, tapo savo buvusio kankintojo pavaldine. Gal todėl savo dienoraštyje ji daugiau nebeparašė nė žodžio, išskyrus pa skutinį įrašą savo mirties dieną?

– Galėčiau paskambinti Diopsui ir susitarti dėl susitikimo, jeigu norite, – sausai pasiūlė profesorius Narutovičius.

– Būtų puiku. Taip ir padarykite.

Į Paryžių atvykau 2007-ųjų spalio viduryje. Diopsas priėmė mane savo rezidencijoje Neuilly-sur-Seine – tame pačiame rajone, kur kadaise Paryžiuje gyveno Furanžjė. Gerai žinojau, kad Adelaidės vardo minėti nevalia – nenorėjau išprovokuoti priešiško, juolab kad tik Diopsas galėjo padėti man rasti Kaetaną Tibò. Turėjau sugalvoti kokį nors nekaltą savo apsilankymo pretekstą.

Profesorių radau priimamajame. Pastatas buvo remontuojamas – aplink į visas puses zujo būriai darbinin-

kų. Diopsas stovėjo šios sumaišties viduryje ir viskam dirigavo, nervingai mosikuodamas tvirtai sugniaužtu kairiosios rankos kumščiu. Atrodė labai įsitemęs.

– Daktaras Jekabpilsas, manyčiau, – vietoj pasisveikinimo tarė profesorius ir tučtuojau pažėrė naujų instrukcijų darbininkams. – Kuo galėčiau padėti?

– Mane domina jūsų pedagoginiai traktatai...

– Juos ir skaitykite, – buvau tuoj pat nutrauktas.

– Taip, žinoma, jau pradėjau, – atsakiau kiek įmanydamas ramesniu ir nuolankesniu balsu.

– Jie parašyti prancūziškai. Jūs mokate prancūziškai? Sprendžiant iš jūsų akcento, ne per labiausiai. Tai kaipgi skaitote mano knygas? – užsipuolė Diopsas.

– Turiu puikų padėjėją, – paaiškinau. – Norėčiau jūsų paklausti...

– Viskas parašyta knygoje, – nukirto jis. – Knygas rašiau būtent tam, kad nereikėtų atsakinėti į klausimus asmeniškai.

– Kas įkvėpė jūsų teoriją?

Diopsas sustingo.

– Jūsų klausimas neprofesionalus. Muzikos pedagogika remiasi faktais ir dėsniais, asmeniniai ir emociniai nukrypimai čia nereikalingi, nes jie beprasmiški.

– Dėkoju, profesoriau. Atsakėte į svarbiausią mano klausimą.

– Kokį klausimą? Ar pasakiau kažką, kas jus sudomino?

– Taip, žinoma. Paaiškinote, kad muzikos pedagogika – tai nuosekli sistema, kuri sklandžiai funkcionuoja todėl, kad neleidžia asmeninėms preferencijoms ir kitokiems išskirtinimams jos trikdyti, – dėščiau pataikūniškai.

– Jūs visiškai teisingas, daktare Jekabpilsai. Pats nebūčiau geriau suformulavęs. Retai pavyksta sutikti žmogų, gebantį taip puikiai išgryninti mintį, kaip tą padarėte jūs. Kadaise mokiau vieną jaunuolį – pabėgėlį iš tolimos salos. Jam pavyko paversti muziką savo profesija ir užsitikrinti puikią karjerą čia, Prancūzijoje. Sėkmė jį lydėjo todėl, kad sugebėjo suvokti tiksliai apibrėžtus muzikos disciplinų kodus.

– Labai norėčiau susitikti su tuo jaunuoliu. Žinoma, jeigu leisite. Kur jis dirba?

– Kambrė, – atsakė Diopsas. – Padėjau jam gauti darbą tenykštėje muzikos mokykloje. Jis dėsto solfedžio. Tačiau prieš porą metų gavau mokyklos direktoriaus laišką, kad Tibò ėmė praktikuoti keistą dainavimo techniką, kuri neatitinka mūsų profesionaliųjų kriterijų. Išgirdęs apie tokią savivalę, pasiūliau jį nedelsiant atleisti, bet man buvo paaiškinta, kad tai neįmanoma dėl jų profsąjungos sutarties, bent jau ne iš karto. Galbūt pamažėle jis grįš į protą. Sklido gandai, neva Tibò kažką sutiko, ir tas kažkas primokė jį visokių giesmių, tokių siaubingų, kad vargšas prarado sveiką nuovoką. Ar vis dar norite su juo susitikti? – paklausė Diopsas.

– Taip, labai. Norėčiau pasiteirauti apie jo išpūdžius, kai muzikos mokėsi pas jus, – atsakiau. – Kuo jis vardu?

– Kaetanas Tibò.

– Dėkoju, profesoriau. Prašau atleisti, kad sugaišinau tiek laiko.

– Tikiuosi, pasinaudosite tuo, ką čia sužinojote, o dar daugiau išmoksate iš mano veikalų, kurie jums padės patobulinti profesinius įgūdžius, – beveik maloniai nusišypsojo Diopsas.

Po dviejų dienų jau buvau Kambrė – Šiaurės Prancūzijos mieste netoli Belgijos sienos, garsėjančiame viduramžių muzika. Muzikos mokykla buvo įsikūrusi dailiame, sename keturių aukštų flamandų stiliaus pastate.

Nesunkiai radau solfedžio klasę ir patį Kaetaną Tibò, ką tik baigusį popietines pamokas. Tai buvo aukštas, lieknas vyriškis deimanto formos akimis ir mandagia šypsena, kurią temdė nerimo šešėlis. Kai atsistojo pasisveikinti, supratau, kad Diopsas jau bus pranešęs apie mano susidomėjimą, nes Tibò manęs laukė. Pasakė, kad jaučiasi skolingas profesoriui, nes tik jo padedamas sėkmingai pritaipo Prancūzijoje ir padarė karjerą muzikos mokykloje.

– Žinote, pastaruojau metu nusprendžiau profesinius įgūdžius praturtinti naujomis išvalgomis, – kiek dvejodamas pradėjo Tibò. – Matote, esu gimęs tolimoje saloje į rytus nuo Vietnamo. Ar esate girdėjęs apie Paraselių salas?

– Taip, žinoma, – atsakiau.

– Vienos iš tų salų gyventojai turi labai savitą kultūrą. Nuo ankstyvos vaikystės buvau mokomas dainuoti, naudojant pilvakalbystės techniką, o vėliau vienas

žmogus išmokė pilvakalbį dainavimą derinti su garsais, kurie išgaunami gerklomis. Toks dainavimas sukelia tiesiog nenusakomą dvasinę būseną. Tai Dievo dovana.

– Ar vis dar mokate taip dainuoti?

– Deja, ilginiui praradau įgūdžius, nors pastaruoju metu pradėjau mokytis iš naujo. Sužinojau, kad kadaise mane mokęs žmogus dabar gyvena Europoje. Mūdiem vėl susitikus, jis sutiko man padėti.

– Ar kalbate apie Ilirijų Mariefelsą? – paklausiau.

Tibò suakmenėjo.

– Jūs jį pažįstate? – po ilgos tylos paklausė.

– Ne, nepažįstu, – atsakiau, – bet jau senokai jo ieškau. Tai sena ir supainiota istorija. Keletą dalykų apie jūsų gimtąją salą sužinojau, studijuodamas šviesaus atminimo profesorės Adelaidės Furanžjė archyvus.

Apstulbęs Tibò dar nepatikliau žvelgė į mane:

– Norėčiau palydėti jus pas Ilirijų, bet esu apsikrovęs darbais mokykloje.

– Gal galėtumėte pasakyti jo adresą?

– Ilirijus vengia viešumos. Privalote pažadėti, kad jo adreso daugiau niekas nesužinos.

– Šito pažadėti negaliu, – sąžiningai prisipažinau.

– Surasti Ilirijų manęs paprašė viena moteris, tiesą sakant, ji įsimylėjusi jūsų draugą ir netgi metė daug žadančią universitetinę muzikologės karjerą, kad galėtų būti su juo...

– Tokiu atveju, daktare Jekabpilsai, duokite man savo telefono numerį ir elektroninio pašto adresą, aš pats su jumis susisieksiu. Pirmiausia turiu gauti Ilirijaus sutikimą.

Puikiai suprasdamas Tibò diskretiškumą, paklausiau:

– Kaetanai, o kaip jūs jį radote?

– Tikriausiai įvyko stebuklas. Važiavau traukiniu į Briuselį, į solfedžio mokytojų konferenciją. Vagone išgirdau, kaip du berniukai linksmi mėgdžioja dvibalsį giedojimą, kokio mokiausi savo gimtinėje. Jie su tėvais keliavo į Nyderlandus. Prisistatęs tėvams paklausiau, kur jų vaikai išmoko tokio dainavimo. Jie pasakė, kad vasaros stovykloje. Konferencijai pasibaigus, susiradau tą atokią vietą pakrantėje ir po daugybės metų vėl išvydau Ilirijų. Šis susitikimas pakeitė mano gyvenimą. Tada sužinojau ir koks tragiškas likimas ištiko mano gentainius.

– Kas iš tikrųjų įvyko Pinto saloje?

– Atleiskite, turiu grįžti į mokyklą, netrukus prasidės vakarinės pamokos, – staiga subruzdavo jis, nesileisdamas į kalbas. Mudu paspaudėme vienas kitam ranką, Tibò pažadėjo, kad paskambins kaip įmanydamas greičiau.

Grįžau į Izraelį ir nekantraudamas laukiau skambučio. Maždaug po mėnesio Tibò pranešė, kur ieškoti Ilirijaus.

2008-ieji

Vos sulaukęs, kol baigsis paskutiniai egzaminai, sausio viduryje išskridau į Europą ir po dviejų dienų stovėjau priešais paslaptinę Ilirijų. Radau jį žiemos stovykloje atokioje saloje, dirbantį konsultantu švietimo klausimais. Tai buvo gūdi, vėjų gairinama, sniego užpustyta sala. Ant pakrantės uolų augo niūrios, žemaūgės pušys, toli apačioje grėsmingai putojo tamsus jūros vanduo. Gal visi ieškome kažko panašaus į prarastą rojų, kad ir kaip jis primintų pragarą? – pamaniau.

Smarkiai šalo. Ilirijus lydėjo stovyklautojus iš sporto salės į bendrabutį, vaikams iš burnų sklido garas. Nepaisydami šalčio, keli berniukai pamėgino dainuoti, bet Ilirijus juos švelniai sudraudė. Manęs paprašė palaukti fojė, kol nuves vaikus vidun. Žvelgiau jam pavymui – atrode labai aukštas, daugiau kaip dviejų metrų ūgio. Iš pažiūros mano metų, neseniai pradėjęs šeštąją dešimtį. Skirtingai nuo Tibò, buvo tvirtai sudėtas, spinduliavo ramybe ir prakilnia savigarba.

Sugrįžęs Ilirijus atsisėdo tokia poza, kad nevalingai prisiminiau Nelę Zdanovič, apžavėdavusią mane savo persimainymais (vis galvojau apie Nelę, nors nežinojau, kaip užsiminti apie ją Ilirijui).

– Kas jus čia atviliojo, daktare Jekabpilsai? – be užuolankų paklausė jis.

Papasakojau jam apie ilgametę pažintį su Nele Zdanovič ir apie netikėtą mudviejų susitikimą 2003-aisiais. Kaip ji raudojo man ant peties, suvokusi, kad su mylimu žmogum elgėsi neteisingai. Nelė atsisakė sėkmingos akademinės karjeros, nes meilė Ilirijui privertė ją iš esmės pakeisti požiūrį į gyvenimą. Pridūriau, kad toks stublinantis Nelės pasikeitimas ir įkvėpė mane imtis penkerius metus trukusių paieškų, kurios galiausiai atvedė į šią atokią salą.

Ilirijus susimąstęs žvelgė į mane. Pasijutau nejaukiai, kad taip šiurkščiai pažeidžiu jo privatumą.

– Prašau man atleisti, – sutrikęs sumurmėjau.

Jis vis dar tylėjo, žvelgdamas tiesiai į mane, bet manęs tarsi nematydamas.

– Jūs muzikantas? – staiga paklausė.

– Taip, – atsakiau.

– Gal galėtumėte ką nors pagroti?

Linktelėjau ir apsižvalgiau, ieškodamas fortepijono.

– Artimiausias fortepijonas yra žemyne, – šyptelėjo Ilirijus. – Teks irtis valtimi.

Apsivilkome paltus ir nulipome uola žemyn. Pakrantėje buvo priešvartuota nedidukė valtis. Sulipome. Ilirijus ėmė galingai irkluoti, vienintele dešiniąja ranka sumaniai valdydamas abu irklus. Negalėjau tuo atsisėbėti. Net jūra aprimo, pasidavusi jo valiai. Pasiekę krantą, pririšome valtį prie molo ir nuėjome į muzikos mokyklą. Ten įrengtoje virtuvėlėje Ilirijus paruošė vakarienę. Sakė, kad mama jį mokiusi, prieš imantis darbo, gerai užkasti.

– Žinau, – atsakiau, bet jis nenustebo.

Po vakarienės nusivedė mane į salę, kurioje stovėjo vidutinio dydžio *Hamburg Steinway* fortepijonas. Pataisęs kėdutę, kad tiktų mano ūgiui, atsisėdau, patikrinau skambesį. Rankos buvo jau sušilusios. Paskambinau savo mėgstamą Schuberto Improvizaciją *Ges-dur*.

– Klausydamasis girdžiu ne tik muziką, bet ir jus apėmusį liūdesį, – pasakė Ilirijus. – Ar tik nebūsime praradę mylimo žmogaus, mano drauge?

– Aš... aš niekada nieko nesu mylėjęs, – sumikčiojau, užkluptas iš pasaly. – Tiesą sakant, manęs, ko gero, irgi niekas nemylėjo.

– Bet juk žinote, kas yra meilė, – neatlyžo Ilirijus.

– Galbūt. Nesu tikras. Antai Schubertas nugyveno visą amžų, taip ir nepatyręs meilės, bet žinojo, koks tas jausmas yra.

Paskui pridūriau nežinia kaip į galvą šovusią mintį:

– Schubertas jautė, kad egzistuoja kitas pasaulis.

Ilirijus linktelėjo:

– Dauguma apsiriboja tik savo pačių jausmais, patyrimais, nepastebėdami, kaip kenčia kito, net artimo žmogaus siela.

– Verčiau papasakokite apie jūsiškę giedojimo dviem balsais techniką, – mėginau grįžti prie mudvių susitikimo esmės. – Girdėjau, ji turi mistinių galių.

– O taip, tai didi dovana, nors retas geba ją įvertinti. Ji leidžia žvelgti į pasaulį iš skirtingų perspektyvų tuo pat metu. Tačiau tada jautiesi taip, lyg tavo tapatybė būtų ėmusi ir susiskaidžiusi, o su tuo nelengva susitaisyti. Gal dar ką nors paskambinsite? – paklausė.

Linktelėjau ir užgrojau improvizaciją *As-dur* iš Op. 90 su *arpeggio* akordais, žaibu krintančiais žemyn. Iš pradžių ne visi dešiniąja ranka atliekami *arpeggio* skambėjo taip, kaip norėjau. Ilirijus staiga atsistojo ir užgiedojo, regis, atkartodamas atšiaurius jūros vėjo garsus. Jo balsas buvo aiškus ir melodingas. Tos giesmės muzikinė linija susiliejo su viršutinėmis *arpeggio* gaidomis, mano atliekamomis dešine ranka, ir staiga aš atsipalaidavau. Pajutau, kad judesiai tapo tikslesni ir tvirtesni, o kūrinys skambėjo lengviau. Likus keliems paskutiniams akordams, suskambo Ilirijaus mobilusis telefonas.

– Man reikia eiti, – atsiprašė. – Vienas vaikas pasitempė koją, o gydytojas išvykęs. Rytoj pasiimkite valtį, mano drauge, ir atplaukite į salą pas mane. Ten ir susitikime.

Paskubomis persirengė naro kostiumu, drabužius susikišo į krepšį, pritvirtintą prie liemens, ir išplaukė.

Miegojau galiniame mokyklos kambarėlyje, o ryte įsiropščiau į Ilirijaus paliktą valtį. Ši padaužiška avantiūra tokiam netikėliui kaip aš galėjo blogai baigtis. Atsukęs veidą šiaurės vėjui, pradėjau irtis. Po dviejų valandų valtis pasiekė krantą, nors ir ne toje vietoje, kur man reikėjo, – nukrypau nuo kurso apie šešetą kilometrų, tad dar pusantros valandos yriausi palei krantą, kol pasiekiau Ilirijaus stovyklą. Atvykau visiškai netekęs jėgų. Ilirijus apsidžiaugė mane pamatęs.

– Atrodote pervargęs. Išgerkite vandens, pailsėkite. Jei norite, aš jums padainuosiu, – pasisiūlė.

Sugiedojo dvi nuostabias giesmes dviem balsais. Pajutau, kaip grįžta jėgos, jaučiausi pakylėtas.

– Iš kur semiatės šito dieviško įkvėpimo? – paklausiau.

– Gal pats Schubertas padėjo mudviem tapti draugais, – pasakė, tarsi neišgirdęs klausimo.

Nors troškau sužinoti, kas nutiko Pinto saloje po to, kai iš jos per plauką išsigelbėjo Adelė Furanžjė, supratau, kad šiuo metu apie tai klausinėti nederėtų.

– Pasakykite Nelei, kad gali atvykti, – netikėtai tarė Ilirijus.

– Mielai tą padarysiu.

Paskambinau Nelei, vos pasiekęs Amsterdamą. Paskui grįžau į Paryžių. Prieš išskrisdamas namo į Tel Avivą, dar kartą aplankiau Flioretę. Pranešiau, kad radau jos įbrolių. Gyvena vienui vienas atokioje saloje. Papasakojau, kaip juo žaviuosi. Pridūriau, kad netrukus Ilirijų aplankys buvusi jo gyvenimo draugė, gal jiedu vėl taps pora.

– Kokia draugė? – pasidomėjo Flioretė. – Iš šio pasaulio ar iš ano?

– Iš šio, – atsakiau ir papasakojau apie Nelę, paskatinusią mane pasidomėti Adelaidės istorija.

Flioretė blankiai šyptelėjo.

– Žinote, – pradėjo, bet staiga nutilo ir nusisuko į langą.

– Taip?

– Žinote, Ilirijus lankėsi Paryžiuje.

– O! Kodėl anksčiau nieko apie tai nesakėte? Kada? Ar jis dar spėjo pasimatyti su motina?

– Taip, jis atvyko čia 1992-aisiais. Mama buvo ką tik atsistatydinusi iš AMSI, ją kamavo aukštas kraujo spaudimas ir gili depresija. Buvo gydoma tokiais stipriais vaistais, kad nuolatos jausdavosi apsnūdusi. Išvydusi Ilirijų, ji nė kiek nenustebo, bet neparodė ir didelio džiaugsmo – tiesiog apkabino jį, pabučiavo į kaktą ir vėl užmigo. Ilirijus viešėjo gerą savaitę, o paskui išskrido atgal į salą. Liepė pasakyti mamai, kad viskas bus gerai, kad ji nesirūpintų. Tarp kitko, nuo tada, kai grįžo į Paryžių, iki pat savo mirties mama kas dvi savaites iš Pinto salos gaudavo radiogramą, kurioje būdavo ta pati frazė: „Mes gyvi – I & K.“

– Kodėl gyvenimo pabaigoje jūsų mama tiek dvasiškai, tiek fiziškai taip kankinosi?

– To paties klausė ir Ilirijus, kai ją išvydo, – atsakė Flioretė. – Manau, ją pamažėle pribaižė profesorius Diopsas.

– Kaip?

– Vis aiškindavo, kad mama nuodija AMSI, mat jai nuolat pavyksta stumtelėti į priekį silpnus studentus, kuriems pernelyg dažnai ima sektis.

– Argi tai blogai? – nustebau.

– Pasak Diopso, tai neleistinas pedagoginės etikos pažeidimas. Tik labai pažengę studentai turėtų būti privilegijuojami ir mokomi individualiai. Pagal Diopso teoriją, pagalba silpniesiems iškraipo patį virtuoziško atlikimo principą ir retai kada duoda rezultatų, kurie būtų verti tokių pastangų. Mama ir visi tie, kurie pritaria jos metodams, esą žlugdo gerą instituto reputaciją.

– O kaip gi žmogiškasis faktorius? Džiaugsmas, kurį patiria silpnesni studentai, kai jiems pavyksta įveikti savo trūkumus ir tapti visai neprastais muzikantais? Kodėl neatsižvelgus į tai, kaip praturtėja tokių studentų sielos, net jeigu jie galiausiai pasirenka kitokį gyvenimo kelią? – šūktelėjau, apimtas pasipiktinimo.

– Prašau ant manęs nerėkti, – padarė pastabą Flioretė. Susigėdęs atsiprašiau.

– Tai kodėl jie leido jūsų mamai likti AMSI? – paklausiau.

– Galbūt iš pagarbos mano tėvui, amžiną atilsį grafui de Vermandua, kuris dosniai rėmė instituto fondą.

Kurį laiką abu tylėjome.

– Ilirijus kartą pareiškė, kad dėl mamos kančių kalti abu – tiek mano tėvas, tiek jo... Paskui, išreikšdamas meilę ir tarsi atiduodamas duoklę, pabučiavo mamą, kuri buvo vėl bejėgiškai užsnūdusi. Šaltai atsisveikinęs su manimi, išėjo. Daugiau jo nebemačiau.

– Kodėl iškart nepapasakojote apie savo santykius su Ilirijum? Kai mudu susitikome pirmą kartą, sakėte, kad nesate jo mačiusi. Net abejojote, ar jis apskritai egzistuoja.

Flioretė nunarino galvą.

– Tai sudėtinga... Ilirijus atėmė iš manęs vaikystę, o atvykęs į Paryžių, mane ignoravo, nors matė, kaip rūpinuosi pasiligojusia mudviejų motina...

– Bet juk jis buvo susikrimtęs dėl Pinto salos likimo!

– Turiu prisipažinti, kad man jo problemos nėmaž nerūpi. Tikriausiai mes abu esame egoistai.

– Nemanau, – bandžiau prieštarauti. – Jums reikėtų perskaityti mamos dienoraščius...

– Negaliu, – atsakė Flioretė, jos lūpos virptelėjo. – Manau, apie save nerasiu ten nė eilutės.

Švelniai paglosčiau jai ranką:

– Rašau knygą apie jūsų motiną, kai baigsiu, galėsite įsitikinti, kokia nepaprasta ji buvo.

Tie žodžiai buvo kvaili, tarsi koks paguodos prizas.

– Žinau, kad ji išskirtinė. Jos laidotuvėse dalyvavo daugybė buvusių studentų – visokie bankininkai, gydytojai, literatūros ir kitokių akademinių disciplinų dėstytojai, jau nekalbant apie muzikantus, muzikos teorijos dėstytojus, garsius dainininkus. Visi mamą garbino kaip kokį dvasinį vadovą. Vienas per kitą kalbėjo, kad jaučiasi jai skolingi, kad ji išgelbėjusi juos nuo neurozių ir depresijos, padėjusi giliau suprasti ne tik muziką, bet ir žmogaus sielą.

– Matote...

– Tačiau man, savo dukrai, ji viso to pagailėjo!

Nežinojau, kaip ją paguosti:

– Ilirijus dabar visai netoli. Gal judviem pavyktų užmegzti glaudesnę ryšį?

Suskambo Flioretės telefonas. Ji atsiliepė.

– Taip, suprantu. Kada vyks laidotuvės? Taip, žinoma, aš dalyvausiu.

– Kas nutiko?

– Vakar mirė mesjė Diopsas, – atsakė Flioretė kaip įprasta bejausmiu balsu.

– Palinkėkime jam ramybės, – pasakiau.

Po dviejų savaitių man į Izraelį paskambino Nelė ir pasigyrė, kad jau nuvyko pas Ilirijų į stovyklą. Po pusmečio, birželį, pakvietė, kad aplankyčiau juos liepos pabaigoje. Nudžiugau. Kartu jiedu atrodė nuostabiai – labai aukštas, tvirtas, švelnus vyras ir tiesi it styga, elegantiška moteris, švytinti iš laimės.

Nelė pavaišino mane nuostabiai sultingomis salotomis. („Mano mamos receptas“, – pasakė Ilirijus.) Visą vakarą praleidau atviroje vasaros virtuvėje, klausydamasis Ilirijaus pasakojimo.

Mamai išvykus, vakarinis salos krantas toliau nestubdomai grimzdo į jūrą, didžiąją teritorijos dalį užliejo vanduo. Kyšojo tik masyvi Kalva. Su sveikąja

salos dalimi ją dabar jungė siauras žemės ruožas, per kurį driekėsi Žano Liuko pakilimo takas, šalia stovėjo meteorologijos stotis – iš jos Džonkalvas ir Zeferinas radijo ryšiu susisiekdavo su pasauliu. Daugumą gyvenamųjų namų suniokojo tankai, artilerijos sviediniai ir liepsnosvaidžiai, nemaža dalis žmonių, kuriems pavyko išgyventi, pabėgo į rytinę pusę, maldaudami, kad juos priglaustų. Užuojautos nesulaukė. Pabėgėliai kūrėsi tiesiog laukuose, kur tik rado vietas. Besišlaistantys sekretoriai juos persekiojo, prievartaudavo, mušdavo, apipildavo išmatomis. Išstisavaites nesiliovė pliaupęs lietus. Kad ir kokia baisi, ta liūtis buvo Dievo malonė, nes pristabdė nuodingų mūsų antplūdį. Kostas Tegu-larijus – tada dar nežinojau, kad jis mano tėvas – dirbo dieną naktį, perkėlė ligoninę į rytinę salos dalį ir gydė sužeistuosius. Karinius vargingų mūsų pajėgų veiksmus tėvas, kiek tas buvo įmanoma, koordinavo iš kambarėlio greta operacinės. Vyko keistas karas, pasireiškiantis nereguliariomis, pavienėmis abiejų pusių atakomis.

Mums pavyko sunaikinti Išminčių buldozerius ir tankus, bet puikiai žinojome, kad netrukus jie įsigis naujų. Du savo laivus ir *Aviocarą* su visais turimais pinigais pasiuntėme į Bankoką – žūtbut reikėjo nusipirkti ginklų ir kitų gyvybiškai būtinų prekių. Mūsų pajėgos buvo pernelg menkos, kad galėtume pulti Išminčių sektorių – turėjome jau visai mažai žmonių. (Vėliau sužinojome, kad septyni tūkstančiai gerai ginkluotų vyrų tame sektoriuje gyveno kuo puikiausiomis sąlygomis, nes naują pagreitį įgavo tiekimas iš De Moino per Filipinų *entrepôt*.*)

Mano tėvas jau buvo aiškiai įsisąmoninęs – jeigu Išminčiai liks laisvi ir saugūs, sala ateities neturės. Tad savo patarėjams įsakė parengti puolimo planą. Apskaičiavome, kad, kol prasimanysime ginklų ir apmokysime „karius“ jais naudotis, prabėgs bent dveji metai. Bet pirmiausia reikėjo kaip nors išgyventi. Salos žemės ūkis buvo suniokotas, ilgai truko, kol šiaip taip pavyko atkurti kažką panašaus į devintojo dešimtmečio pradžios lygį. Mūsų jaunuoliai, kurie nuo aušros iki sutemų nardydavo, ieškodami perlų, atrodė išsekę ir nusivylę.

* Uostas, kuriame galima laikyti importui ir eksportui skirtus krovinius, nemokant importo mokesčių (pranc.)

Šiaip taip išgyvenome dvejus metus, nors ir terorizuojami sekretorių, kurie vogė viską – daržoves, duoną, vaisius, ir, žinoma, nė kiek nepadėjo atstatyti salos. Teko atšaukti didžiausią mūsų pasiekimą – pinigais paremtą ekonomiką. Grįžo barteriniai mainai, o kartu su jais – riaušės ir muštinės.

1988-aisiais patyrėme dar vieną požeminį smūgį, kuris vėl užklupo netikėtai. Šįkart du buldozeriai išrausė tunelį palei šiaurinę krantą rytinėje salos dalyje (buvo kasamas smėlis Kalvai kildinti). Netrukus žemė ten įsmuko, atsivėrė didžiulė smegduobė ir prasidėjo potvynis. Jūra prarijo didžiulę teritorijos dalį. Laukai, kuriuose auginome javus, irgi paniro po vandeniu. Kad išgelbėtume salą, reikėjo nedelsiant pulti Išminčių sekretorių, nors jėgos buvo labai nelygios.

Puolėme iš trijų pusių – iš šiaurės rytų, kone visiškai panirusių po vandeniu, miškingų pietryčių ir vakarų. Atakai mobilizavome du tūkstančius karių, o specialiai apmokytus ypatingosios paskirties būrio karius pasiuntėme į priešų sektorių su specialia užduotimi. Puolimas baigėsi po trijų dienų. Žuvo pusė mūsų karių, sektorius irgi prarado nemažai ginkluotų sekretorių, bet vis tiek turėjo ženklią persvarą, ypač gąsdino sunkioji karinė jų ginkluotė.

Verdant mūsų, Zeferinas raportavo, kad pavyko perimti kelis mūsų gentainių De Moine radijo pranešimus. Įvykius saloje jie pateikė kaip didvyrišką Išminčių kovą su nedidele atskalūnų grupele. Pasak pintoistų, neverta nerimauti, kuo šis karas baigsis, nes Išminčius remia jiems ištikima salos gyventojų dauguma, o atskalūnai neprityrę, neišmanantys karo meno ir prastai ginkluoti. Vienas komentatorius pridūrė, esą Išminčiai labai apdairiai ėmė kasti šiaurinę salos krantą, kad pakeistų jo kontūrus ir saliečiams būtų patogiau žvejoti.

1990-ųjų pradžioje sektorių puolėme dar kartą. Šįkart mūsų ypatingajam būriui pavyko suimti Išminčių nr.3 ir gyvą atvesdinti į mūsų kontroliuojamą salos pusę. Jis buvo kone visiškai aklas kaip ir kiti trys, bent jau pasak jų pačių. Elgėmės su juo pagarbiai, rūpestingai. Jis daug nekalbėjo, tik pasakė, kad jo areštas nieko nepakeis, nes šventa vieta tuščia nebūna.

Menką mūsų karių būrelį, saugojusį nelaisvėn paimtą Išminčių, puolė keli tūkstančiai gerai ginkluotų sekretorių.

Tegularijus įsakė suimtajį paleisti, bet sekretoriai patys jį čia pat nužudė, esą nuo jo nususukęs Dievas, jeigu tokio rango veikėjas pakliuvo atskalūnams į nagus...

Išminčių sektorius vis labiau griovė salą – buldozeriai išrausė dar vieną tunelį, šįkart gerokai arčiau miško. Kibirais nešini nuogaliai, panirę į ekstazę, siauru žemės ruoželiu iki Kalvos bėgiojo pirmyn atgal gerą pusmetį. 1991-ųjų pradžioje žemė virš naujojo tunelio įdubo, ertmę akimirksniu užtvindė vanduo.

Sukūrėme naują planą – neutralizuosime priešų priešraketinius pabūklus ir pasiūsimė mūsų naująjį sraigasparnį bombarduoti sektorius. Iš pradžių į orą pakėlėme keletą specialiai sukonstruotų metalinių įrenginių, iš pažiūros panašių į sraigasparnius. Šie buvo akimirksniu numušti. Tai leido nustatyti priešų pabūklų dislokacijos vietas. Ten pasiuntėme ypatingąsias pajėgas, kad sprogdintų pabūklus ir šaudmenų atsargas. Nors misija pavyko, ir dangus virš salos kurį laiką buvo ramus, dauguma ypatingojo būrio vyrų per operaciją žuvo.

Tegularijus įsakė evakuoti vaikus į Bankoką. Kol mūsų *Aviocaras* be paliovos skraidė į Tailandą, sraigasparnis bombardavo Išminčių sektorių, o sausumos pajėgos įsibrovė į priešų teritoriją ir stojo į nuožmią kovą koridoriuose, vedančiuose į požemius. Tai buvo paskutinis ir kruviniausias mūsų be nugalėtojų. Mano tėvas su keturiasdešimčia vyrų nuėjo į iš pažiūros tuščią sektorių, kad ištyrinėtų tą paslaptinę anklavą. Tarp rūkstančių sugriautų rūmų griuvėsių vonios kambariuose šurpiai švytėjo auksiniai čiaupai. Aptikome sandėlius, grūstę prigrūstus maisto konservų, mineralinio vandens butelių, švartų drabužių, skalbimo priemonių, vaistų...

Sektoriuje nesimatė nė gyvos dvasios. Išminčių ir jų artimiausios aplinkos – nė padujų. Uoste stovėjusios jachtos *Nordhavn* – irgi nė ženklo. Neradome ir radijo įrangos. Tėvas įsakė išdalyti rastas gėrybes salos gyventojams ir ėmėsi salos atstatymo darbų.

Saliečių buvo likusi tik saujelė – kokie keturi šimtai išsekusių vyrų (pusę jų sudarė nuogiejai sekretoriai), penki tūkstančiai baisias traumas ir netektis patyrusių moterų ir gal tūkstantis vaikų.

Varganas gyvenimas pamažu stabilizavosi. Vėl pradėjome auginti daržoves. Sutaisėme Žano Liuko paki-

limo taką, tad į orą retkarčiais vėl pakildavo *Aviocaras*, net pradėjome eksportuoti agurkus į Tailandą.

1992-ųjų pabaigoje tėvas išsiuntė mane aplankyti mamos. Nuskridau į Bankoką, iš ten sėdau į lėktuvą, kuriuo be persėdimų nuskridau į Paryžių. Patyriau tikrą šoką – jaučiausi visiškai laisvas. Su kitais lėktuvo keleiviais, dauguma jų buvo po atostogų namo grįžtantys prancūzų studentai, kalbėjomės apie gyvenimą, pažiūras – apie viską.

Rasti mamos adresą padėjo AMSI. Nuėjau jos aplankyti ir apstulbau, išvydęs, kokia ji pasenusi, kaip smarkiai pasiligojusi – kone visą laiką miegojo ir beveik nejudėjo. Akys apsiblaususios, sausos, be gyvybės. Ją slaugė dukra Flioretė. Mudu buvome pernelyg liūdni, kad susidraugautume. Bandžiau sužinoti, kodėl palūžo mano stiprioji, narsioji mama. Įsėsėre buvo įsitikinusi, kad emociškai ją terorizavo AMSI vyresnybė. Pasiklausinėjęs patikimų žmonių, susidariau panašų įspūdį. Prabangusis Paryžius – pasaulinis kultūros centras – mano akyse prarado bet koki žavesį. Gyvenimas čia toks pat sušiktas kaip mano gimtojoje saloje. Dingo noras keliauti po pasaulį, troškau tučtuojau grįžti namo, kad padėčiau tėvui išgelbėti tai, ką dar įmanoma.

Grįžau, dirbau kartu su juo ligoninėje, laukuose, atstatinėjau sugriautą meteorologijos stotį. Kartais netgi jausdavausi laimingas.

Galas atėjo 1995-aisiais.

Vieną dieną po žemėmis vėl pasigirdo šiurpiai grėsmingas dundėjimas. Jis kas minutę stiprėjo. Puikiai žinojome, ką tai reiškia. Staiga žemėje atsivėrė keturios didžiulės ertmės, iš kurių išriedėjo buldozeriai. Juos valdė ir į visas puses šaudė pilkai apsirengę sekretoriai. Iš paskos sekę nuogaliai vaipėsi, tuštindamiesi, kur papuola. Vyrai, tempdami sužeistuosius, moterys ir vaikai bandė slėptis miške, bet saugios vietos jau niekur nebuvo. Tėvas sugriebė mane už rankos ir suriko:

- Sūnau, bėk! Plauk į amerikiečių laivą – tau pavyks.
- Nepaliksiu tavęs, dėde Kostai, – atsakiau.
- Tu privalai. Tai vienintelis būdas išsigelbėti!
- Nenoriu gelbėti vien savo gyvybės, liksiu su visais.
- Užtat aš noriu, – atkirto jis. – Pažadėjau tavo motinai.
- Kodėl?
- Nes aš – tavo tėvas.

– Juo labiau negaliu leisti tau čia numirti, – pasakiau.

Tą akimirką mus pastebėjo keli sekretoriai ir ėmė šaudyti. Mačiau, kaip tėvą suvarpė kulkos. Nutempiau jį prie jūros, įbridau į vandenį ir atsisveikinau su žmogumi, kurį mylėjau visą savo gyvenimą.

Plaukiau vos penkias minutes ir išgirdau siaubingą trenksmą. Atsisukęs salos nebeišvydau, net Kalvos viršūnė dingo po vandeniu. Plaukiau į šiaurės rytus, akimis ieškodamas amerikiečių kreiserio „Prezidentas Hardingas“. Pametęs laiko nuovoką, netikėtai visai greitai savęs pamačiau didžiulę jachtą *Nordhavn*. Aukštutiniame denyje po stiklo stogu sėdėjo keturi sukriošę seniai su akinamo baltumo drabužiais. Nė neketinau spėlioti, kur jie keliauja. Manęs niekas nepastebėjo. Amerikiečių laivą pasiekiau saugiai. Man padėjo įlipti vidun ir suteikė medicininę pagalbą. Komandoras Hedgesas išdavė *laissez-passer*,** o paskui perkėlė į prancūzų krovininį laivą, kuris plaukė pro šalį. Europą pasiekiau 1996-aisiais. Sužinojau, kad mirė mama.

Supratau, kad esu vienas kaip pirštas – neturiu nei giminių, nei draugų, nei tėvynės. Gyvas numirėlis. Kasnakt sapnuoju, kad lygiai taip pat kaip manoji Pinto sala nugrimzta į bedugnius vandenį, gal į kosminį rūką visa Žemė su savo kalvomis, kalnais ir bokštais. Ką mes žinome, kokie Išminčiai valdo jos likimą...

Ėmiau blaškytis po pasaulį, ieškodamas sau tinkamos vietos, nors žinojau, kad ji vandenyno dugne. Visa kita jums jau papasakojo Nelė, – nutilo Ilirijus.

– O tas laiškelis, kurį radote Nisos rankoje, kas buvo jame parašyta? – ryžausi paklausti.

Ilirijus apsiniaukė, ilgai tylėjo, niūriai žvelgdamas nežinia kur, gal į savo dvasios gelmes.

– Nisa parašė: „Gelbėkis iš mirties salos, mano meile.“

Atsisveikinau. Eidamas per svetainę, ant stalo pastebėjau šūsnį gaidų dvibalsėms dainoms. Vienas kūrinys buvo pasirašytas Kaetano Tibò. Kompozicija vadinosi „Vilties giesmė“.

Išvertė Kristina AURYLAITĖ

** Kelionės dokumentai (pranc.)

MENAS KAIP PRASMINGAS NEADEKVATUMO IŠŠŪKIS

Doi etnokultūrinės nuorodos

Senas graikiškos kilmės žodis „estetika“, ilgą laiką tarnavęs įvardijant juslinio pažinimo teoriją, pagal dabartinę diskursų inventorizaciją, kaip žinome, apibrėžia discipliną, susijusią su filosofine grožio teorija. Tokia estetikos apibrėžtis įsivyravo tik moderniaisiais laikais, grožio patirčiai laipsniškai virstant autonominio pobūdžio įvykiu. Modernybės šaltiniu tapus matematinei gamtotyrai, įsitvirtinus kiekybinei tikrovės sampratai („tikra yra tik tai, ką galima suskaičiuoti“), grožis pradėjo atsilikti nuo tikrovės idėjos kaip didinga iliuzija, kurią įvaldyti turėjo autonomiška filosofijos disciplina. Kita vertus, tokia negatyvi grožio atskirtis nuo būties intuicijos labiau išreiškia laikmečio tendencijas negu tikrąją dalykų padėtį.

Ar grožis yra objektyvi, ar subjektyvi sąvoka? Ši grožio sampratos dilema, lydinti visą Vakarų minties istoriją, iš dalies nulėmė ir dvasinį vakarietiškos kultūros žmogaus posūkį.

Antika, nepaisant niuansų įvairovės, laikėsi objektyvistinės grožio sampratos. Grožis buvo suprantamas kaip savita objektų kokybė, kitaip tariant, kaip atitinkamos pačių daiktų ypatybės. Tokią poziciją iliustruoja teiginys, kad grožio sąvoka yra ne mažiau objektyvi negu kitos sąvokos, ontologinį jos prioritetą patvirtina dar ir tai, kad grožis yra formų forma (Sezemanas, 1997, p. 186–188).

Subjektyvistinė grožio samprata atsirado tik brandžios modernybės laikais ir visų pirma siejama su Davido Hume'o aiškiai artikuliuota ištarne, esą grožis

nėra pačių daiktų ypatybė – jis atsiranda tik tada, kai žmogus kontempliuoja daiktus (Hume, 2002).

Posūkis subjektyvistinės grožio sampratos link, viena vertus, lėmė nuostolingą ontologinių grožio implikacijų atsakymą, antra vertus, paskatino apmąstyti grožio patirties savitumą, dabar tai vadinama estetinio sprendimo taikymu. Immanuelis Kantas, nuosekliai laikydamasis subjektyvistinės nuostatos, teigė, kad grožis yra tai, kas mums patinka nesuinteresuotai (Kantas, 1991, p. 63–92), todėl estetiniai sprendimai iš esmės skiriasi nuo etinių ir pažintinių sprendimų. Tačiau transcendentalizmo kūrėjas suprato, kokius pavojus kelia solipistinis subjektyvizmas, todėl prarastą objektyvumą, apmąstant grožio patirtį, pakeitė intersubjektyvumu. Estetinis sprendinys turėtų subjektyvią prigimtį suderinti su idealia pretenzija į visuotinumą (Kantas, 1991). Nepaisant plačiai žinomo posakio, dėl skonio ginčijamasi visada, kad tam tikras estetinis sprendinys būtų įtvirtintas visuotinai.

Kanto transcendentalizmas apskritai galėtų būti vadinamas kritinės transsubjektyvumo analizės filosofija.

Neneigiant subjektyvumo reikšmės grožio patirčiai, vis dėlto svarbu tokią patirtį apmąstyti būties teorijos kontekste, daug glaudžiau susiejant su pačios būties apmąstymu bent jau todėl, kad grožio nelaikytume vien malonia fikcija, turinčia pozityvią bendražmogišką reikšmę.

Tokiam uždaviniui įgyvendinti labai svarbus atsparos taškas yra etimologiniai lietuvių kalbos lobiai, kol kas dar neiškelti į paviršių. Lietuvių kalba iš tikrųjų

pateikia neįtikėtinai savitą, intriguojančią, konceptualią ir labai perspektyvią grožio sampratą. Ją išreiškia etimologinis lietuviško žodžio „grožis“ kodas, kurį čia ir bandysiu išlukštenti, kad įminčiau mįslę. Kita vertus, laikas išsiaiškinti ir ne mažiau intriguojančias aplinkybes, kodėl lietuviško žodžio „menas“ etimologija veda Platono filosofijos link, rasdama čia pateisinimą ir savotišką išbaigtumą.

Grožis ir didingumas

Lietuvių kalba teikia akivaizdžią nuorodą, kad gražus yra **gražus**. Toks įvardijimas nėra grynoji A=A tipo tautologija kaip, tarkime, teiginiai Kaunas yra Kaunas, kefyras kefyruotas, kai paaiškinimo reikalaujantis dalykas yra aiškinamas, pasitelkiant jį patį. Čia pateikiame kvazitautologijos pavyzdį, kai paaiškinimo reikalaujantis žodis yra aiškinamas per kitą žodį, kuris turi nosinę šaknyje, tokiu būdu atskleidžiama aiškinamo žodžio reikšmė ir pagrindžiama etimologinė jo kilmė. Lietuvių kalbos žodis „gražus(i)“ nurodo į tai, kas gražu (kas yra gražus ar graži), kitaip tariant, į tai, kas grėžiojasi aplink savo ašį, t. y. atgrėžia, prikausto dėmesį (subjektyvus momentas) savaiminiu vertingumu (objektyvus momentas), tarkime, būties šviesos pliūpsnis, ir nusigrėžia, išsprūsta iš pragmatinio akiračio, jei neatliepė utilitarus pobūdžio lūkesčių (objektyvus lygiai kaip ir subjektyvus aspektas). Taip, be kita ko, atsigrėžiama ir į būties didingumą, pranokstantį žmogišką baigtinę patirtį. Todėl lietuvių kalbos žodis „grožis“ leidžia išvengti to sudvejinimo, kurio laikosi klasikinė estetika, šalia grožio kaip būtina papildymą įvedanti didingumo kategoriją, nes kitose Europos kalbose žodis „grožis“, regis, dažniausiai suprantamas kaip patogus dailumas.

Lietuvių kalbos žodis „grožis“ turi ir nuorodą, kuri atgrėžia dėmesį į pribloškiančią, kartais net šurpinančią didingumo patirtį kaip savo paties prasminį sandą. Kitaip tariant, lietuviško žodžio „grožis“ etimologija neįpareigoja didingumo patirties iškelti aukščiau už savaimę didingą atsigrėžiančio ir drauge nusigrėžiančio daikto patirtį. Grožis ir didingumas čia tiesiog skirtingai įvardija tą patį būties nuotykį, nors tai nereiškia,

kad kalbame apie lygiavertes, viena kitą papildančias paraleles ar lygiagrečius įvardijimus. Pagal etimologines nuorodas prioritetinis įvardijimas lietuviškai, atrodo, yra „grožis“, o „didingumas“ tarsi iš anksto „įmontuotas“ į visavertę „grožio“ reikšmės atodangą ir drauge su kitomis nuorodomis atsiveria iš etimologinės žodžio „grožis“ perspektyvos.

Grožis esmiškai skiriasi nuo patogaus dailumo. Gražus (būtent gražus) daiktas pats atsigrėžia į mus savo pilnatvės taške ir vėl nusigrėžia, jausdamas nutolimo trauką. Priešingai gražumui (gražumui), nudailinimas ir nudailejimas susijęs su rezultatų įtvirtinimo arba pasikartojančių procesų įsitvirtinimo kokybe.

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (1993, p.108) nurodo, kad frazeologizmas „turiu dailaus laiko“ reiškia: turiu daug patogaus laiko, kai niekas manęs niekur neskubina. Gretindami įsitikinsime, kad grožio (gražumo) patirtis yra savotiškas iššūkis laiko tolydumui, kai nedalomame laike išryškėja atsigrėžimo / nusigrėžimo ritmika. Nebus pernelyg patetiška sakyti, kad taip suprantama grožio patirtis krypta būties pusėn, tiksliau tariant, pačiam pasauliui persistūmus į kitą pusę, lieka ištikima tai pačiai perspektyvai – apmąstyti būties tiesą. Būtent grožio patirtis išryškina maksimalų kontrastą utilitarus žvilgsnio tironijai ir atšaurų abejingumą bet kokiam suinteresuotumui, vedančiam į išdailinimą.

Grožio ir dailumo priešprieša lietuvių kalboje leidžia išvengti grožio ir didingumo dvisklaidos, kuri blaško dėmesį, išbarsto konceptualumą. Kita vertus, nepaisant to, ką sako patys žodžiai, vis dėlto galima klausti, ar prasės divergencija, kurią išryškina toks žodžių gretinimas, nėra tik savitiksli vienos kalbos kaprizas, ar tai svarbu ir platesniame forsuoto konceptualumo kontekste?

Kantas „Sprendimo galios kritikoje“ estetinę sprendimo galią būtent kaip subjektyviąją teleologiją sieja su objektyviąja gamtos fizioteleologija, kuri tarsi skatina ieškoti teologinio atsakymo, bet savo jėgomis pateikti tokio sprendimo negali. Tai leidžia, tiksliau tariant, įpareigoja apibrėžti grožį ir kaip betikslį tikslingumą arba objekto formos tikslingumą. Be jokios abejonės, tokia grožio apibrėžtis orientuoja suprasti jį kaip dekoratyvumo siekį, todėl gali labai nuvilti.

Kantas laisvo gamtos grožio labiausiai vykusiu pavyzdžiu neatsitiktinai laiko gėlę: „Užtai gėlė, pavyzdžiui, tulpė, laikoma gražia, nes suvokiame tam tikrą jos tikslingumą, kurio, spręsdami apie ją, nesiejame su jokių tikslu“ (Kantas, 1997, p. 88). Atrodo, toks nuviliantis skonio sprendinys apie grožį, kai grožio patirtis redukuojama į menkaverčius pavyzdžius, Kanto filosofijoje įsitvirtino dėl vokiečių kalbai būdingos sampratos, kad grožis – tai dailumo vedinys. Tačiau Kanto genialumas ir išvalgumas leido šią kliūtį apeiti. Knygos „Sprendimo galios kritika“ pirmojoje dalyje filosofas grožio analizę rezultatyviai papildė didingumo analize, atkurdamas estetinės sprendimo galios visavertiškumą.

Tai, kad lietuvių kalbos žodžio „grožis“ etimologija net savotiško subjekto teisėmis įtraukiama į diskusiją dėl grožio vertės ir prigimties, jokių būdu nesumenkina Kanto pateiktos didingumo analizės svarbos mūsų laikų estetikai. Potenciali galimybė pradeda ką nors reikšti tik tada, kai ji aktualizuojama. Kanto tekstai, plėtojantys šią temą, konceptualiai aktualizuoja estetinę intuiciją.

Kuo ypatinga didingumo patirtis ir kodėl ji priskirtina estetinės sprendimo galios sferai?

„*Gamta didinga tuose reiškiniuose, kurių stebėjimas pateikia jos begalybės idėją, didžiausios mūsų vaizduotės pastangos pasirodo esančios nepakankamos įvertinti tam tikro objekto dydžiui*“ (Kantas, 1997, p. 107–108). Žinoma, vaizduotė, matematiškai vertindama dydžius, nepatiria gluminančių išbandymų, nes, taikant skaičių progresijos būdą, begalybė tarsi susmulkinama, kiekvieną matą galima paversti adekvačiu kiekvienam dydžiui. Tačiau „*estetiškai vertinant dydžius, jaučiamos pastangos atlikti tokį suvienijimą, kuris pranoksta vaizduotės sugebėjimo nuoseklią pagavą išplėtoti iki visuminio stebėjimo*“ (Kantas, 1997, p. 108). Kitaip tariant, vaizduotė čia tarsi patiria esanti neadekvati tokio stebėjimo užduočiai, nes joks vaizdinys negali išsemti begalybės idėjos, visas tokio įvaizdinimo pastangas praryja bedugnė.

Pagal kitą apibrėžimą, „*didinga tai, palyginti su kuo visa kita yra maža*“ (Kantas, 1997, p. 102). Bet ne paslaptis, kad „*gamtoje negali būti nieko, ko, kad*

ir kaip dideliu tai laikytume, nebūtų galima, kitu atžvilgiu tiriant, sumažinti iki be galo mažo; ir atvirkščiai, nėra nieko tokio mažo, ko, lyginant su dar mažesniais mastais, nebūtų galima mūsų vaizduotėje padidinti iki pasaulio dydžio“ (Kantas, 1997, p. 102). Vadinas, joks jutimų objektas nevadintinas didingu. Tačiau „*kaip tik dėl to, kad mūsų vaizduotėje glūdi siekimas žengti į begalybę, o mūsų prote – pretenzija į absoliutų totalumą kaip į realią idėją, pats šis mūsų sugebėjimo vertinti jutimais suvokiamo pasaulio daiktų dydį ir šios idėjos neatitiktumas sužadina mumyse tam tikro antjuslinio sugebėjimo pajautimą*“ (Kantas, 1997, p. 102).

Žodelyčiai „*tam tikras*“ gali bet kokį objektą nuskaudinti miglose, tačiau padėti gelbsti pats Kantas, antjuslinio sugebėjimo pajautimu vadindamas jusliškume išsisknijusios vaizduotės neadekvatumą proto idėjoms: „*Panašiai kaip estetinė sprendimo galia, vertindama grožį, vaizduotė ir jos laisvą žaisimą susieja su intelektu, kad būtų sutariama su intelekto sąvokomis apskritai (jų neapibrėžiant), lygiai taip pat, spręsdama apie daiktą kaip didingą, ji šį sugebėjimą susieja su protu, kad subjektyviai atitiktų jo idėjas (neapibrėžta, kurias)*“ (Kantas, 1997, p. 108).

Vis dėlto ši proporcija atvirkštinė, nes antruoju atveju prognozuojamo atitikimo nėra, vaizduotės santykis su neapibrėžtomis grynojo proto idėjomis iš principo neadekvatus, kaip tik čia vaizduotė prieina savo ribą ir patiria kažką panašaus į palaimą, pranašaujančią katastrofą. Tačiau tokia patirtis priklauso estetinio sprendimo sferai, nes čia kalbame apie vaizduotės, išsisknijusios jusliškume, antjuslinius gebėjimus. Paradoksalu, tačiau vaizduotė sugeba pajusti savo nesugebėjimą įvaizdinti proto idėjas.

Ar vaizduotės nesugebėjimas įvaizdinti proto idėjas yra vien negatyvus? Kantas iš tikrųjų pabrėžia žmogaus baigtinumo idėją. Kita vertus, jo filosofijoje sufokusuotas dėmesys į žmogaus baigtinumą nėra kokia nors nuoroda į *homo sapiens* defektyvumą. Kaip tik priešingai – pavyzdžiui, žmogaus baigtinumo refleksija praktinio proto kritikoje leidžia tokią turiningo gyvenimo prielaidą atpažinti kaip pareigos duotybę. Tačiau ir kantiškoji estetika atskleidžia baigtinės būtybės –

žmogaus – negatyvios patirties pozityvumą. Trumpai tariant, vaizduotės neadekvatumas proto idėjoms nurodo į sielos gebėjimą patirti tokį didingumo išpūdį, kuris pranoksta visus kitus jutimus. Tai iškelia žmogaus dvasią virš gamtos ir yra, kalbant šiandieniniu žargonu, kilnios poetinės rezignacijos šaltinis.

Menantis menas

Tačiau ženkime kitą žingsnį, keldami klausimą, kaip grožio patirtis gali tapti meno kūrinio tiesa? Ar išvis yra teisėta kalbėti apie meno kūrinio tiesą, jeigu modernųjų laikų estetika linkusi grožį traktuoti kaip kažką, kas atliko nuo tiesos? Kantas, grožio patirties galimybę atradęs padalytų sielos gebėjimų sferoje, iš dalies prisideda prie tokios tendencijos įtvirtinimo, nors, apibrėždamas grožį kaip tarpinę grandį tarp tiesos ir gėrio, filosofas palieka šiokią tokią landą sąsajų paieškomis.

Jeigu dėl vienokių ar kitokių priežasčių grožio svarba būties idėjos artikuliacijai nuvertėja, kyla pagunda dar garsiau reikšti pretenzijas kūrinio atžvilgiu, ypač dėl to, kad menui būdingas neva principinis prasilenkimas su tiesa, esmiškas neadekvatumas. Kita vertus, ne tik modernųjų laikų matematinė gamtotyra, verčianti apibrėžti grožį kaip iliuziją, kaip sielos sapną, sėja abejones dėl meno misijos. Ne mažiau intriguoja platonizmas – senas diskusijų dėl meno likimo dalyvis, apskritai nuvertinantis juslinę patirtį. Pasak jo, meno kūrinys – tai sielos, panirusios į jusliškumą, sapnas sapne, t. y antrojo laipsnio sapnas, neatsitiktinai pats Platonas buvo įsitikinęs, kad iš tobulos valstybės reikia išvyti poetus. Tačiau įdomiausia tai, kad filosofinis jo palikimas leidžia turiningiausiu būdu apmąstyti meno kūrinio tiesos klausimą, ypač jeigu išdrįsime susieti jį su lietuvių kalbos etimologiniais lobiais. Lietuvių kalbos gebėjimas antrinti Platono pozicijoms yra išties pribloškiantis.

Prisiminkime nusistovėjusią Platono grožio sampratos interpretaciją. Penktoje *Valstybės* knygoje, pasitelkdamas būtent grožio pavyzdį, jis išplėtotai paaiškina skirtumą tarp tikrosios būties ir *tarsi* būties, tarp idėjos ir jusliškai patiriamo daikto, tarp pirmavaizdžio ir at-

vaizdo. Esama mėgėjų klausytis ir gėrėtis gražiais garsais, gražiomis spalvomis, formomis ir kūriniais, kurie atskleidžia tą grožį, bet jų protas nesugeba išvelgti grožio prigimties ir jo pamilti, todėl jie gyvena šešėlyje, *tarsi* būties sferoje. Esama filosofų, kurie išvelgia grožį savaime, apmąsto viską, kas sudaro jo esmę, todėl jie pakyla į tikrosios būties sferą (Platonas, 1981, p. 203–204). Tačiau tokia spiritualistinė grožio apibrėžtis čia yra kažkoks pernelyg paslaptingas ritualas, kuris kitur nėra nuosekliai plėtojamas, nes ir Platonui, nepaisant spiritualistinių jo užmojų, visiškai akivaizdu, kad patirti grožį galima tik jusliškai.

Tarkime (keliu nekorektišką hipotezę), grožio patirties spiritualizacija platonizme (priskirkime čia ir Sokratą) yra glaudžiai susijusi su išplėtotą labai griežta, nedviprasmiška homoseksualizmo, paplitusio to meto visuomenėje, kritika. Platonizmas pirmasis istorijoje labai aiškiai angažavosi kaip homoseksualumo kritikas. Šiandien esame linkę gražia ar dailia vadinti visų pirma moterį, bet Antikos laikais gražiu neretai pavadindavo ir jaunuolį. Platonas yra ultraradikalus homoseksualizmo kritikas. Dar didesnis redukcionistas negu šių eilučių autorius, tikėtina, ryžtųsi įrodinėti, neva platonizmas ir atsirado tada, kai kilo tokios kritikos poreikis.

Straipsnio pradžioje neatsitiktinai užsiminta apie žodžio „estetika“ kilmę. Šio žodžio reikšmių ir prasmų transformacijos ar mutacija neužginčija jo kilmės. Grožis yra galimas tiktai kaip juslinė patirtis. Posakis „tas žmogus yra gražus savo vidumi“ yra teisingas ir vartotinas, tačiau neužmirškime, kad žodis „gražus“ čia nurodo į prasmės perkėlimą, taigi, tampa metafora.

Žinoma, Platonas daug radikaliau negu Sokratas įtvirtino esmės prioritetą jusliškai patiriamo reiškinio atžvilgiu. Kita vertus, toks supriešinimas įpareigoja pasiaiškinti, koku būdu galima „pataikyti“ į esmę, į nenykstantį daikto eidą (idėją), koks lieptas leidžia peršokti per prarają tarp jusliškai patiriamo reiškinio ir mąstomos esmės platoniškosios išvalgos horizonte? Įvertinkime tai, kad ontologiškai skirtingo rango gebėjimų – mąstymo ir juslinės patirties – paprasčiausias sugretinimas anaipol negarantuoja, kad pavyks pasiekti platoniško tipo konceptualizaciją.

Tačiau galop vis dėlto išaiškėja, kad sielą, nugrimzdusią į jusliškumą ir praradusią „taikiklį“, gelbsti (neįtikėtina!) būtent jusliškumas, laimingomis aplinkybėmis įgaunantis ypatingą grožio patirties konfigūraciją.

Nuopuolį, apie kurį filosofas sielos praegzistencijos teorijoje kalba kaip apie nukritimą iš aukštybių į žemumas, galima laikyti išsibarstymu erdvėje ar išsklidimu laike, tačiau, pagal Platoną, sielai, pažadintai grožio patirties, šio pasaulio reiškiniai padeda **prisiminti** daiktų esmiškumą. Būtent sąlytis su šio pasaulio grožiu, anot eideizmo teorijos kūrėjo, veda į **atsiminimo** aktualizaciją, leidžiančią susieti grožį su tiesa. Lietuvių kalba tokią **atminties** aktualizaciją, kuri padeda grožio idėją susieti su esmės, būties ir tiesos raiška, vadina **menu**.

Lietuvių kalbos žodyne nurodomos dvi neva skirtingos žodžio „menas“ reikšmės. 1. Kūrybinis tikrovės atspindėjimas vaizdais. 2. Užminimas, mįslė, atmintis. Čia pateikiami net tokie sakymo antrąja reikšme pavyzdžiai iš Armoniškų (dabar Baltarusija, Gardino sritis, Varanavo r.): *Tavo menas kaip senos avies; Šitas žmogus seno meno (daug mena) – www. l kz lt.*

Pakartotinai grįžtu prie Platono ne dėl paprasčiausios užgaidos. Moderniaisiais laikais estetika tapo nevyvybinga disciplina būtent todėl, kad grožio patirtį ji atskyrė nuo būtiškųjų esmės versmių. Kita vertus, kartais kyla eretiška mintis, kad lietuvių kalba net imlesnė Platono įžvalgoms negu senoji graikų kalba.

Platoniškoji grožio samprata ir galimybė nusakyti meno pretenzijų prasmingumą kitu rakursu atsiskleidžia garsiajame epizode, kai filosofas, kalbėdamas apie skirtingus šviesos tipus, pamini Saulę ir Gėrį kaip grentintinus, bet skirtingus šviesos šaltinius (Platonas, 1981, p. 238–239). Čia labai aiškiai kalbama, viena vertus, apie fizinę pasaulio šviesą, antra vertus, apie esmiškai kitokios prigimties šviesą, kurią, remdamasis vėlesnių laikų terminais, vadinsiu metafizine. (Jeigu ją traktuotume kaip sąmonės apšviestumą, akivaizdu, kad tokia idėja modifikuotais pavidalais itin ryškiai išsiskleidė viduramžių *via illuminativa* doktrinoje, Apšvietos amžiaus metaforikoje, o Martino Heideggerio kūryboje prošvaistės prasmėvaizdis nurodo į pačios tikrovės sandarą.) Toks šviesos tipų sugretinimas savo ruožtu leidžia meno tiesą

apibrėžti, pasitelkiant fotografijos ir dailės kūrinius kaip skirtingus tikrovės atvaizdavimo būdus.

Galbūt kam nors kils klausimas, ar toks fotografijos ir dailės gretinimas nėra tik pigus temos „sustumdymas“ išgalvotu pagrindu, nes apeliuojama į antikos autorių, kalbant apie dalykus, kurie šios istorinės epochos kultūrai nebuvo žinomi. Pasiteisinsiu tuo, kad šitoks, iš dalies dirbtinis kontekstas, regis, leidžia gerai žinomam, daug kartų komentuotam epizodui suteikti papildomų reikšmių.

Platono žodžius apie šviesos tipus iš dalies dešifruoja „fotografijos“ etimologija: gr. *phōs* (kilm. *phōtos*) – šviesa + gr. *graphō* – rašau. Taigi, žodis „fotografija“ pagal graikišką savo kilmę visų pirma reiškia šviesos užrašymą. Fotografas rūpinasi šviesa, šiuo brangiu, pasak filosofo, turtu, nes susitikimas su objektu įvyksta šviesos tunelio greittelyje. Žinome ir tai, kad, trūkstant natūralios šviesos, fotoaparatas naudoja autonominiį šviesos šaltinį, t. y. vienokią ar kitokią fotoblykstę. Faktas, kad Platono laikais Atėnų akropolio ramybės nedrumstė turistų fotoblykstės, o privilegijuoti fotosintezės pavyzdžiai tuomet buvo tik alyvmedžių giraitės ir vynuogių plantacijos, nekeičia reikalo esmės. Sykiu galima įsivaizduoti, kokią išskirtinę reikšmę šio krašto žmonėms senovėje turėjo saulės šviesos perteklius ir niuansuota įvairovė.

Senovės Graikijai turtinga ir dosni saulės šviesa, jos žaismas, užliejantis (išviešinantis / nuslepiantis) kalnų viršukalnes, plokštikalnes, lygumas, nebuvo tik ūkinio gyvenimo veiksnys. Tokia meteorotopika – svarbus graikų logoso sandas su visomis pasekmėmis Vakarų kultūrai. Beje, įsaulėje mirguliuojančių kalnų kraštas, dėl raižytumo nepatogus kelionėms sausuma, nevirto atšiauria dykyne visų pirma dėl intymaus jūros artumo, atmušančio, švelninančio saulės dyglius. Jūros druskos išfiltruota šviesa ėmė tarpininkauti tarp žvilgsnio ir žvilgsio, o tokiomis sąlygomis užaugęs žmogus tiesiog pasmerktas *fo to la t r i j a i*.

Kalbant apie meną, visada patogu grįžti prie fotografijos kaip negatyvaus reljefo. Paprastai sakoma, kad fotografija tarnauja atminčiai, šeimos albumas arba laikraštinė fotokronika saugo prarasto laiko atvaizdus.

Tačiau atmintis vis tiek nėra įprasta saugykla ar talpykla jau vien todėl, kad neturi erdvinės konfigūracijos, be to, yra išsklaidyta laike. Todėl iš atminties neįmanoma kažko paprasčiausiai ištraukti, regis, tik atsimindama atmintis kiekvieną kartą sužadinama iš naujo, tarpsta ir kaip tokia yra atsinaujinantis kūrybiškumas. Kreatyvinę atminties pobūdį rodo tai, kad įstengiamo užmiršti.

Dar kitaip tariant, atmintis visada reiškiasi tik kaip procesas, t. y. tik tapimo momentu atmintis tampa menanti, tampa menu. Galima net sakyti, kad menas – tai nepadalyta laike arba surinkta atmintis.

Fizinės šviesos užrašymo rezultatas – fotografija, tačiau Saulės šviesa yra ir nuoroda į Gėrio spinduliuavimą. Minėtame epizode Platonas teigia, kad Saulė – tai Gėrio analogija, užuomina ir nuoroda. „*Gėris nėra būtis, reikšmingumu ir galia jis pranoksta ją*“ (Platonas, 1981, p. 240). Tačiau taip suprantamas Gėris būčiai teikia būtiškumą, esmę ir pažinimą (Platonas, 1981, p. 240), yra tikrosios būties sąlyga ir tokios būties pagavos garantas. Kita vertus, Platonas ypač pabrėžia, kad taip suprantamas Gėris pats yra nepažinus. Esą artėti į Gėrio pažinimą galima per eidų pažinimą, tačiau absoliuti šviesa nepažini kaip ir absoliuti tamsa. Platonas leidžia suprasti, kad būtis yra pažini, nes turi savo prielaidą Gėryje, tačiau pats Gėris kaip beprielaidinis visa ko pradas yra nepažinus. Taip suprantant Gėrio apibrėžtį, mąstymas iš tikrųjų pasiekia savo ribą, tačiau būtent toji riba ir sužadina mąstymą. Tokia riba mąstymo neapriboja įprasta šio žodžio reikšme, galima net sakyti, kad tokia riba užtvenkia mąstymą. Dar kitaip tariant, tik paslapties kontekste įgyjamas mąstymas tampa būties apmąstymu.

Drąsiai galima teigti, kad Platono teorija apie Gėrį kaip beprielaidinį visa ko pradą Vakarų filosofinės minties istorijoje pirmą kartą išsako transcendencijos nuojautą. Kadangi čia tokia nuojauta išdėstyta labai išsamiai, išplėtotu pavidalu, kyla pagunda teigti, kad Platonas nusako transcendenciją. Tačiau daugiau nei teisėtas yra klausimas, ar apskritai įmanoma transcendenciją nusakyti koku nors būdu? Apofatinė teologija yra puiki tokio neišsakomumo iliustracija, tačiau vien todėl ji yra maksimaliai neturininga disciplina.

Platonas pateikė teologinę transcendencijos nuojautos aprašą, forsavo Dievo kaip visiškai Kito, kaip principinio bevardiškumo idėją. Aišku, filosofo išdėstyta transcendencijos įžvalga nėra tapati biblinei Dievo sampratai, tačiau jo pastabos ne kartą labai praverė, kai vėlesniais laikais siekta atnaujinti teologinę transcendencijos nuojautą. Ne paslaptis, kad Aristotelio metafizikai nebūdinga tokios nuojautos įtampa.

Platono požiūriu, viskas šiame pasaulyje yra tik atvaizdas arba atvaizdo atvaizdas. Išskyrus transcendenciją! Transcendencija bevaizdė! Taigi, kaip tik jo filosofija leidžia aktualizuoti transcendencijos ir meno santykį, prisimenant, kad menas, pagal dažniausiai tirauojamą apibrėžimą, yra kūrybinis tikrovės atvaizdavimas.

Siekus įvaizdinti transcendenciją visos Šventojo Rašto religijos traktuoja kaip didžiausią nuodėmę, prilyginamą stabmeldystei. Atrodo, biblijinį pasakojimą apie aukso veršį iš tikrųjų reikėtų suprasti ne kaip atnašavimo turtams pasmerkimą, bet kaip nusakymą to kolapso, kurį žmogus patiria, bandydamas pasigaminti Dievo atvaizdą. Tačiau kodėl tada taip skrupulingai puošiamos bažnyčios, o per mišias užlieja sielas vargonų muzika? Banalus, bet teisingas atsakymas yra toks – grožis priartina žmogų prie transcendencijos, tačiau artėjant prie jos svarbu suturėti vaizduotę, neleisti, kad ji skubėtų. Vaizduotė iš principo neadekvati transcendencijai, todėl bandymai čia kažką įvaizdinti yra iš anksto pasmerkti. Tačiau būtent tokiu savo neadekvatumu menas liudija transcendenciją.

Užbėgdamas už akių galimoms klaidingoms interpretacijoms, pasakysiu, kad šiame straipsnyje kalbu ne apie kokį nors atskirą meno tipą ar porūšį, bet apie meną apskritai, neturiu intencijos, pavyzdžiui, sakralinį meną priešpriešinti pasaulietiniam. Sakralinis menas gali būti tik liturgijos dalis be didesnių estetinių pretenzijų, o pasaulietinis menas gali tapti autentišku transcendencijos liudytoju. Kita vertus, šios temos plėtotei Platonas svarbus ne todėl, kad šios interpretacijos autorius neva simpatizuoja idealizmui kaip pasaulėžiūrai, atmesdamas kitokio pobūdžio tikrovės intencijas ir pasirinkimus. Realizmas mene irgi yra estetinė programa, reikalaujanti su-

tirštinimo ir išretinimo kontrastų nors pateikiamas neva veidrodinis tikrovės vaizdas. Čia bandoma atsiriboti tik nuo tokio meno, kuris neprasilaūžia pro kasdienybės luobą ir neužgriebia esmės perspektyvų, nenuskaidrina žmogaus sąmonės. Tačiau kažin ar toks nepavykęs menas apskritai vadintinas menu tikrąja šio žodžio prasme. Fotografinis tikrovės atvaizdavimas yra vienas dalykas, o menas – visai kitas. Fotografija neturi simbolio gelmės, o vaizduojamasis net ir realistinio nusiteikimo menas, įkūnydamas simbolius, sukuria įtampą, yra pajėgus išsakyti neišsakomybę. Kitaip tariant, dėl tokių pretenzijų objektas, atvaizduotas paveiksle, tampa simboliu, t. y. nuoroda į gilesnius tikrovės sluoksnius.

Plėtojant šią temą, atskirai reiktų keletą žodžių tarti apie muziką. Ji neturi įvaizdinimo intencijos, nors pati gali būti įvaizdinama klausytojo vidujybės kriauklėje. Kita vertus, galima klausti, ar toks muzikos įvaizdinimas, susidrumstus vaizduotei, nenaikina muzikos esmės? Ar pats muzikos buvimo faktas nerodo, kad žmogaus klausia retkarčiais tampa imlesnė negu regėjimas? Šiaip ar taip, muzika pati savaime savo raiškos neapsunkina atvaizdo našta.

Gal iš tikrųjų muziką galima vadinti „transcendentiausia“ menu, prisimenant ištarmę, kad Dievas Mozei Liepsnojančiame Krūme apsireiškė ne vaizdu, bet balsu, išstardamas: *Esu, kuris Esu*. Nesunku pastebėti, kad ši ontoteologinių implikacijų ištara skamba kaip muzikinė frazė. Vaizdinio laukimo požiūriu Liepsnojantis Krūmas yra tuščias ekranas, kurio tuštumą čia ir dabar pažymime didžiųjų raidžių kombinacija, tačiau jį užpildo vokalinė artikuliacija, garsas, skelbiantis atminties atnaujinimą. Žinoma, tai nereikia, kad Dievo būtis yra muzikinės prigimties (ši iš esmės nekorektišką teiginį leidžiu sau tik todėl, kad atkreipčiau dėmesį – muzika nesunaikina transcendencijos).

Klasikinė muzika kartais vadinama dangiškuoju menu, nes kylant krikščioniais muzikos laiptais iš tikrųjų galima pavojingai priartėti prie transcendencijos skaidrumo paslapties, tačiau principinė, sielą užtvėnkianti riba išlieka, ji nepradingsta muzikos garsuose. Toks muzikinis priartėjimas, liudijantis neišsakomybę,

yra pilnutinė (tiek neįtikėtina, tiek ir karti) žmogaus palaima.

Apibendrinimas

Lietuvių kalbos žodžio „grožis“ etimologija užmena mįslę apie daikto atsigręžimo ir nusigręžimo patirtį, liudijančią būties dramatiškumą. Žodžio „grožis“ negalima etimologiškai konvertuoti į žodį „dailumas“. Tariamasis jų reikšmių artumas iš tikrųjų slepia šiais žodžiais žymimų prasmių disonansą, šaižų „susipjovimą“. Galima netgi teigti, kad titulinis pavadinimas „dailieji menai“ yra nomenklatūrinis lietuvių kalbos nesupratimas, vidujai prieštaringas įvardijamas.

Žodžio „grožis“ etimologija įpareigoja atsakingiau apibrėžti meno pavyzdžius, kelti ne tik didesnius profesionalumo reikalavimus menininkams, bet ir patikslinti meno sąvoką, siejant meno raišką su esminiais egzistenciniais iššūkiais, su būties intuicija ir žmogaus baigtinumu. Tai, be kita ko, ypač svarbu mūsų laikais, kai ne vienas eteris teršiantis popso dainininkas išdidžiai vadina save menininku.

Kanto ir Platono tekstų interpretacija leidžia meną apibrėžti kaip vaizduotės neadekvatumo transcendencijai liudijimus, kurie yra negatyvaus pobūdžio, bet vis dėlto labai turiningi. Skirtingai nei apofatinė teologija, išpažįstanti kontempliacijos tyloje svarbą, menas yra labai triukšmingas, galima net sakyti – pernelyg plepus tokio neadekvatumo liudytojas. ■

1. Dabartinės lietuvių kalbos žodynas. 1993. Vilnius. *Mokslo ir enciklopedijų leidykla*.
2. Martinas Heidegeris. 1986. Rinktiniai raštai. Vilnius. *Mintis*.
3. David Hume. 2002. Traktatas apie žmogaus prigimtį. Vilnius. *Charibdė*.
4. Antanas Maceina. 1978. Filosofijos kilmė ir prasmė. Roma. *Potificia Universitas Gregoriana*.
5. Immanuelis Kantas. 1991. Sprendimo galios kritika. Vilnius. *Mintis*.
6. Platonas. 1981. Valstybė. Vilnius. *Mintis*.
7. Vosylius Sezemanas. 1997. Platonizmas, Plotinas ir dabartis. – Raštai. Vilnius. *Mintis*.

VAISIŲ KRAITĖ IR NEUŽMIRŠTUOLIŲ VAINIKAS

Iš atsiminimų apie Emiliją Liobytę-Vilutienę

Mikalojus VILUTIS: „Emilija Liobytė yra mano mama. Ji mirė, kai man buvo vienuolika metų. Aš jos neprisimenu. Sutikęs gatvėje, nepažinčiau. Kūno jos neprisimenu, tarsi kūno ji nebūtų turėjusi. Bandžiau prisiminti ją valgančią ir geriančią, bet nepavyko. Prisimenu tai, kas svarbiausia. Būseną, kurią patirdavau, būdamas šalia jos. Laisvę. Lyg būčiau miške, kur man nereikia būti niekuo kitu, tik savim, kur laužas dega ir šildo. Tik ne kūną, bet sielą.

Mama buvo skulptorė, bet skulptūrų nedaug nulipdė. Gyvenom Žvėryne palėpėje, laimingi ten buvom visi – mama, tėvas, brolis Kristupas ir aš, bet skulptūrų mama nelipdė, nebuvo vietos. Todėl ji lipdė mane. Kiemas buvo didelis, vaikų daug. Didžiausia bausmė už nuodėmes buvo, kai mama neleisdavo į kiemą, kur vyko tikras, pilnakraujis gyvenimas, kurį vaikai patys kurdavo tokį, kokio *jie* norėjo. Aš buvau mamytės sūnelis. Mylėjo ji mane taip, kaip Šv. Raštas moko. Nieko man negailėdavo. *Tas, kuris gaili savo sūnui rykštės, nekenčia savo sūnaus.* Ji turėjo labai skaudų bizūną, kai nusikalsdavau, sakydavo: tavęs neleisiu į kiemą arba prilipsiu tau gerai pažįstamu bizūnu. Suteikdavo pasirinkimo laisvę. Dėl mano blogo elgesio nekaltindavo kitų, tik mane – pats esi savo nesėkmių kalvis. Dabar aš tave baudžiu už blogus darbus, o vėliau pats save bausk negailestingai, sąžinė tam ir duota, neužkrauk savo kaltės kitiems, neturėk priešų. Būk pats sau priešas, pats kankink save šioje žemėje, pragare mažiau kentėti reikės. Toks buvo jos auklėjimas. Todėl man gera gyventi, nes niekas nieko man neskolingas. Nesu nuskriaustasis.

Man ji buvo mama.

Kitiems ji buvo menininkė.

Paišanti prigimtis jai buvo duota.

Juta Čeičytė sakė: *kad ir kur būdama, rasdavo popieriaus, išsitraukdavo nudilusį pieštuką ir piešdavo...*

Paišydavo mama visą laiką, kai tik galėjo. Nežinau, ar galiu būti šališkas, ar dera girti savo mamą, bet mano mylinčioms akims nėra geresnių piešinių už jos. Piešiniai, mano galva, yra geriausia jos kūrybos dalis. Gyvybę ji mokėjo nupaišyti. Ne tik paviršių. Lyg įlisdavo į žmogų, į jo vidų ir paišydavo tai, ko akys nemato, bet kas yra svarbiausia. Giedrę Lukšaitę, vargonininkę, dabar Prahos konservatorijos profesorę, ji nupaišė gal kokių penkerių metų. Bet žmonės, pirmąkart pamatę Giedrę Lukšaitę, jau profesorę, tame piešinyje ją atpažįsta. Mama mokėjo nupaišyti žmogaus esmę. Prigimtį. Duotybę, kuri nesikeičia. Ji matė sielos akimis. Ne save rodė, ne savo mokėjimą paišyti, bet žmogų arba daiktą, kurį paišo.

Mama gimė šeimoje, kur nebuvo paišoma. Bet augo tarp gėlių. Jos tėvas Antanas Liobys buvo gėlininkas. Būdama trylikos metų, Emilija rašė dienoraštį. Ir raštas brandaus žmogaus, ir mintys ne trylikametės. Kitas pasaulis. Kitas gyvenimas. Stiprybės tada reikėjo, kad taptum tuo, kam esi sutvertas. Dienoraštyje rašė, kad jos mama Marija Liobienė pyksta: Milė nieko neveikia, tik paišo. Paišymas mano močiutei reiškė nieko neveikimą. Nors ji pati buvo meniškos prigimties, vertino grožį. Yra nuotrauka, kur ji su dukterimis. Dalis nuplėšta. Ji nuplėšė savo vyrą, nes jis atrodė negražus. Jai nesinorėjo būti šalia negražaus vyro.

Močiutė mane lupdavo tuo pačiu bizūnu, po to liepdavo atsiklaupiti ir pabučiuoti ranką. Dėkoti jai. Lupdavo, kad priprasčiau būti lupamas, kad ne taip skaudėtų, kai gyvenimas lups. Mylėjo mane ir mama, ir močiutė. Ne-

Emilija LIOBYTĖ-VILUTIENĖ. Piešinys

sistengė man įtikti, kad aš jas mylėčiau, bet mane mylėjo. Žinojau tai. Vaikai visada žino. Kūną skaudėdavo, bet įskaudintas nesijaučiau. *Dūšia* džiaugėsi. Žmogaus, kuris yra mylimas, *dūšia* džiaugiasi. Močiutė galvojo, kad aš esu protiškai atsilikęs, todėl mylėjo mane dvigubai.

Ne apie Emiliją Liobytę menininkę, bet apie savo mamą rašau. Apie savo vaikystę šalia jos. Apie tai, kas ji buvo man. Apie tai, kas ji buvo kitiems, galima spręsti iš kitų žmonių prisiminimų.

Prisimena ją žmonės. Tačiau tų, kurie ją pažinojo, ne daug likę gyvų. O kurie nepažinojo, pažino ją iš jos darbų.“

Algirdas STEPONAVIČIUS: „Tais laikais, kai karo padarytos žaizdos žmonių sieloms dar nebuvo apgijusios, kai neteisybė, prievarta ir smurtas buvo neišvengiama kasdienybės dalis, poreikis ko nors tikro, gero, gražaus buvo ypač aštrus. Lyg daigai pavasarį stengėmės kilti aukštyn. Jaunos sielos atviros pasauliui ir smalsios.

Mūsų bendravimas buvo persunktas stipraus, pakilaus, romantiško jausmo. Būrelio ašis ir įkvėpėja buvo skulptorė Emilija Liobytė. Judėdavo ji kažkaip ypatingai, kupina vidinės jėgos ir žaismingumo. Jos išmonei ir monams nebuvo pabaigos. Tai skambėdavo skardus, linksmas jos juokas lyg paukščio klykavimas, tai vėl kalbėdavo

tyliai, beveik pašnibždomis, intymiai įsibraudama į klausančiojo sielą. Visi ją mylėjome. Prisimenu, Emilija vakaro prietemoje stovi, nugarą atsirėmusi į sieną, pavirtusi vos įžiūrimu siluetu, ir deklamuoja japonų poetų eiles.

Šiandien panaši situacija nekeltų tokio įspūdžio. Bet tada, jaunystėje, maždaug prieš trisdešimt metų, mūsų bendravimas, pakeltas į intelektualinę plotmę, atrodė tikras stebuklas. Tose sutemose, paliesta poezijos, tirpo kasdieniška buitį, jautėme, kaip kambarys prisipildo kažkokios dvasinės substancijos. Ar tai buvo poetų sielos, kartu su žodžiais atsklidusios iš tolimų šalių ir amžių? Ar tik sąlytis su deklamuojančiosios vidiniu pasauliu? Kas žino... Viskas mus jaudino, ne tik poezijos žodžiai, keistai išsidėstantys erdvėje, bet ir deklamuojančios figūros laipsniškas susiliejimas

su siena, ir naktinio dangaus atšvaistas ant veido, ir šalia esančio draugo begarsis kvėpavimas.“

Emilijos mokytojas Petras ALEKSANDRAVIČIUS yra sakęs, kad ji, be jokios abejonės, būtų buvusi „stipri figūra mūsų dailės gyvenime – savita ir labai ryškaus talento. Liobytė vadovavosi jausmu, intuicija. Poetiška natūra. Tačiau sykiu buvo nepaprastai reikli sau. Gaila, gimė ne laiku – akademinės lipdybos ji už jokius pinigus nebūtų įsisavinusi. Bet jos diplominis darbas, nepaisant nieko, nepaseno iki šios dienos – čia tiek jaunystės žavesio, polėkio, kad tai nustelbia viską...“

Dana RUTKUTĖ: „Gal daug kas nė nežino, kad Emilija buvo aktorė, netrumpą laiką vaidino „Vaidilos“ teatre. Įvairūs žmonės sudarė tą kolektyvą, bet artistiškesniausia iš visų buvo Milė Liobytė. Visi ją mylėjom. Pavydėjom jos nepaprasto linksmumo ir mokėjimo gyventi taip, tarsi improvizuotų... Atrodė, jai nėra nieko nusistovėjusio, užgniaužto, suvaržyto... Kaip dabar suprantu, ji man davė pagrindą, supratimą, kad reikia išdrįsti būti tuo, kas esi. Nesvarbu, ką kiti apie tave manys.“

Juta ČEIČYTĖ: „Emilija, būdama kaip upė, tekėjo į vi-

sas puses savo gerumu, pasitikėjimu, smalsumu viskam, kas nesuprantama, paslaptinga ir išmintinga.“

Jonas ČEKYS: „Dar gimnazijos laikais Emiliją Liobytę įsimylėjo vilnietis poetas Juozas Adomavičius-Kėkštas. Vėliau, perėjęs visus prieškarinės Lenkijos ir stalininius kalėjimus, koncentracijos stovyklų bei lagerių pragarą, kruvinąsias kovas prie Monte Kasino, rašė Aldonai Liobytei apie savo meilę, jos seseriai Emilijai.

1963 metų gegužės pradžioje lankydamasis Varšuvos tarptautinėje knygų mugėje kasdien surasdavau laiko aplankyti savo jaunystės draugą Juozą Kėkštą, kuris gyveno karo veteranų namuose. Kai prieš išvykdamas į Vilnių užėjau atsisveikinti, Juozą radau liūdną, nekalbų.

– Turiu tokį prašymą, – tyliai kreipėsi į mane, – nuveik šį vainiką ir padėk ant Milės kapo.

Susigraudiname abu. Tai buvo nedidelis neužmirštuolių ir kitokių gėlių vainikas.

Sugrįžęs iš Varšuvos, užsukau pas Aldoną Liobytę ir mudu abu įvykdėme poeto prašymą.

Kai 1966 metais Juozas Kėkštas apsilankė Vilniuje, nuėjęs prie Milės kapo, susijaudinęs saikdino Aldoną Liobytę: „Prižadėk, kad mane čia palaidosi.“

Juozo Kėkšto eilėraštis, skirtas Emilijai Liobytei:

„Tenai už Pohuliankos,
Jos tėvo šiltnamius,
Kas metai labai anksti pavasarį
Pražysta alyvos.
Ir net pro Lukiškių grotas
Aš jas matau ir švelniai glostau.
Aš glostau plaukus ir pečius.
Aš glostau mūsų meilę.
Gal tu, mergaite, šito nežinai.
Aš glostau tą žydėjimą
Ir tavo plaukus – –
Kasmet anksti pavasarį
Alyvos žydi.
Alyvos...

Ar jos kada žydės
Ant mano kapo?“

Lida KUZMIENĖ: „Visa, kas palikta, išsaugota, atrinkta ir pateikta saulės šviesos sklidinoje salėje, veržiasi į mus, užlieja kūrybos tiesa. Paroda kaip gyvasis vanduo iš tyro šaltinio srūva į mus ir yra juntamas, matomas. Piešiniai, prasmingai papildyti fotografijomis, priartino prie menininkės kūrybos, suteikė progą užpildyti tuštumą, įvertinti ryškų Emilijos Liobytės talentą.

Eksponuojama viena skulptūra, skirta fontanui, alsuoja gyvybe. Formos veržte veržiasi, o figūros suvienytos į erdvinę kompoziciją, kuri verčia eiti ratu, ir įsitikiname, kad visi rakursai čia lygiaverčiai. Tai liudija monumentalistės talentą.

Iš piešinių matome, koks tikslus ir taiklus menininkės žvilgsnis, vedžiojantis ranką. Piešiniai knygų iliustracijoms perteikia charakterius, sustiprina ir pabrėžia vaizdo įtaigą, ar tai būtų gaidelio uodega, ar lapės snukutis – viskas pasiekia tikslą.

Portretų galerija – vyras, artimieji, draugai... Monikos Mironaitės portretas – tai linijų lietumi fiksuoti jaunos moters veido bruožai, tarsi skendintys nežinomybės ūke. Atpažįstame didžią aktorę, nors jai subręsti, talentui atsiskleisti dar reikėjo laiko. Pati Emilija laiko turėjo labai mažai...

Parodoje jaučiausi ir tolima, ir artima menininkei, kaip kad atsitinka gyvenime, kai kažin kokių būdu materializuojasi sielas siejanti draugystė, kurios niekada nebuvo, tačiau sąlytis įvyko. Tarytum kartu buvo ir Jonas Vilutis, visą gyvenimą saugojęs žmonos atminimą tyloje ir meilėje. Į jo namus, kaip į meno šventovę, mus, M. K. Čiurlionio meno mokyklos „dailiokus“, nusivedė Jono dukterėčia Nijolė Vilutytė. Ten susitikome ir su Vilučių sūnumis Kristupu ir Mikalojumi. Tuose namuose, kur buvo daugybė knygų, kur tvyrojo laisva, menui palanki atmosfera, liejosi pokalbiai apie meną ir gyvenimą, užsiėmė mūsų visų draugystė.

Ši paroda – atminties metas. Palikimo saugojimas ir jo atvėrimas – tai ne tik darbas, bet ir gyvenimas, kuris mus vienija. Pasiilgstame vieni kitų, ilgamės tokių susitikimų.“

Petras REPŠYS: „Atsigavau, įėjęs į galeriją „Kairė-dešinė“. Salėje ramu, ant sienų kabo Emilijos Liobytės-Vilutienės (1916–1955) piešiniai. Tai pirmoji jos asmeninė pa-

roda, nors šiemet jai būtų sukakę 100 metų. Anksčiau jos kūriniai buvo rodyti tik su Jono Vilučio, jos vyro, tapyba.

Piešinių išlikę apie 300. Nuostabu, kad tai tik pieštukas. Tuo laiku stigo net popieriaus. Sąlygos nulėmė ir piešinių formatą – jis vos didesnis už įprastą rašomojo popieriaus lapą.

Piešta gamtoje – įvairiausi medžiai, gyvūnai, žmonių figūros ir portretai. Piešiniai „iš natūros“. Stebina nesužadintas paprastumas.

Visi modeliai iš jos aplinkos – autorei artimi ar pažįstami asmenys. Jos vyras Jonas Vilutis, vaikai, Lukšienė, Mironaitė, Fiodorovaitė, Mykolaitis-Putinas, grafikai Kučas, Kulakauskas. Piešiniai kupini pavaizduoto asmens skleidžiamos energijos. Viskas teisinga ir be paklaidimų. Tai ne šiaip tikslūs pieštuko brūkšniai popieriuje. Tai vidinė tiesa. Nupieštas medis kaip ir žmogus išlaiko savo išskirtinumą. Kiekvieno piešinio vis kita tonacija, kiekviename piešinyje tarsi kas paslėpta. Kas toji paslaptis? Veikiausiai autorės talentas.

Profesorius Antanas Gudaitis ypač vertino piešinį kaip svarbiausią kūrybinio proceso dalį – greitą ir švarų prisilietimą, kai fiksuojama pirminė idėja. Kuriant naują nematytą kūrinį atsiranda ir stilizacija, ir maniera. Tas jam nepatiko. Išeitų, kad piešinys žūva, suteikdamas gyvybę kitam kūriniiui.

Piešinys prasideda ir baigiasi lape. Toks jo visas gyvenimas. Jis nepavirsta niekuo kitu, jis visada tikriausias originalas.

Ši paroda – įrodymas, kad pasaulyje gyveno dailininkė Milė Liobytė-Vilutienė. Ji piešė tai, ką norėjo turėti sau. O dabar tai teko mums.

Emilija Liobytė buvo tikra vilnietė. Gimė gėlininko šeimoj. Buvo šviesiaplaukė mėlynakė skaidraus juoko ir tylaus liūdesio romantikė, nutolusi nuo realaus gyvenimo.

Troško pažinti pasaulį. Studijavo geografiją Stepono Batoro universitete. Mokėsi ir Krokuvoje, fizinio auklėjimo studijoje. Vienoje nuotraukoje stovi prie sportinio lėktuvo. Gal mokėsi skraidyti, o gal sklandyti. Grįžusi į Vilnių, dirbo sporto mokytoja IV gimnazijoje.

Viršų paėmė meninė prigimtis. Per karą su seserim Aldona vaidino „Vaidilos“ teatre. Po karo – lėlių teatre. Rašė spektakliams tekstus, kūrė iš papjė mašė kaukes ir lėles.

Studijavo Dailės institute skulptūrą pas Jachimavičių, Mikėną, Aleksandravičių. Mergina su vaisių kraite – jos diplominis darbas.

Pionierių rūmuose – Abraomo Šliozbergo namuose – mokė vaikus skulptūros. Ištekėjo už tapytojo Jono Vilučio, pagimdė du sūnus – Mikalojų Povilą ir Kristupą. Mikalojus Povilas gavo vardus Čiurlionio ir Gauguino garbei, Kristupas – Vilniaus miesto globėjo šv. Kristoforo. Iliustravo keletą Cvirkos ir Mieželaičio pasakų vaikams.

Visiems netikėtai mirė vos 39 metų. Palaidota Naujųjų Rasų kapinėse. Vincas Kisarauskas sukūrė mozaikinį antkapį, kuriame pavaizdavo žmogų su vis labiau tirpsiančia žvake.“

Emilija Marija Liobytė-Vilutienė gimė Vilniuje 1916 metais. 1955 metais Vilniuje mirė.

1934 m. baigė Vilniaus lietuviškąją Vytauto Didžiojo gimnaziją. 1934–1936 m. studijavo geografiją Stepono Batoro universitete, 1936–1939 m. lankė trimetę fizinio auklėjimo studiją Krokuvoje. 1939–1940 m. buvo Vilniaus IV gimnazijos kūno kultūros mokytoja, 1941–1944 m. Vilniaus „Vaidilos“ teatro, 1945–1947 m. Vilniaus lėlių teatro aktorė. 1942–1943 m. studijavo skulptūrą VDA, 1949 m. šią specialybę baigė VVDI. Nuo 1950 m. vadovavo vaikų dailės būreliui Vilniaus pionierių rūmuose.

Sukūrė portretų, dekoratyvinių kompozicijų, iliustravo knygų vaikams – Petro Cvirkos „Aukso obelį“ (1950), Eduardo Mieželaičio „Ką sakė obelėlė“ (1951) ir kt. Ypač mėgo vaizduoti vaikus, jaunas žmones. Darbams būdinga realistinė maniera. Skulptūros pasižymi tikslia psichologine pagava, įtaigiai perteikta nuotaika.

Nuo 1949 m. dalyvavo Lietuvos dailininkų grupinėse parodose Vilniuje.

1997 m. „Lietuvos aido“ galerijoje surengta Emilijos ir Jono Vilučių kūrybos paroda.

2016 m. galerija „Kairė-dešinė“ pristatė Emilijos Marijos Liobytės-Vilutienės kūrybinį palikimą. ■

VYDŪNIŠKASIS SPINDULYS ESMI IR ŠEŠĖLIUOTI KONTEKSTAI

Kai minėsime savo valstybės atkūrimo šimtmetį, tikėkimės, nebus pamirštas ir personalinis jubilėjus – Vydūno 150-metis. Seimas 2018-uosius yra paskelbęs ir Vydūno metais. Tilžiškis šviesuolis, mąstytojas, kūrėjas, lietuvininkų tautinės savimonei žadintojas Wilhelmas Storosta (1863–1953), tapęs Vydūnu, *vydinčiuoju*, po karo negandų prieglobstį radęs Vokietijoje, Detmolde, to miesto kapinėse ir palaidotas, dabar savo šviesa nušviečia Mažosios Lietuvos panteoną Bitėnuose.

Šiomet spalio 15-ąją buvo proga prisiminti 1991-ųjų rudens bangas, tas aukštąsias, džiaugsmingąsias, nuvilnijušias jau po pučo Maskvoje, didžiai nerimasčiai dėl Lietuvos atlgus, dar ryškiau sužibus vilčiai, tikėjimui, na, taip, ir meilei, o kartu – ryžtui, žinojimui, kad kiekvienas privalome nors menką plytą įmūryti į atstatomą Nepriklausomybės rūmą...

Iš Vilniaus pilnas autobusas vykome į *lietuviškąją* Mažąją Lietuvą – Vydūno draugijos ilgametis vadovas (dabar garbės pirmininkas) Vacys Bagdonavičius ir dabartinis pirmininkas Tomas Stanikas sukvieta paminėti Vydūno *sugrįžimo* Lietuvon 25-mečio. 1991 m. spalio 19 d. Mažosios Lietuvos humanisto palaikai, pargabenti iš Detmoldo (Vokietija, Lipės kraštas), atgulė prikeltose Bitėnų kapinėse netoli Rambyno kalno, kuris mena šio tilžiškio mostus – savajam Giedotojų chorui jis dirigavo ne vienoje lietuvininkų Joninių šventėje...

Minėjimas pradėtas Vilkyškių bažnyčioje – ne, ne pamaldomis, nors vargonų įžanga, atlikta Lauros Matuzaitės-Kairienės, padėjo įsijausti į liuteroniškąją

atmosferą. Tai buvo tarsi nedidelė konferencija su ke-turiais pranešimais, aktualizavusiais kaip tik tuos Ne-priklausomybės pradžios metus.

Bet pirmiausia kalbėta apie šiandieną – tai nuskambėjo kaip disonansas būtajam pakilumui... Renginio vedėja, Martyno Jankaus muziejaus direktorė Liudvika Burzdžiuvienė įžangos žodyje priminė, kad Vydūną perlaidojant, Bitėnai priklausę Šilutės, dabar – Pagėgių savi-valdybei... Deja, šias brangias vietas, nušviestas istorinės mažlietuviškosios, taigi, ir vydūniškosios šviesos, yra apkloję tamsūs šešėliai... Ne itin seniai šešėlis krito ant medžiotojo Arvydo Komskio, lyg ir netyčia nušovusio tarnybinį pasieniečių šunį Ramzį. Ginti brolio skubiai šoko parlamentaras Kęstas ir Pagėgių meras Virginijus. Senokai virš Pagėgių sklendantis *Tvarkos ir teisingumo* šešėlis verčia bejėgiškai atsidusti: demokratijos grimasos... Ir kas tam kraštui, tam regionui, neseniai oficialiai įteisintam kaip Mažoji Lietuva, pasidarė, kad tapo nelyg apsėstas? Šilutės savivaldybės meras Vytautas Laurinaitis, ne pirmą kadenciją darantis tvarką rajone, turinčiame puoselėti liuteroniškas-lietuvininkiškas tradicijas, irgi priklauso *Pakso* partijai. (Naujieji rinkimai, regis, įnešė korektūrų, net pats Kęstas Komskis už rinkėjų balsų pirkimą išbrauktas iš Seimo narių sąrašo, bet dar ne laikas sakyti „op“.)

Mano gimtoji puikioji Šilutė, ilgus metus žavėjusi Fridricho Bajoraičio bibliotekos kultūriniu aktyvumu (rengiami kraštiečių rašytojų konkursai ir pan.), šiomet privertė ypač suklusti, ar viskas gerai tame nedideliame, bet svarbiame Mažosios Lietuvos židinyje... Viena

po kitos atskriejo dvi naujienos: uždaromas memorialinis Hermano Zudermano muziejus Macikuose (memorialinio kambarėlio ekspoziciją nutarta perkelti į Šilutės Hugo Šojaus muziejų), atleidžiama ilgametė Hugo Šojaus muziejaus direktorė Roza Šikšnienė.

Argumentai dėl Macikų memorialo uždarymo štai tokie:

„*Viską nusprendžia veikla, t. y. muziejaus vykdoma veikla. Ji turi būti aktyvi, o 12 kvadratinų metrų kambarys ir 30–50 lankytojų per metus turbūt irgi nedaro visiems garbės*“, – aiškina Šilutės r. savivaldybės Kultūros skyriaus vedėja Vilma Griškevičienė“ (<http://www.lrt.lt/naujienos/kultura/26/142062>).

Kambarėlis iš tikrųjų kaip kišenė, o vos vienas kitas lankytojas, žinoma, „*nedaro visiems garbės*“. Tokia apgailėtina padėtis, be abejo, verčia imtis radikalių sprendimų, bet, mano galva, visai priešinga kryptimi – reikėtų aktyvinti veiklą, plėsti, turtinti ekspoziciją, skirtą žymaus rašytojo atminimui, ir pan. Informacijos apie Hermanną Sudermanną* reikšmę tiek pasaulinei vokiečių literatūrai, tiek šio unikalaus, deja, tragiškų pervartų nustekento krašto istorijai toli ieškoti nereikia (tarkim, galima atsiversti „Mažosios Lietuvos enciklopedijos“ 4 tomą). Suprantu, kad utopiškai skamba man vis išplaukianti (galima ateities) analogija su M. K. Čiurlionio namais Vilniuje – kai buvo išsiaiškinta, kuriame konkrečiai bute kurį kambarėlį nuomojo Čiurlionis, pavyko ir gyventojus iškelti, ir memorialinį kambarį apstatyti, nors neturėta jokio autentiško baldelio, ir aktyviai veikiantį kultūros centrą įkurti... Tad vaizduotėje ir šmėkliojasi Hermanną Sudermanną memorialinis muziejus-kultūros centras, užmezgęs ryšius su Vokietijos ir kitų šalių zudermanistais, rengiantis konferencijas, skaitymus ir pan. Tačiau tokią idėją *fix* (kokia, manyčiau, buvo ir MKČ namų vizija) paversti realybe galėtų tik kultūros fanatikai, o ne valdininkai...

Rozos Šikšnienės, daug triūso įdėjusios, kad Hugo Šojaus dvaras būtų prikeltas ir paverstas muziejumi, atleidimas iš pareigų dera prie zudermaniškosios epopėjos. Jei direktorė būtų buvusi išlydėta į pensiją, gražiai pagerbta

* Rašytojo pavardę, kaip priimta, rašau autentiškai, nors muziejaus įvardijimas oficialiai „lietuvinamas“.

kaip žmogus, ypač nusipelnęs Šilutei, sakytume, tiek jau to, amžius tinkamas. Bet mums, Prūsų (Mažosios) Lietuvos gerbėjams, tyrėjams, savų šaknų ieškotojams, žadą atėmė atleidimo iš pareigų argumentas – nepakankama kvalifikacija... Meras Laurinaitis, pranešdamas apie atleidimą darbdavio iniciatyva, direktorei paaiškino: „*Atsirdus svarbioms aplinkybėms, susijusioms su Jūsų kvalifikacija*“ (<http://www.silutesetaziniuos.lt/73221/kuris-kitas/>).

Tai pasakyta apie lietuvininkę (mamos linija), aktyvią bendrijos „Mažoji Lietuva“ narę, kurią iš veiklos, ne vien iš nominalios priklausomybės, puikiai žino visi, neabejingi to krašto paveldui! „Argumento“ absurdiškumas priminė vieną anekdotinę porevoliucinės Rusijos istoriją – žymus mokslininkas (regis, Vladimiras Bechterevas), eidamas pro cerkvę, persižegnoja, o kažkuris iš „naujo pasaulio statytojų“, ko gero, net beraštis, su panieka burbteli: „*Ech, temnota*“... Ech, toji tamsi nekompetencijos gelmė, kai savo paties neišmanymas laikomas pranašumu...

Ilgus metus domiuosi Prūsų (Mažosios) Lietuvos, visų Rytprūsių istorija ir kultūra, todėl ne kartą įsitikinau, koks svarbus Rozos Šikšnienės indėlis, saugant, atkuriant ir populiarinant mažlietuviškąjį regiono paveldą. Štai atsitiktinis dėsningumas: gavusi Vokietijos *Academia Baltica* seminaro, vykiančio lapkričio pabaigoje ir skirto Rytprūsiams, programėlę, tarp pranešėjų radau įrašytą ir šilutiškę Rozą Šikšnienę (o kaip klausytoją šios akademijos renginiuose ją ne kartą esu sutikusi)...

Ne tik šis kultūrinis absurdas ragina klausti, o kuo – kokia kompetencija – grindžiami p. Griškevičienės įgaliojimai ne tik vadovauti vieno iš Mažosios Lietuvos centrų kultūros politikai bei praktikai, bet ir Mažosios Lietuvos regioninės etninės kultūros globos tarybai? Neneigiui, tiesiog domiuosi, nes jokių liudijimų aptikti nepavyko...

Spalio 15-osios iškilmės Vilkyškių bažnyčioje ištis nukėlė į anuos pakilimo ir jaudulio metus. Po Šilutės vicemero Sigitos Stonio sveikinimo žodžių, po mažlietuviškųjų raštų žinovo prof. Domo Kauno įžangos (mesteltas akmenukas ir dėl Zudermano muziejaus) pranešimus skaitę Bagdonavičius ir šilutiškis žurnalistas Saulius Sodonis tarsi papildė vienas kitą, su smulkiais faktografinėmis ir emocinėmis detalėmis pasakodami apie Vydūno

palaikų pargabenimą iš Detmoldo ir jausmingą sutikimą Lietuvoje, iškilmingą pagerbimą Šilutėje, laidotuvių ceremoniją Bitėnų kapinaitėse (dalyvavo ir Vydūno brolio palikuonys, ir Atkuriamojo Seimo Pirmininkas Vytautas Landsbergis, ir gausus būrys vietinių bei atvykėlių).

Architektas Martynas Purvinas, pristatydamas kartu su žmona Marija sukurtą ir įgyvendintą Mažosios Lietuvos panteono Bitėnų kapinaitėse projektą, priminė, kad jos buvo jau beveik išnykusios, virtusios brūzgynais. Nedidelę oazę – Jankų šeimos palaidojimus – puoselėjo bitėniškiai pasišventėliai Birutė ir Kazimieras Žemguliai. Šis panteonas, skirtas ir į svetimas šalis nuklydusiems sugrįžti, ir vietiniams krašto šviesuliams atgulti, iš tikrųjų yra *sukurtas*.

Svečias iš Detmoldo Miroslavas Danys, kalbėdamas apie „*Vydūno atminimą Lipės krašte šiandien*“, priminė, kad toji *šiandiena* prasidėjo 2013-aisiais. Tų metų gegužės 10 d. prie buvusio studentų bendrabučio, tapusio trumpalaikiu karo pabėgėlio Vydūno prieglobsčiu (nuolatiniame gyvenime įsikurta kitur, tas namas dabar yra privati nuosavybė), prikulta atminimo lenta, jo nišoje pastatytas mąstytojo biustas (skulptorius Lionginas Garla). Su gausiu vydūniečių būriu tąkart buvau nuvykusi iš iškilmės ir galiu paliudyti, kad kunigas Danys – entuziastingas Vydūno aktualizavimo Detmolde, o ir visame Lipės krašte organizatorius. Dabar apie mąstytoją lietuvininką yra girdėję kur kas daugiau detmoldiečių negu prieš keletą metų. Ketinama išleisti ir vokiškąjį Vydūno veikalą *Sieben Hundert Jahren Deutsch-Litauischer Beziehung* („Septyni šimtmečiai vokiečių ir lietuvių santykių“), kuris bus pristatytas Leipcigo knygų mugėje 2017 m. Į suplanuotą scenarijų netikėtai įsiterpus maloniam nuokrypiui – kultūros viceministras Romas Jarockis įteikė svečiui garbės ženklą „Nešk savo šviesą ir tikėk“, – Bagdonavičius pridūrė, kad kunigas Danys padėjo parengti raštus oficialioms Vokietijos institucijoms dėl Vydūno palaikų perlaidojimo.

Iš Vilkyškių nuvykome į Bitėnų kapinaites. Etnografinio ansamblio „Verdainė“ (vadovė Regina Jokubaitytė) mažlietuviškos dainos vedė mus pro vartų arką, kurioje „kiauraraščių“ švyti Vydūno žodžiai: „*Spindulys esmi begalinės šviesos*.“ Susiburta prie Vydūno kapo – Bagdonavičius perskaitė savo kalbą, pasakytą per 1991-ųjų ceremoniją, kapinių pakrašty kartu su vicemeru Stoniu ir

muziejininke Burzdžiuvienė pasodino mąstytojui skirtą ąžuoliuką. Mažlietuviškas dainas atliko ne tik „Verdainė“, bet ir Vydūno klubo dainininkai. Po to stabtelėjome prie kapinaitėse kuriamos „kenotafų alėjos“, kur greta poros ankstesnių atsirado du nauji – Vydūno žmonai Klarai Fülhasei-Storost ir bendražygei Martai Raišukytei atminti.

Martyno Jankaus muziejuje apžiūrėjome parodėlę – tai ir nuotraukos iš Vydūno perlaidojimo ceremonijos prieš 25 metus, ir gedulo juostos, kurias nuo vystančių vainikų rūpestingai nurišo Birutė Žemgulienė, dabar jos saugomos Vydūno muziejuje Kintuose... Baigiamasis akordas buvo muzikinis – vėl dainavo vydūniečių ansambliukas, o jo vadovė Eglė Buršaitytė atliko ir solo.

Gražiai skambėjo mažlietuviškos dainos, bet man, mažlietuvei liuteronei, šiek tiek rėžė akį šios margos, intensyvios, pakilios šventės sekuliarumas. Nesvarbu, kad minėjimas vyko bažnyčioje (juk ir ateizmo laikais šventovės tarnavo ne tik sandėliavimui, bet ir kultūrinėms intencijoms). Nekeliu pretenzijų, kodėl pirmas žodis, pasitinkant atvykėlius iš toliau ir artėliau, nesuteiktas šeiminkui – Vilkyškių liuteronų parapijos kunigui Mindaugui Kairiui. Būtų užtekę, jei organizatoriai nors viena liuteroniška giesme – bažnyčioje ar kapinėse – būtų išreiškę pagarbą tradicijai, be kita ko, subrandinusiai ir Vydūną, nors jam pavyko išvėlgti *begalinę šviesą*, neįsprastą į konfesinius rėmus. Gal toks nerimas per šias iškilmės ir nebūtų apėmęs, jei ne pačios Vydūno draugijos ilgus metus purenta dirva – bendraudama, lankydamasi renginiuose, patyriau, kad čia labiausiai kultivuojamas teosofinis, mistinis matmuo, ignoruojant krikščioniškąjį kontekstą. Tačiau argi galima užmiršti ne tik šeimos, bet ir viso krašto liuteronišką tradiciją? Netiktų nuvertinti ir paties Vydūno aktyvių sąsajų su šia konfesija. Juk ir giesmyne „Krikščioniškos giesmės“, iš kurio šiandien gieda Lietuvos liuteronai, yra autorystės (dalinės) nuoroda – Vilhelmas Storosta Vydūnas... Jis išvertė dvi giesmes („Dukra Sion“, „Šventas šventas šventas“), o poros („Jėzau teisiausias, tikinčių Valdove“, „Pranaše didis“) melodijos, nors yra „liaudies“, bet jas užrašė Vydūnas. Manychiau, didieji tilžiškio teosofa apologetai neims tvirtinti, neva jis ką nors daręs „dėl uždarbio“... ■

MISTIŠKASIS VYDŪNAS

Kažin, ar daug savo istorijoje turime asmenybių, kurių vardas būtų tvirtai nusėdęs ausyse, o pats žmogus likęs to vardo šešėlyje? Nučiupinėtas, bet gaubiamas paslaptingos nežinomybės. Turbūt nėra efektyvesnio būdo ką nors nustumti į užmarštį, kaip proginiai minėjimai ir materialus įamžinimas – jubiliejinės konferencijos, paminkliniai akmenys, gatvių ir aikščių pavadinimai... Archyvinėse sąmonės lentynose visa ši „medžiaga“ nugula į skyrelį su žyma „pažįstama, nuobodu“. Kai tik išgirstame sutankėjusį sąvokų „dvasingumas“, „tauta“, „lietuvybė“, „žmogiškumas“ ir pan. vartojimą, neišvengiamai apima žiovilys. Nenuostabu, nes tokia „teisinga“ retorika taip nuzulino Vydūno portretą, kad jame nebeliko jokių gyvybės ženklų. Toks ir visos demonstruojamos ir privalomos pagarbos rezultatas – pažintis su Vydūnu baigiasi mąstytojo atvaizdu ant dviejų šimtų litų banknoto piniginiėje. Čia kalbu ne tik apie TV laidos „Klausimėlis“ kontingentą... Taigi, Vydūnas nugulė į mūsų kultūrinės atminties „spintą“ kaip „įvertintas“, bet seniai nebenaudojamas eksponatas. Tokių spintų nevarstome kasdien, pakanka žinoti, kad jis ten saugiai padėtas ir, reikalui esant, gali būti ištrauktas kokiam nors proginei ekspozicijai.

Vilhelmas Storosta (1868–1953), vėliau pasivadinęs Vydūnu, gimė ir iki karo gyveno Rytų Prūsijoje, vaizdingose pamaro vietovėse, studijavo Vokietijos universitetuose, mokytojavo Kintuose, vėliau gyveno ir kūrė Tilžėje (po sovietinės okupacijos miestas pervadintas Sovietsku), po Antrojo pasaulinio karo emigravo į Vakarų Vokietiją, Detmoldą, kur praleido likusį

gyvenimą. Šios išorinės biografijos stotelės nedaug ką pasako apie Vydūną kaip asmenybę. Ir vis dėlto, kuo šiandien jis galėtų būti mums įdomus?

Iš nuotraukų žvelgia svajingas veidas. Juodos garbanos, mąslus, liūdnokas, ilgesingas žvilgsnis toks įdėmus, lyg švelniai skrustų dar nepažintas, bet nujaučiamas svaigias, nežemiškas, begalines tolumas. „*Matyti, regėti – didžioji Vydūno dvasinė sukauptis, išsakyta prasmės niuansų turinčiais žodžiais: regykla, regesys, reginys, regėjimas. Jisai rinkosi sau vardą Vydūnas, etimologiškai sietiną su žodžiais „išvysti“, „vaidentis“, – rašo Viktorija Daujotytė. Vydūnas – regėtojas? Pridurčiau: aiškiai regintis. Ar galime Vydūną vadinti aiškiaregiu?*

Filosofas, rašytojas, dramaturgas, teosofas, mistikas, publicistas, muzikas ir choro vadovas, lietuvybės gaivintojas, Bhagavadgitos vertėjas, sveikuolis – visų šių titulų vis tiek nepakanka, kad suvoktume, kas buvo Vydūnas. Jie netgi savaip klaidina, išskaidydami į fragmentus labai vientisą asmenybę. Jis neišsitemko kokiam nors viename *amplua*, neturėjo tikslo būti tuo ar anuo – filosofu ar dramaturgu, sveikuoliu vegetaru ar į antgamtinį pasaulį pasinėrusiu mistiku... Viskas jam buvo reikalinga tik tiek, kiek padėjo atverti didžiausią būties paslaptį – tai, ką vadiname „būti žmogumi“. Gal todėl net ir Vydūno fenomeną tyrinėjantiems mokslininkams nesiseka iki galo įminti jo paslapties – akademinis mokslas su savo metodais ir taisyklėmis tiriamus objektus neišvengiamai spraudžia į savo paties nusibrėžtus rėmus. Viskas, kas juose neišsitenka, lieka nepamatyta, nesuvokta.

Klausimas, ką reiškia „būti žmogumi“, skamba patetišškai, o patetika po idėjinių ir ideologinių XX a. perturbacijų ir šurpių katastrofų jau seniai daug kam kelia alergiją... Be to, esame postmodernūs. Vadinasi, niekas niekuo mūsų nenustebins, juk skepticizmas įrašytas pačioje DNR atmintyje. Visi atsakymų variantai mums senai žinomi, lygiai kaip ir daugumos jų utopiškumas. O jei ir iškyla koks nors dar neatsakytas klausimas, reikia įsijungti kompiuterį ir spustelti keletą klavišų. Tačiau ar mūsų gyvenimo sėkmė, mūsų likimas priklauso tik nuo informacijos? Įstrigo Algirdo Kaušpėdo žodžiai, pasakyti, atrodo, jaunimo auditorijai: „*Labiausiai bijau numirti, taip ir nesupratęs, ką reiškia, kad gyvenau...*“ Šitaip jis samprotavo, nugyvenęs daugiau kaip pusę amžiaus. Iš tikrųjų, visi, kurie šiame padėvėtame pasaulyje pasitrynę kiek ilgiau negu du ar tris dešimtmečius, ko gero, jau įsitikino, kad laikas šaiposi iš mūsų, vis žadėdamas išganymą sulig kiekvienu nauju „pasiekimu“ – dar labiau išpampusia sąskaita banke, išsvajotu namu ar mašina, geidžiamu visuomeniniu statusu ar net laiminga šeima. Nepaisant visų šių vertybių, kurių hierarchiją kiekvienas dėlioja savaip, išlieka tas vienintelis klausimas, kurio anksčiau ar vėliau neišvengsi: „Ką reiškia tai, kad aš buvau / esu žmogus?“ „Kodėl aš? – juk vietoj manęs galėjo gimti kas nors kitas...“ „Ką reiškia gyventi?“ Atsakymų į šiuos klausimus *google* neišmes, nes atsakymą dėlioja kiekvieno iš mūsų gyvenimas. Kaip teigė austrų filosofas Wittgensteinas, net jei atsakytume į visus įmanomus mokslinius klausimus, gyvenimo problemos liktų net nepaliestos. Beje, tą patį pabrėžė ir belgų surrealistas tapytojas René Magritte'as, nors ir neskaitė Wittgensteino. Mistiška ne tai, *koks* yra pasaulis, o tai, *kad* jis yra. Ir kad jame esu aš. Ir kad jaučiu poreikį aiškintis, ką tai reiškia. Šia būties mistika mito ir minta visos religijos, vietoj atsakymo pateikdamos skirtingas, deja, visada ribotas sistemas. Ši mistika buvo ir Vydūno kūrybos varomoji jėga.

Kai kalbame apie tokias asmenybes kaip Mahatma Gandhi's arba Sokratas, slegia tobula jų didybė. Ką aš, vargšas menkas žmogelis, galiu turėti bendro su šventais dalykais? – anot Naujojo Testamento, kadaise ir Petras panašiai atsakęs Jėzui, pakvietusiam sekti paskui Jį. Vy-

dūnas irgi gali pasirodyti nužengęs iš dangaus, mažai ką bendro turintis su šio pasaulio negandomis – jo mintys sklandžios, o kelias, atrodytų, pavydėtinais lygus... Ir vis dėlto Vydūno švytėjimas atsirado ne savaime, o besigrumiant su egzistencijos tamsa ir skausmu. Antai sveikuolį vegetarą, sulaukusį 85 metų amžiaus, jaunystėje kamavo džiova, jo plaučiai kraujuodavo. Geriausi Berlyno gydytojai nurašė jį kaip beviltišką ligonį, tačiau Vydūnas, įsigilinęs į gyvybės paslaptis, pasveiko. Vydūną galima laikyti asketu, tačiau jis nebuvo koks nors bejausmis atsiskyrėlis, šlovino džiaugsmą, šokius, muziką, dainas. Įkūrė Lietuvių giedotojų draugiją, jai vadovavo, rašė dramas-misterijas, kurias su savo giedotojais ir vaidindavo. Dar vienas paradoksas – Vydūnas, žinomas kaip lietuviybės gaivintojas, priešinęs lietuvininkų germanizavimui, namuose nuo vaikystės, kaip manoma, kalbėjo vokiškai, iš pradžių net gėdijosi viešai kalbėti lietuviškai. Iš esmės visa jo veikla susijusi su paradoksais, o laikysena slepia nemažai skaudžių konfliktų. Gilinęs į Rytų išmintį, jis, užuot vienišas nugrimzdęs į tyrus, aukojosi dėl geresnio tautos likimo... Lietuviybę iškėlęs kaip didžiausią vertybę, pilnomis saujomis sėmėsi iš kitų kultūrų... Tikėjęs aukščiausiu žmoniškumu, primityviausią smurtą, prievartą, įkalinimą patyrė iš tos kultūros, kurią laikė aukštesne... Buvo giliai tikintis, bet kritikavo religijas ir pačią krikščionybę dėl jų sugedimo...

Prieštaravimai ir paradoksai – neatsiejami Vydūno pakeleiviai, lydėję jį ne vien gyvenimo metais. Iki šiol ginčijamasi dėl jo palikimo vertės – daugeliui filosofų jis atrodo pernelyg eklektiškas, nepakankamai originalus, literatūrologams – ezoteriškas, neva per daug moralizuojantis, katalikams neįtinka protestantiška Vydūno kilmė, išskirtinis dėmesys Rytams, apskritai jo laisvė savarankiškai mąstyti. Nesavas jis Lietuvai, vis dar nesavas, neatrastas, per mažai suvoktas, nepaisant paminklų ir atvaizdų ant banknotų... Gal čia dar vienas vydūniškas paradoksas, kad intelektualiniam elitui jis yra per „prastas“, o daugumai – pernelyg sudėtingas? Bet kaip jį atrasime, jeigu jo kūryba neįtraukta net ir į mokymo programas? Daugelis skundžiasi, esą jo kalba sunkiai suprantama... Panašiai dabartiniai vokiečiai skundžiasi Goethe – juk vaizdelių antplūdžio laikais, kai su pasauliu kontaktuo-

jama, glostant plastmasinius ekranus, sudėtingesnis sakinytis darosi sunkiai įkandamas. Paveikslėlius žiūrėti ir platinti daug paprasčiau. Bet dėl to Goethe juk neišbraukiamas iš mokymo programų...

O gal Vydūnas vis dar nesuprastas todėl, kad aplenkė savo laiką? Nežinau, ar prasminga lenktyniauti su laiku, ar tai iš viso įmanoma. Nors kartais atrodo, kad kai kurias asmenybes lemtis ir istorija išstumia į žmonijos slinkties priekį – ar kad kelią rodytų, ar kad pavojus išbandytų, o gal tiesiog kad savo pavyzdžiu įkvėptų eiti. Vydūną vedė ėjimas į šviesą – tik-ėjimas. Tikėti, vadinas, eiti, atgręžus veidą į ateitį, gerai žinant, kas yra tau už nugaros. Mūsų laikais kaip niekad stinga žmonių, ką nors išmanančių apie ėjimo kryptį. Vydūnas ją žinojo jau gerokai anksčiau. Sąmoningas ir pažangus pasaulis dabar susirūpinęs dėl sveikos mitybos, vegetarystės, meditacijos, ekologijos, ieško harmonijos tarp kūno ir sielos, o Vydūnas tai praktikavo jau prieš gerą šimtmetį. Religijų suartėjimą ir atsinaujinimą jis skatino anksčiau negu ekumeniniai XX a. judėjimai. Vydūnas, ko gero, laikytinas ir vienu iš pirmųjų feminizmo šalininkų – jis kalbėjo apie abiejų lyčių lygiavertiškumą, moterį su-reikšmindamas netgi labiau už vyrą. Vyras, anot Vydūno, esąs labiau daiktų ir racionalumo žmogus, moteris – meilės, gyvybės, tikrosios išminties ir vienybės nešėja. Nuo moters priklausys, koks bus vyras, kokia bus visuomenė. Pasaulyje garsi archeologė Marija Gimbutienė, be kita ko, paveikta ir Vydūno idėjų, išplėtojo savo teoriją apie matriachato aukso amžių Europoje.

Kad moteris yra visa ko pagrindas, tik, deja, ne visada matomas ir įvertinamas, patvirtina ir paties Vydūno gyvenimas. Sakoma, kad už kiekvieno genialaus vyro stovi moteris, sudaranti sąlygas jo genialumui skleisti. Vydūno atvejis šiuo atžvilgiu neišskirtinis, nebent tuo, kad už jo stovėjo ne viena, bet mažiausiai dvi ar netgi trys moterys, jeigu prisiminsime ir jo motiną. Nenuostabu, kad Vydūno santykiai su moterimis tapo įvairiausių spekuliacijų ir gandų objektu. Kita Klaipėdos krašto įžymybė, rašytoja Ieva Simonaitytė vadino Vydūną mergišiumi, iššvaisčiusiu kitos moters turtą. Vydūno biografas Salys Šemerys mini nesėkmingas Vydūno piršlybas, turėjusias įtakos vėlesniems jo santykiams su moterimis. Bet pamirškime

spekuliacijas... Žinome, kad Vydūno gyvenime sukosi dvi moterys. Viena iš jų buvo oficiali žmona – vokiečių Klara Fülhase, atlikusi veikiau namų šeimininkės ir tarnaitės vaidmenį, esą Vydūnas net negyveno su ja kaip su žmona. Matyt, abu dėl to susitarė, stengdamiesi išvengti apkalbų, – Klara nuoširdžiai rūpinosi Vydūnu ir jo buitimi, ligos patalė slaugė ir globojo. Kita moteris – Marta Raišukytė, didžioji Vydūno gyvenimo meilė ir mūza, įkvėpėja, pirmoji jo raštų skaitytoja ir leidėja. „*Tai buvusi nepaprasta moteris, švelni, taktiška ir visuomet maloni, spindinti gėrio ir švelnumo šviesa. Rodėsi, kad Vydūnas iš jos sėmėsi kūrybinės energijos, ir daugelis iš mūsų, mergaičių, svajodavome turėti tokią motiną*“, – taip apie Martą atsiliepė viena jos amžininkė. Marta Raišukytė turėjo ne vieną talentą – rašė eiles, prozą, vertė, jos austos tautinės juostos puošė Vokietijos kaizerio ir popiežiaus rūmus, ji įsteigė Prūsų lietuvių moterų draugiją ir jai vadovavo. Vydūno idealių moterų personažų prototipas irgi buvo ne kas kita, o Marta: „*Ir ta šviesa, kurią ji įnešė, atsispindi visose idealiose moteryse, kurios vaizduotos mano veikaluose ir kurias pirmoji jinau ir vaidindavo*“, – neslėpė Vydūnas.

Jų pirmas susitikimas buvo toks, kokį įprasta vadinti meile iš pirmo žvilgsnio, – abu iškart pajutė, kad juos sieja ypatingas ryšys, kad jiems lemta eiti vienu keliu. Tai įstabus kelias, bet ne vien rožėmis klotas – Martą persekiojo ligos ir negandos, ji paliko šį pasaulį, sulaukusi penkiasdešimt septynerių metų. Keista, bet tarp Klaros ir Martos, liudytojų teigimu, nekildavę jokie nesusipratimai, nei vienos, nei kitos nekankino pavydas. Ar tai begalinė tolerancija, ar Martą su Vydūnu siejo tik platoniška meilė, sunku pasakyti, gal ir nebūtina mums visko žinoti. Didžiosios meilės istorijos nelinkusios apsinuoginti... Belieka čia tik vienas retorinis klausimas: kas būtų Vydūnas be šių dviejų jam pasiaukojusių moterų?

Šiandien gyvename visai kitokiame pasaulyje. Pastarieji šimtas metų reiškia didesnį atotrūkį negu tūkstantmetis prieš tai. O laikas vis dar greitėja. Šitaip lekiant, sunku pastebėti, kad jau seniai pametėme kryptį ir sukamės ratu. Pavargę ir stabtelėję pamatome, kad nieko naujo po saule nėra, nebent tai, ko dar nežinome. Tad gal atėjo metas ir į Vydūną pažvelgti naujai, juo labiau kad artėja mąstytojo 150 metų jubiliejus. ■

Virgilijus ČEPAITIS

KARAS. AUKŠČIAUSIOJI TARYBA NUO 1990-06-30 IKI 1991-01-13*

Tą vasarą ėmė sklaidytis iliuzija, kad „visa Lietuva“ palaiko Aukščiausiosios Tarybos vykdomą radikalią politiką. Komunistai, kitaip įsivaizduojantys Lietuvos ateitį, darė viską, kad būtų pereita prie jų *step by step* kurso. Jie inspiravo ir garsųjį *Inteligentų laišką*, kurį, kaip minėta, pirmiausia išspausdino Sąjūdžio įkurtas dienraštis. Tarsi vis dar būtų veikusi Bucharino, vieno iš bolševikų vadų, 1923 m. instrukcija, kurią atkapstė ir tą rudenį paskelbė vienas jaunas istorikas: „Ypač stengtis papirkti spaudą, sukiršinti tarpusavyje buržuazinius laikraščius. Leisti savus laikraščius geistina, bet geriau patraukti savo pusėn buržuazinius. [...] Išsiaiškinome, kad mūsų idėjai skelbti komunistiniai [...] laikraščiai visai netinka, jie tinka tik seniems savo šalininkams. [...] Laikraštis turi būti senų nusistatymų [...], tik pamažu reikia stengtis skelbti jame mums naudingus straipsnius [...], siekti, kad žinios pirmiausia būtų dešiniųjų laikraščių platinamos ir tik vėliau paskelbtos mūsų laikraščiuose.“¹

Išsisklaidė ir iliuzija, kad komunistai nesieks revanšo. Rugsjūtį Šluotoje, kurią po senovei redagavo LKP CK paskirtas redaktorius, pasirodė „Skaitytojų laiškas“, esą parašytas dar kovo mėnesį:

„Gerbiamas deputate, nuoširdžiai dėkojame už sugražintą Lietuvai nepriklausomybę. Šio akto lietuvių tauta laukė 50 metų, tad sesijos nutarimai turėjo dar labiau sutelkti žmones. Deja, atsitiko priešingai. Sąjūdžio deputatų daugumos dėka Lietuvos žmonės prarado juos vienijančią lyderį A. Brazauską, ir nors tauta

atgavo nepriklausomybę, bet prarado vienybę.“²

Atrodo, Gorbačiovas, žadėdamas reformuoti Sovietų Sąjungą, sakė, kad „perestroiką“ teks daryti su kadrais, kurie yra. O mums reikėjo kurti visiškai naują valstybę! Dauguma Sąjūdžio deputatų siūlė ryžtingus pokyčius, norėjo matyti naujus žmones valdžioje, bet Ministrų Taryba siekė tęsti LSSR „vyriausybės“ veiklą, atsisakydama gal tik labiausiai susikompromitavusių pareigūnų.

Sąjūdžio deputatų klubui atrodė, kad svarbiausias žmonių, pasiryžusių sunkiam darbui kurti valstybę, atrankos kriterijus yra naujas požiūris į tarnavimą visuomenei, o komunistams – vadovaujamojo darbo LSSR struktūrose patirtis. „Reikia kompetentingų specialistų!“ – tvirtino jie.

Tiesa, kai JAV lietuviai pranešė suradę kelis šimtus žmonių, pasiryžusių vyksti į Lietuvą ir padėti tėvynei, jų paslaugų, kiek žinau, buvo atsakyta...

2. VALSTYBĖ VALSTYBĖJE

Pirmosios mūsų namo plytos

Nors Kovo 11-ąją Lietuva teisiškai ir tapo atskira, nepriklausoma valstybe, faktiškai ji liko konclagerio, aptverto spygliuota viela, dalimi. Savo barake bandėme įvesti naują tvarką. Prižiūrėtojai tą leido, turbūt galvodami, kad vis tiek niekur nepabėgsime. Atidalyti Lietuvą nuo konclagerio, užimančio šeštadalį pasaulio, galėjome tik priimdami įstatymus, kurie leistų kurti naują, kitokią valstybę senosios, ją aneksavusios imperijos viduje. Tie įstatymai buvo tarsi plytos, iš kurių statėme nepriklau-

* Tęsinys iš KB nr. 10.

somos valstybės namus. Parašiau ir pagalvojau, kad ši metafora turbūt atėjusi iš kitų geografinių platumų, nes lietuviai namus nuo senų senovės rentė iš rąstų. Bet negi įstatymus palyginsi su rąstais...

Nepriklausomos valstybės namus Lietuva jau buvo pasistačiusi po Vasario 16-osios, bet dabar reikėjo viską pradėti iš naujo. Ir tą daryti šalis turėjo, vis dar būdama okupuota. Po Vasario 16-osios Lietuva iškart atsitvėrė siena nuo Rusijos, o dabar tą sieną dar reikėjo pasistatyti. Žmonės 50 metų laikėsi įstatymų, kuriuos primetė sovietų režimas, taigi, namas, kuriame gyvenome, buvo šleivas kreivas. Nors ir kartojome, kad Lietuva *de jure* nepriklausoma, kad Vakarų valstybės nepripažįsta šalies aneksijos, bet pusę amžiaus trunkanti okupacija pripratino žmones prie kreivos tvarkos.

Kokios buvo pirmosios „plytos“, įmūrytos į sieną, atitversiančią nuo SSRS? AT jau pirmosiomis dienomis priėmė nutarimą, kad Lietuvos teritorijoje nebegalioja reikalavimas jaunimui tarnauti okupacinėje kariuomenėje, kad visos įmonės, įstaigos ir organizacijos pereina į Lietuvos jurisdikciją, kad SSRS liaudies deputatai, išrinkti Lietuvoje, negali dirbti svetimos valstybės parlamente. Buvo paskirtas Lietuvos banko, kuris turėjo šalies finansų sistemą atriboti nuo SSRS, valdybos pirmininkas. Vienas iš pirmųjų priimtas įstatymas, atstatantis teises tų žmonių, kurie buvo represuoti už pasipriešinimą okupantams. O pirmasis tikros nepriklausomybės ženklas buvo kovo pabaigoje priimtas nutarimas, kad Lietuva pati finansuos miliciją, anksčiau išlaikytą Centro. Tarp kitko, šis nutarimas taip ir liko popieriuje, nes pirmoji Vyriausybė neišdrįso jo įgyvendinti. Praėjus vienuolikai dienų po Kovo 11-osios, balsuota už Vyriausybės įstatymą, kurį reikėjo priimti skubiai, nes turėjome suformuoti Ministrų Tarybą. Privalėjome parodyti pasauliui, kad vyksta valstybės kūrimo darbas.

Kitą svarią nepriklausomybės plytą bandyta įmūryti gegužės pabaigoje. Prasidėjo diskusijos dėl agrarinės reformos principų. Pirmąją dieną jose dalyvavo deputatai, o antrąją, gal pajutę, kad kolūkių žemę keitinama išdalyti teisėtiems jos paveldėtojams, į tribūną vienas po kito ėmė lipti garsūs kolūkių pirmininkai – Alfonsas Giedraitis, Virmantas Velikonis ir kiti.

„1990-05-30, trečiadienis. *AT posėdis*

Alf. Giedraitis gąsdina ūkininkais. Velikonis. Niekada kolūkiai negalėjo dirbti normaliai. Kanadoj tik didžiuliai ūkiai su plačiabariais agregatais. Viską reikia daryti pamažu, protingai, reguliuojant... O gal parlamentui reikty svarstyti ne žemės ūkio, bet politinius klausimus – kaip nutraukti blokadą.“ [...]

Kolūkių pirmininkus palaikė ir deputatai iš kairiosios pusės. Tądien užsirašiau:

„*Šadreika. Ar nepravirkdysim kolūkiečių, varydami iš kolūkių?*“

Tapo aišku, kad bendros nuomonės dėl žemės reformos nebus. Skirtumai tarp kolūkių vadovų arba „naujųjų dvarininkų“, kaip juos vadino ryžtingų permainingų šalininkai, ir žemės reformos planuotojų pernelyg dideli, svarstymą teks atidėti.

Net kai blokada buvo oficialiai nutraukta, AT vadovybė jautė, kad ekonominį spaudimą Maskva gali atnaujinti kiekvieną akimirką. Reikėjo sukurti įstatyminę bazę, kad žmonės galėtų apsirūpinti maistu patys, jei blokada užgrius vėl.

Čia vertėtų prisiminti, kad žemės nuosavybės Lietuvoje nebuvo. Sovietinė santvarka leido turėti tik vadinauosius „arus“ – kelių šimtų kvadratinų metrų dydžio sklypelius, kad *žemės ūkio darbuotojai* galėtų pasisodinti bulvių, turėtų kur ganyti karvę, taigi, nebadautų. Net baudžios laikais valstiečiai paprastai turėdavo po valaką (apie 20 hektarų), kurį paveldėdavo jų vaikai. O sovietmečiu tuos „arus“ savo nuožiūra dalydavo kolūkio pirmininkas ar tarybinio ūkio direktorius, kompartijos padarytas dvarininku. Kad žmonės nepriprastų prie nuosavybės, tuos arus jiems „atmatuodavo“ vieniems metams. Aukščiausioji Taryba nusprendė visiems kaimų ir miestelių gyventojams suteikti po tokio dydžio žemės sklypą, kad galėtų išsimaitinti šeima. Liepos 26 d. „*nutarta nustatyti, kad kaimo vietovėse gyvenantiems žemės ūkio darbuotojams ir pensininkams asmeniniam ūkiui, jiems pageidaujant, suteikiami iki 3 ha žemės sklypai vienai šeimai*“³. Šiuo nutarimu pirmąkart buvo suvaržyta naujosios dvarininkų kastos teisė dalyti žemę pagal savo įnorius.

Jau tada, diskutuojant dėl šio nutarimo, iškilo žemės nuosavybės klausimas, nes vėliau, kai bus vykdoma žemės

ūkio reforma, reikės ją gražinti teisėtiems šeiminkams.

Kaimo žmonės entuziastingai sutiko šį AT sprendimą. Pacituosiu ištraukas iš laiškų:

„Aukščiausiosios Tarybos nutarimas sudavė per nagus tiems, kurie dalijo žemę tik savo valia. Žinome, prieš šį nutarimą piestu stovėję pirmininkai, direktoriai – visi tie, kurie terorizavo paprastą kaimo žmogų“ (V. Sokaitis). „Kiekvienais metais buvau gąsdinama dėl arų ir ganyklos. Ačiū dievui, sulaukiau nors 3 ha.“ (S. V., Alytaus raj.).⁴

„Naujieji dvarininkai“ niršo – Kaune susirinkę kolūkių pirmininkai priėmė kreipimąsi: „Kaimo reforma neatsiejama nuo viso Respublikos ūkio pertvarkymo, todėl mus stebina, kad pati žemės reforma pradėdama nuo sodybinių sklypų dalinimo. Daugelis žemdirbių, ypač senyvo amžiaus žmonės, labai nepatenkinti nutarimu dėl kaimo gyventojų sodybinių sklypų išplėtimo. Mes nesu-
prantame, kodėl šis nutarimas buvo priimtas, neišklausius daugumos kaimo gyventojų nuomonės.“⁵

Vėlyvą rudenį parlamentas pradėjo svarstyti įstatymą „Dėl piliečių nuosavybės teisių į išlikusį nekilnojamąjį turtą atstatymo tvarkos ir sąlygų“. Juo buvo įteisinta privati nuosavybė. Įstatymo rengėjams daug rūpesčių kėlė žemė, dar LSSR valdžios išdalyta „valstiečių ūkiams“. Mažai kas galėjo pagalvoti, kad į valdžią atėjusi LDDP ir tuos trihektarius perduos jų nuomininkų nuosavybėn, taip galutinai sujaukdama žemės gražinimą teisėtiems jos savininkams.

O 1990-ųjų liepą mums atrodė, kad taip atremsime galimą naują blokadą.

Kas tas *homo sovieticus*

Pamenu, 1989-aisiais per kažkokį renginį Maskvoje buvau pakviestas į svarbiausio Sovietų Sąjungos universiteto *Sovietinio žmogaus laboratoriją*. Taip keistai buvo pavadinti sociologai, turėję pagrįsti vienalytės sovietinės liaudies kūrimą ir tam kūrimui vadovauti. Man, užliūliuotam tūkstantinių Sąjūdžio mitingų ir trispalvių jūros, tada atrodė, kad Lietuvoje sukurti *sovietinio žmogaus* tipą okupantams nepavyko. Klydau.

Kas tas *sovietinis žmogus*, moksliskai tariant, *homo sovieticus*? Nei enciklopedijose, nei internete apibrėži-

mo neradau, tad pasukti galvą teko pačiam.

Sovietų režimas, vos įsitvirtinęs Lietuvoje, suskirstė visuomenę į klusnius baudžiauninkus ir jų prievaizdus. Tuos, kurie nesutiko iš laisvų žmonių tapti vergais, sušaudė arba ištrėmė. Prievaizdus iš pradžių atveždavo iš Rusijos, kur komunistinis feodalizmas įsigalėjo anksčiau, bet, laikui bėgant, valdžia tokių pakankamai išsiugdė ir Lietuvoje. Po nepriklausomybės atgavimo antras pagal svarbumą Sąjūdžio tikslas buvo, kad baudžiauninkai vėl taptų laisvais žmonėmis.

Paaikšėjo, kad įpirštos ideologijos galima atsikratyti be didelio vargo, tačiau žmogus, kuris buvo priverstas atsisakyti asmeninės iniciatyvos ir pripratintas besąlygiškai paklusti viršininkams, ne taip greitai atsitiesia, kad pats prisiimtų atsakomybę už savo gyvenimą.

Nors po Kovo 11-osios lyg ir atėjo laisvė, tačiau mažai kas pasikeitė. Įmonėse, kolūkiuose ir visur kitur tebesėdėjo senieji viršininkai, toliau ganydami klusnią bandą. Mūsų, Sąjūdžio deputatų, užduotis buvo parodyti žmonėms, kad AT remia jų bandymus siekti socialinio teisingumo.

Dabar matau, kuo mes vis dar skiriamės nuo demokratinių šalių – Lietuvoje tebėra gajūs galios santykiai, susiklostę sovietmečiu. Juk net dabar, praėjus beveik 3 dešimtmečiams po Sąjūdžio mitingų, vis dar kalbame apie *pilietinės visuomenės* kūrimą... *Pilietinė visuomenė* turbūt reiškia žmonių įprotį patiems spręsti savo ir visuomenės problemas, užuot žiūrėjus į burną valdžiai.

Nedrašūs žingsniai privačios nuosavybės link

Pirmosios Nepriklausomybės Akto signatarai žinojo, kokia bus valstybė. Žinojo, kad ji bus demokratinė lietuvių, išsivadavusių iš daug metų trukusios rusų okupacijos, šalis. Tačiau ekonomikos pamatas 1918-aisiais nepasikeitė. Carinėje Rusijoje privati nuosavybė buvo įteisinta. Žemės reformos reikmėms užteko žemes, „*kurias Rusijos Žemės bankai išdalijo po 1904 m. rusifikacijos tikslais*“, atimti iš kolonistų ir „*iš privačių savininkų, tarnavusių ar tarnaujančių Lenkijos armijoje, veikusių ar veikiančių prieš Lietuvos nepriklausomybę*“,⁶ bei nustatyti žemės valdos ribą.

Po 1990-ųjų Kovo 11-osios buvo nepalyginamai sunkiau. Prieš pusę amžiaus, kai Lietuvą okupavo Sovietų Sąjunga, šalyje įsigaliojo Stalino konstitucija, panaikinusi nuosavybės teisę. Beje, Sąjūdis savo programme, priimtoje 1988-ųjų rudenį, nedrįso net paminėti privačios nuosavybės, atsargiai teigdamas: „*Lietuvos TSR ūkio sistema remiasi nuosavybės formų įvairove: valstybine, kooperatine, akcine, asmenine ir mišria nuosavybe.*“ Vis dėlto oficialus Sąjūdžio požiūris į privačią nuosavybę keitėsi labai greitai. Jau 1990-ųjų sausį Sąjūdžio kandidatas į AT Eimantas Grakauskas straipsnyje „Kelias į nuosavybę – kelias į nepriklausomybę“ rašė: „*Lietuvos nuosavybės pagrindų įstatymas turėtų tapti trečiuoju Lietuvos naujos teisės sistemos norminiu aktu. Šiuo įstatymu būtina įteisinti privačią nuosavybę ir atkurti Lietuvos privatinę teisę.*“⁴⁷

Laikinis Pagrindinis Įstatymas tą ir padarė. Sąjūdžio deputatai įteisino privačią nuosavybę, Lietuvoje buvusią tūkstantmečius. Tai nekėlė abejonių net komunistams. Gal jau tada jie planavo perimti valstybinę nuosavybę į savo privačias rankas? Tačiau svarstymai, ką daryti su valstybės turtu, iškart parodė kardinalius nuomonių skirtumus. Kaip jį perduoti į privačią nuosavybę? Gal tiesiog išparduoti? Ar atiduoti „geriems“ žmonėms?

Ar pastebėjote, kad Lietuvoje beveik nėra tokių „oligarchų“ kaip Rusijoje ar Ukrainoje, kur valstybės turtas buvo išdalytas tiems KGB ar komjaunimo „berniukams“, kuriuos kompartija įtraukė į *būsimų kapitalistų* sąrašus? Dauguma mūsų turtuolių savo pirmąjį milijoną užsidirbo patys, o ne gavo iš komunistų valdžios, nutarusios „pereiti į rinkos ekonomiką“.

Taigi, svarstėme, ką daryti su valstybės nuosavybe, pavyzdžiui, su „profsąjungų“ turtu. Jo buvo nemažai – išsibarstę po visą šalį poilsio namai, sanatorijos kurortuose, sporto salės, didžiulis Kultūros rūmų pastatas Vilniuje... Tąsyk užsirašiau:

„1990-07-27, penktadienis. *AT posėdis*

Gana karštai svarstomas profsąjungų nuosavybės klausimas. Išsirikiavo prie mikrofonų net Paleckis, Šepetytis ir Beriozovas. Šiaip ar taip, juk profsąjungos – pagalbinė partijos struktūra.“

Kompartijos nuosavybės nedrįsta liesti iki pat 1991-ųjų rugpjūčio pučo Maskvoje. Buvo nacionalizuoti vos keli jai priklausę pastatai, daugiausia tie, kurie pagal susitarimą tarp dviejų kompartijos atšakų, sudarytą dar prieš Kovo 11-ąją ir palaimintą Kremliaus, atiteko LKP (SSKP). Naujoji vyriausybė juos nacionalizavo, bet nespėjus nudžiūti rašalui ant nutarimų, LKP (SSKP), pasitelkusi SSRS kariuomenę, tuos pastatus susigrąžino.

Tokie buvo pirmieji nedrąsūs žingsniai privačios nuosavybės link. Tik rudenį Aukščiausioji Taryba balsavo už tris principus: Lietuvos valstybės ir jos piliečių nuosavybės teisės tęstinumą, galimybę Lietuvos piliečiams susigrąžinti turtą, išlikusį natūroje, teisę visiems Lietuvos piliečiams Privatizacijos įstatymo pagrindu gauti valstybės turto dalį.

Būsimojo gyvenimo pamatai

Liepos pradžioje, kai ateities miglose iškilo derybų su SSRS perspektyva, Aukščiausioji Taryba pagaliau galėjo atsidėti svarstymams, kokia bus Lietuva. Reikėjo kuo greičiau priimti įstatymus, susijusius su ekonomika, – juk Sovietų Sąjungos įstatymai pritaikyti planiniam ūkiui ir valstybinei nuosavybei. Jau gegužės pradžioje, siaučiant blokadais, prasidėjo diskusijos dėl Įmonių įstatymo. Jis priimtas palyginti lengvai. Įstatymas bendrais bruožais apibrėžė įmonių veiklą, leido steigti privačias įmones, garantavo, kad jos bus nepriklausomos nuo valdžios, kuri gerbs nuosavybę. Jis tapo pagrindu visiems būsimiems įstatymams, reguliuojantiems verslą Lietuvoje.

Tačiau dėl įstatymų, konkretizuojančių įvairias įmonių nuosavybės formas, išplieskė ginčai. Kairioji parlamento pusė nenorėjo, kad kas nors radikaliai keistųsi. Štai kaip, pavyzdžiui, buvo svarstomas Valstybinių įmonių įstatymas:

„1990-07-05, ketvirtadienis. *AT posėdis*

Vagnorius pristato valstybinių įmonių įstatymą. Prieš pasisako Matulevičius (pramonininkas).

Brazauskas. Reikia, kad įstatymai keistų ekonomiką į gerąją pusę. Įstatymas per didelis. Jis turi būti suprantamas visiems. Siūlau atidėti svarstymą. [...] Pereinamasis laikotarpis yra neišvengiamas. Būtina

sudaryti darbo grupę kartu su Ministrų Taryba.“

Vagnorius paaiškino, kodėl įstatymas netinka kairiesiems. Cituoju oficialią stenogramą:

„**G. Vagnorius.** Dėl visų straipsnių mes esame sutarę, nesutarėme tik dėl vieno straipsnio. Reikėtų turėti drąsos ir prisipažinti, dėl kurio straipsnio mes nesutarėme. Nesutarėme dėl straipsnio, kuriame pasakyta, kad įmonės vadovų vienašališkai neskiria ministrai. Kitų nesutarimų nebuvo. Kadangi aš tos nuolaidos, kurios jie labai norėjo, nepadariau, tai jiems netinka ir įstatymas. O šito padaryti negalime, kadangi normalioje visuomenėje pagrindinė jėga yra visuomenė, jos nariai, o ne atskiri vadovai. Jeigu mes, sakysim, padarytume tokią nuolaidą ir priimtume, kad įmonės vadovus skiria ministrai, tai mes iki šiol turėtume, kad pagrindinė jėga yra įmonių vadovai, o visuomenė lieka visiškai be jokios įtakos. Jeigu mes priimame nuostatą, kad įmonės vadovus renka akcininkai ir darbuotojai, tai mes turime tokią situaciją, kai pagrindinė jėga bus nebe įmonių vadovai, o visuomenė.“⁸

Įstatymas vis dėlto buvo priimtas pirmuoju svarstymu, nutarta per dešimt dienų parengti galutinį jo variantą. Visi suprato, kad ekonomikos pertvarkymo nevalia atidėlioti. Prasidėjo diskusijos. Joms įsisiūbavus priėmėme ir Valstybinių bendrovių įstatymą, nors tam irgi buvo priešinamasi.

Liepos pabaigoje dešinieji bandė prastumti ir Akcinių bendrovių įstatymą, tačiau jo priimti tada nepavyko... Svarstymas atsinaujino tik rugsėjo pabaigoje.

„1990-09-25, antradienis. [...] AT posėdis

Antanavičius paskutinę sekundę bandė blokuoti Akcinių įmonių įstatymą, sakydamas, kad įmonės pateks į kooperatyvų rankas. Centro frakcija nutarė neardyti kvorumo ir vis dėlto dalyvavo balsavime.“

Vargais negalais įstatymai dėl įvairių įmonių tipų buvo priimti. Tačiau tai tik mažytis sektorius, o juk visa valstybės struktūra turėjo keistis iš esmės. Reikėjo priimti aibę teisinių aktų, reguliuojančių tvarką, pagal kurią gyvensime. 1990-ųjų vasarą daugiausia buvo svarstomi įstatymai, kuriais apibrėžiami pagrindiniai suverenios ekonomikos bruožai. Ant kokių pamatų statysime ekonomiką, Aukščiausioji Taryba ginčijosi visą vasarą ir rudenį. Liepos viduryje Antanavičius

pristatė ekonomikos reformos programą. Tai buvo lyg ir AT projektas. Tame pačiame posėdyje Prunskienė pateikė Vyriausybės parengtą variantą. Apie tai galima pasiskaityti oficialiose AT stenogramose. O savo užrašuose skaitau:

„1990-10-08, pirmadienis. AT prezidiumo ir MT posėdis

Prunskienė pristato ekonominės reformos socdemų variantą. Vėl reikalauja 3-čio vicepremjero privatizacijai. Siūlo įsteigti Nacionalinę tarybą, kuri užsiimtų privatizacija. Stankevičius klausia, ar nebus tarybos ekonominei reformai. Prunskienė vėl šneka apie konsiliumus ir Ekonomikos m-ją, kuri viską tvarkanti. Yra pasiūlymų iš Aukščiausiosios Tarybos, kad būtų atskiras reformų štabas. Negi kursim dar vieną supervyriausybę? Vagnorius. Negalima leisti, kad reformas darytų tos pačios struktūros, kurios bus reformuojamos. Glaveckas. Valstybės reformos komitetas turėtų prerogatyvas iš parlamento ir vyriausybės. Reikia įkurti Privatizavimo ministeriją. Prunskienė. Reikia sudaryti darbo grupę. Privatizavimo ministerija – nepopuliarus žingsnis. [...]“

Diskusijoms, kokia bus ekonomikos reforma, baigiantis, buvo balsuojama, ar pritarti Vyriausybės programos ekonominei daliai.

„1990-11-20, antradienis. AT posėdis

Ekonominės reformos klausimai.

Šimėnas siūlo versti vyriausybę. Prunskienė sako, kad nesupranta, su kuo kovoja Šimėnas.“

Po dviejų dienų AT vardiniu balsavimu Vyriausybės programos ekonominės reformos daliai nepritarė. Už ją balsavo tik vienas deputatas.

Taigi, Lietuvos parlamentas klojo pamatus savarakiškam gyvenimui, pertrauktam okupacijos. Kūrė valstybę *de jure* valstybės *de facto* viduje. Kol buvo pertvarkoma ekonomika, Kremlius tylėjo. Tačiau, kai rugsėjo pabaigoje priėmėme Politinių partijų įstatymą, turintį garantuoti vienodas teises visoms politinėms partijoms ir stimuliuoti daugiapartinę sistemą kaip Lietuvos demokratizavimo pagrindą, be to, depolitizuoti visas sukarintas struktūras, Gorbačiovas skubiai išleido įsaką:

„Lietuvos TSR Aukščiausioji Taryba 1990 metų rugsėjo 25 dieną priėmė Politinių partijų įstatymą, pagal

kurį politinės partijos nariu gali būti tiktai Respublikos pilietis, turintis aktyvią rinkimų teisę. Šituo aktu įvestas draudimas priklausyti politinėms partijoms kadriniams kariškiams ir teisėsaugos organų darbuotojams. Neleidžiama kurtis ir veikti politinių partijų organizacijoms darbo kolektyvuose. Iš esmės tai reiškia, kad TSRS piliečiams [...] įvedami profesijų draudimai politiniais motyvais. [...] Vadovaujantis TSRS Konstitucija ir 1990 metų spalio 24 dienos TSRS įstatymu „Užtikrinti TSR Sąjungos įstatymų ir kitokių įstatyminių aktų galiojimą“, Lietuvos TSR 1990 metų rugsėjo 25 dienos Politinių partijų įstatymo teiginius, prieštaraujančius sąjunginiams Įstatymams, laikyti neturinčiais juridinės galios nuo priėmimo momento, ir jų neprivalo vykdyti valstybės ir visuomenės organai, įmonės, įstaigos, organizacijos ir piliečiai.“⁴⁹

Įdomu, kad į kitus, ne mažiau svarbius įstatymus, įtvirtinančius Lietuvos Respublikos ekonomikos, kultūros ir kitų sričių pertvarką, Kremlius taip aršiai ne-reagavo. Dabar man atrodo, kad įstatymai, susiję su ekonomika, nors ir sunkiai, bet vis dėlto tilpo į „perestroikos“ ir į būsimos Sovietinių Suverenių Respublikų Sąjungos rėmus. Gal tikėtasi, kad rinkos ekonomika išgelbės šalį, kurią ir toliau valdys komunistai?

Kas yra nepriklausomybė?

Rašau šią knygą jau trejus metus. Visą tą laiką pasaulis stebi įvykius Ukrainoje. Dažnai atidedu rankraštį ir žiūriu kompiuteryje, kas ir kaip ten vyksta. Išmokau ukrainietiška. Kruvini įvykiai Kijevo Maidane priminė man 1991-ųjų sausį Vilniuje. Skiriasi žudynių trukmė, bet žmonių, išėjusių į gatves, tikslas toks pats. Kitas, daug didesnis skirtumas tas, kad Vilniuje žmonės buvo už, o Kijeve – prieš valdžią. Bet ir vienoje, ir kitoje sostinėje kraujas pralietas už laisvę.

Ar gali žmonės būti ir už laisvę, ir prieš nepriklausomos valstybės valdžią? Ar laisvė ir nepriklausomybė nėra sinonimai? Juk nepriklausomybę Ukraina paskelbė iškart po Maskvos pučo 1991-ųjų rugpjūtį...

Prisimenu pokalbius Kijeve, kur buvau nuvažiavęs iškart po to, kai ukrainiečiai atsiskyrė nuo SSRS. Jau tada kai kurie iš jų suprato, kad nepriklausomybės de-

klaracija – tai tik gražūs žodžiai, nes Ukraina iš esmės taip ir liko „atsinaujinusioje SSRS“.

„1991-08-30. Kijev

Ukrainiečiai Rusiją laiko imperijos teisių perėmėja. Dalyvauja kaip stebėtojai, tačiau dirba uoliau negu tikrieji nariai, todėl imperinės jėgos neabejoja, kad Kijevas grąžins šalį į SSRS.

1991-08-31. Kijev

9.15 Ivanas Dračas nuvežė mane į Politechnikos institutą, kur vyko „Rucho“ konferencija. Pasakiau kalbą, kaip Lietuva siekia nepriklausomybės (svarbiausia – privatizavimas ir kiti įstatymai). Kalbėjau su Lukjanenka, paskui ilgai su Porovskiu, kuris pasakė, kad Ukrainos nepriklausomybė greičiau fikcija, padaryta partokratų. Jei Kijevas užsimanys tikros nepriklausomybės, Rusija grasina atplėšti Donbasą ir Odesą.

12.50 atvažiavo Larisa Skorik, pasakė, kad vos penki parlamentarai suprato, ką reiškia toji popierinė nepriklausomybė ir ja nesidžiaugė. Bet išvakarėse AT prezidiumas vis dėlto uždraudė partiją.

Lenino paminklas aptvertas tvora. Oro uoste, kai skridau atgal, išdavė bilietą pagal AT pažymėjimą. Greitai į Vilnių atvažiuos ukrainiečių delegacija semtis patirties.“

Aptverti paminklą tvora nesunku. Prisimindamas deputatės Skorik žodžius, svarstau, kad nepriklausomybės fikcija džiaugėsi tikriausiai tie, kurie galvojo tik apie didesnę autonomiją nuo Maskvos. Mūsų partokratai irgi dažnai memuaruose rašo, kaip jie stengėsi išvengti smulkmeniškos Centro priežiūros. Turbūt apie tokią „laisvę“ svajojo ir Ukrainos viršininkai. Koks nedėkingumas! Juk ir Lietuvoje, ir Ukrainoje į aukštus postus juos paskyrė Kremlius.

Stebiu, kaip Rada, išrinkta jau po kruvinių Maidano įvykių, balsuoja už nutarimus ir įstatymus, kurie valstybę, nepriklausomą *de jure*, paverstų nepriklausoma *de facto*. Ne taip lengva juos priimti, nes demokratiškuose rinkimuose žmonės balsavo ir už nuverstos valdžios šalininkus. Vis dėlto įstatymai, pavyzdžiui, liustracijos, dekomunizacijos, priimami, nors tai daroma po ketvirčio „nepriklausomybės“ amžiaus.

Prisimenu, kaip mūsų AT skubėjo 1990-aisiais ir 1991-aisiais. Sąjūdžiui tada atrodė, kad įstatymai garan-

tuos nepriklausomybę. Rinkimai į parlamentą 1990-aisiais buvo pakankamai demokratiški, tad atsirado ir nepritariančių pastangoms „įmūryti dar vieną plytą į valstybės rūmą“. Nepaisant pasipriešinimo, pavykdavo įstatymus priimti, džiaugėmės, kad „rūmas“ kyla.

Bet ar vien įstatymai kuria nepriklausomybę? Ko reikia, kad ji būtų tikra ne tik *de jure*, bet ir *de facto*? Ukrainiečiai daugiau kaip dvidešimt metų priiminėjo nepriklausomos valstybės įstatymus, o vis tiek liko pririšti prie Rusijos dujų, gamino raketas jos kosminei ir karo pramonei. Įdomu, kad tik 2016-aisiais vienas ukrainietis (teisme!) pasiekė, kad jo pase nebūtų įrašo rusų kalba. Ukraina už mus keliolika kartų didesnė, bet lietuviams pavyko išsikovoti nepriklausomybę, kai po Pirmojo pasaulinio karo Rusija ėmė byrėti, o ukrainiečiams – ne. 1990-aisiais mes turėjome ką atkurti. Nebuvo net minties, kad Lietuvos Respublikos piliečio pase be lietuvių būtų rašoma dar kokia nors kalba. Lietuvių kalbą valstybine paskelbė įstatymas, kurį priėmė dar LSSR AT. Bet ar nuo to LSSR tapo valstybe?

Taigi, kas yra valstybės nepriklausomybė? Kas yra žmogaus ar tautos laisvė? Man atrodo, šalis yra nepriklausoma tada, kai jos piliečių valios niekas nevaržo, kai jie gali elgtis taip, kaip nutaria patys. Jei žmogus ko nors bijo, jis nėra laisvas. Kai valstybė paklūsta stipresniems kaimynams, jos nepriklausomybė virsta fikcija.

Pamenu, vėlyvą 1988-ųjų rudenį Sąjūdžio Seime kalbėta: „*Per tą laiką pasikeitė Lietuvos vaizdas, atsirado trupinėlis viešumo, koku milimetru daugiau demokratijos, spaliukai kai kuriose mokyklose jau pervadinti žalgiariukais, „Mokslo“ leidykla tuoj išleis Šapokos istoriją, grįžta miestų herbai, o trispalvių tai jau turime kiek širdis geidžia. Tačiau ar pasikeitė kas nors Lietuvoje iš esmės?*“¹⁰ Prabėgus keliems mėnesiams po Kovo 11-osios buvo galima pakartoti tą patį klausimą: „*Ar kas nors pasikeitė mano rajone, mano darbovietėje? Ar gyventi ir dirbti pasidarė geriau?*“

Grįžkime prie tikros ir tariamos nepriklausomybės. Gal valstybės esmė – visai ne juridiniai aktai?

Tai kas tada?

Politinių partijų įstatymas panaikino komunistų valdymo monopolį ir suteikė piliečiams galimybę pasi-

rinkti. Tai buvo žingsnelis nepriklausomybės link.

Kodėl tik žingsnelis? Todėl, kad LKP, turinčios po visą šalį išsikerojusias struktūras, todėl galinčios laimėti bet kokius rinkimus, valdymo monopolis niekur nedingo. Politinių partijų įstatymas suteikė jai galimybę ateiti į valdžią jau nepriklausomoje Lietuvoje.

Daug kalbama apie karinę, ekonominę, energetinę, informacinę Lietuvos nepriklausomybę. Prisimenu nesenas audringas diskusijas apie tai, ar *apsimokės* atominė elektrinė. Politikai nutarė atsiklausti tautos. O ar *apsimokės* valstybės energetinė nepriklausomybė? Ar nepriklausomybė apskritai turi *apsimokėti*?

Ar gali būti nepriklausoma valstybė be nepriklausomų žmonių? Taigi, kas yra asmens laisvė? Ar šalis gali būti nepriklausoma, jeigu joje gyvena priklausomi žmonės? Taip irgi būna, bet Sąjūdis norėjo sukurti tokią šalį, kur žmogus yra laisvas, bet jo laisvė neturi varžyti kitų laisvės. Ar tokios svajonės išsipildė? Man atrodo, 1990-aisiais ir 1991-aisiais buvome susitelkę daugiau į nepriklausomos valstybės *de jure* kūrimą, pamiršdami valstybę *de facto*. Tai tęsiasi iki šiol. Turime daug diplomatų su dailiais kostiumais, bet ar turime užsienio politiką? Turime daug ministrų su kaklaraiščiais ir be jų, bet ar turime vidaus politiką? Juk žmonės emigruoja iš Lietuvos ne tik dėl mažų algų, o ir todėl, kad nori jaustis laisvi, nepriklausomi nuo viršininko, to viršininko *švogerio* ar klasės draugo... Žinoma, nepotizmas ir *blatas* labiau klesti valdžios ir savivaldybių lygmeniu, nes verslas, užmaišytas tokiomis komunistinės santvarkos atūgomis, greitai bankrutuoja. Užtat jos gajos visur, kur po senovei kišasi valdžia (imkime, pavyzdžiui, sveikatos ar švietimo sistemą).

Tikiu, kad Lietuva taps stipri ekonomiškai. Tikiu, kad algos susilygins su Vakarų Europa greičiau, nei galvojamė. Bet ar tada sumažės emigracija? Ar pastebėjote, kad Lietuva vėl virsta feodoline šalimi? Tačiau tie feodalai ne vien komunistai, kaip būdavo anksčiau. Dabar jų esama įvairiausių. Vieną rajoną valdo viena partija, kitą miestą – kita, o žmogus ir toliau jaučiasi supančiotas.

Tai ar pasikeitė kuo nors gyvenimas Lietuvoje? Negi vien tuo, kad galime iš jos laisvai emigruoti?

Tik ryžtas, parodytas Kovo 11-ąją, lėmė, kad nepriklausome NVS. Rusijai pristigo laiko, kad su-

pančiotų Lietuvą sutartimis su Sovietinių Suverenių Respublikų Sąjunga. O ji tam rengėsi. Tačiau, nors ir esame nepriklausomi *de jure*, grėsmė mūsų nepriklausomybei nedingo. Kartais atrodo, kad vis dar netapome nepriklausomi *de facto*. Pakartosiu: ar gali nepriklausoma vadintis valstybė, stokojanti nepriklausomų žmonių?

Ar tikrai nepriklausome Nepriklausomų Valstybių Sandraugai? Ar kokiai nors Eurazijos erdvei?

Partija be komunistų?

Vartau liepos–rugsėjo užrašus. Kiek daug laiko tais mėnesiais skirta partijos (tada ją vadinome Kovo 11-osios partija) kūrimui! Man atrodė, kad ji būtina kaip AT dešiniųjų ramstis, kaip organizuota struktūra, galinti kovoti dėl Lietuvos nepriklausomybės ir atsispirti kompartijai, jau atsigavusiai po šoko, patirto Kovo 11-ąją. Partinė nomenklatūra iškart atkuto, pamačiusi, kad viršininkų niekas nemeta iš postų. Tarp kitko, kai buvo rengiamas įstatymas, naikinantis privilegijas, komisija apklausė Prunskienės vyriausybės ministrus, kokie kadriniai pokyčiai įvyko ministerijose. Pasirodo, beveik visi skyrių ir departamentų viršininkai liko tie patys. Trys ministrai tiesiog perėjo iš LSSR „vyriausybės“ – kompartija juk pasuko su tauta!

Sąjūdis antrajame suvažiavime apsisprendė, kad ir toliau liks judėjimu, be to, pasiskelbė esąs opozicija deputatams, kuriuos pats atvedė į parlamentą. Būtinai reikėjo įkurti organizaciją, kuri remtų dešiniojos AT pusės pastangas kardinaliai pakeisti šalį ir pajėgtų konkuruoti su visą Lietuvą apkėtusia LKP. Tai sutikta priešišškai. Ruggpjūčio pradžioje *Tiesa* išspausdino ilgą, per tris laikraščio puslapius, vienos iš *Inteligentų kreipimosi* autorių – AT deputatės, gana žinomos rašytojos – straipsnį, kuriame ji piktnosiai užmojais įkurti partiją:

„Į Nepriklausomybęėjo visa tauta su mažytėmis išimtimis. Taigi Kovo 11-osios aktas yra ne išrinktųjų privilegija, o visos Lietuvos nuopelnas, kurios dvasia išliko gyva. [...] Taigi ir Kovo 11-osios partijos kūrimas, paliekantis privilegiją tik saujelei žmonių būti šio Akto šali-

ninkais, irgi yra skaldytojiška veikla [...]. Bet ir čia nei Sąjūdžio Seimo taryba, nei deputatai savo demokratinės nuostatos neišreiškė. Panašu, kad kuriasi nauja partija diktatūrai remti ir savo tikslams bando panaudoti visai tautai brangius tautinius idealus“.¹¹

Dar nė negimusi, partija jau turėjo priešų, beje, ne tik Lietuvoje. Rėždamas kalbą SSKP suvažiavime Maskvoje, LKP (SSKP) vedlys Burokevičius pareiškė:

„Lietuvoje jau nėra vieningos politinės jėgos, kuri galėtų realiai pasiekti, kad respublika išstotų iš TSRS. Tai supranta ir dešinieji radikalai. Todėl jie iš Sąjūdžio narių skubotai sudarė „Kovo 11-osios“ partiją.“¹²

Burokevičius perlenkė lazdą – partija dar nebuvo įkurta. Tam skyrėme visą laisvą laiką. Susirinkimai kiekvieną šeštadienį vykdavo tai Vilniuje, tai Kaune, tai Panevėžyje, tai Klaipėdoje. Juose buvo kalbama ne tik apie pačią partiją, kuriamą remiantis Sąjūdžio aktyvistais ir tremtiniais, bet ir apie būdus, kaip keisti padėtį Lietuvoje. ■

Tęsinys kitame numeryje

¹ Arvydas Anušauskas. Instrukcijos nesensta. *Lietuvos aidas*. 1990-09-27.

² Kaip pirkome katę maiše. *Šluota*. 1990, nr. 15.

³ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos 13, Vilnius, 1992, p. 405.

⁴ Valentina Zinkevičienė. 3 ha – tai laisvė, ponai! *Lietuvos aidas*, 1990-08-17.

⁵ Kaimas laukia permainų, *Tiesa*, 1990-08-04.

⁶ Lietuvos valstybės teisės aktai. (1918.III.16–1940.VI.15). Vilnius, 1996, p. 580–589.

⁷ Eimantas Grakauskas. Kelias į nuosavybę – kelias į nepriklausomybę. *Atgimimas*, 1990-01-19–26.

⁸ Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos (pirmojo šaukimo) pirmoji sesija. Stenogramos. 11, Vilnius, 1991, p. 337.

⁹ Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungos Prezidento įsakas, *Tarybų Lietuva*, 1990-12-03.

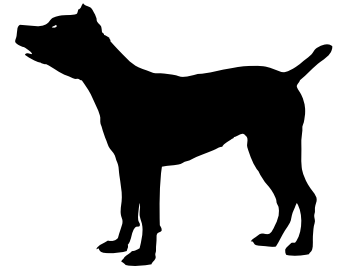
¹⁰ LPS Seimo antroji sesija. Politinės teisinės situacijos Lietuvoje įvertinimas, *Sąjūdžio žinios*, 1988-12-07.

¹¹ Vidmantė Jasukaitytė. Jau ne laikas trokšti šviesos? *Tiesa*, 1990-08-09.

¹² M. Burokevičius. Eiti pertvarkos ir socialistinio atsinaujinimo keliu, *Tarybų Lietuva*, 1990-07-16.

INFANTERIJA

Kam iš anksto deginti tiltus su tais, nuo kurių esi tiesiogiai priklausomas? – rūšiai teiraujasi *Vakaro žinios* (2016-11-18), į šuns dienas išdėjusios svajonių TV vedėją Edmundą, kai jo dėmesio centre atsidūrė vienas iš trijų aukščiausių šalies vadovų, svajonių spikeris Viktoras P. „Atrodo, su tokio rango žmogumi yra apie ką pakalbėti, maloniai padiskutuoti, nes ir pašnekovas ieško pozityvių temų ar bendravimo būdų, siekdamas gerinti naujojo Seimo įvaizdį...“ Bet ne, tasai gnida Edmundas vis kelia „provokuojamus klausimus“ ir suktai laukia, kol „pašnekovas susimaus!“ Argi „su savo steigėju, darbdaviu, tuo, kuris kartą per metus vertins televizijos veiklos ataskaitas, teiks biudžeto projektus [...] galima taip bendrauti viešojoje erdvėje, televizijos eteryje?“ – retoriškai teiraujasi VGTU docentas Henrikas Ž. Juk dar klasikas mokė, kad nevalia pirštus tarp durų kaišioti ir svetimoj bažnyčioj žvakeles degioti! Kieno vežime sėdi, to ir giesmę giedi, nes „LRT pinigėlių kiekis bus svarstomas ir primamas Seime!“ Tą žinodamas, sveiko proto televizinininkas negi ryžtųsi kaišioti pagalius į politinius ratus pačiam Seimo pirmininkui? Ar drįstų, pats būdamas nehabituotas, su mokslų daktaru kalbėtis kaip su politikos fuksu, net jei šis būtent toks ir yra?

Jeigu sakoma, kad žmogaus mintys gali iš jo atimti 70 procentų energijos, tai kiek procentų biudžeto lėšų iš LRT generalinio Siaurusevičiaus atims toks akiplėšiškas, valdžiai nemalonus pavaldinio elgesys? Docentui 100 proc. pritaria Genovaitė, prisipažinusi, kad pagal diplomą yra žurnalistė, o pagal pažiūras – tikra valstietė. Tose pačiose *Vakaro žiniose* ji pasidalijo politiniu savo skausmu: „Išleido E. Jakilaitis bjauriausias savo nuodus ant naujai išrinkto, vos į pirmąjį posėdį

susirinkusio Seimo be jokios gėdos, ir lieki žmogus prieš miegą nusvirusiomis rankomis...“

Bet jau kitą dieną *Vakaro žiniose* (2016-11-19) toks Vytautas Čepas, rašytojas pagal pašaukimą, valstietis pagal mąstymą, paragino pakelti aukštyn nusvirusias rankas: „Atlaikėme elitą, nepražūsime ir prie muziko“. Ir smulkiai išdėdė visą tiesą apie paties Karbauskio 5 banginius: 1. *Apie turtą*; 2. *Apie Rusiją*; 3. *Apie brolių*; 4. *Apie žmoną*; 5. *Apie Naisius*. Kaip matome, prioritetai aiškūs – pirmoje vietoje turtas, o žmona tik priešpaskutinėje... Rašytojas pažvelgė ir plačiau, darydamas gilią apibendrinamąją išvadą: „Geriausia Seimo patirtis yra plati gerklė ir kiaulės snukis. Kas iš naujųjų tokią patirtį turi?“ Tačiau argi kas nors neigtų, kad valstiečiai nuo seno pratę glaudžiai dirbti su kiaulėmis? O dėl plačios gerklės, tai nežinia, kas turima omenyje – ar garsiai rėkiantys, ar godžiai geriantys? Naujausiais EK tyrimo duomenimis, daugiausia geriančių yra Danijoje, pasigeriančių – Airijoje, o Lietuva ir vėl velkasi uodegoje – geriausiu atveju yra vidutiniokė, o pagal kai kuriuos rodiklius (pavyzdžiui, pagal tai, kiek asmenų ir kiek kartų piktnaudžiavo alkoholiu pastarąjį mėnesį) tarp 27 valstybių užima niekingą 26 vietą! Žinoma, jeigu kalbama apie garsiai rėkiančius, tada padėtis geresnė negu gera! Vos svajonių patrulis buvo paskirtas Premjeru ir pasišovė raikyti visuotinės laimės pyragą, jo kolegos, matyt, sudarę sąmokslą su kelininkais, Vyriausybės rūmus iš Vilniaus gatvės pusės iškart aptvėrė medine tvora: „Bus statomi įrenginiai, pasunkinantys asmenims, turintiems pikty ketinimų [norintiems gauti savąjį laimės gabalą? – K. Š.], galimybę patekti į Vyriausy-

bės pastatą, kiti su apsauga susiję dalykai“ (Sostinė, 2016-11-19).

Algirdui II tokios apsaugos visai nereikėjo, pagal seną paprotį tyliai ramiai at(si)riekdavo, kiek (kam) priklausau, užuot garsiai rėkęs, neva jau dalins, jau ketina, nors raikyti, tikėtina, Skvernelis pradės nebent kadencijos pabaigoje, t. y. prieš naujus rinkimus.

Kad ir kaip žvelgsime, Lietuvoje aistros verda nė kiek ne menkesnės negu Amerikoje! Ten pretendento, viešai vadinto ančiuku Donaldu, prezidentinė pergalė sukėlė masinio puerilizmo protrūkį (puerilizmas – tai vaikiškas elgesys, sergant kai kuriomis psichikos ligomis, tarp kurių ypač paplitusi politinė psichoze). Iškart po rinkimų Niujorke nuo Trumpo dangoraižių miestiečiai nuplėšė užrašus su 45-ojo prezidento pavarde... Dalis universitetų atšaukė egzaminus, o studentams ėmė teikti psichologinę pagalbą. Pensilvanijos universitetas, kuriame studijavo ir Donaldas Trumpas, užuot didžiavęsis savo absolvento sėkme, sukūrė „saugiąją zoną“, kurioje galima išlieti emocijas ir nusiraminti, žaidžiant su naminiiais gyvūnėliais ar spalvinimo knygelėmis. Kornelio universitete įsteigtas „išsiverkimo kambarys“, Jeilio universitetas organizavo „grupinį rėkimą“, Kanzaso universiteto studentams išsilaižyti žaizdas padeda „terapijos šunys“...

Kad taip neatsitiktų ir Turkijoje, kai visiems laikams prezidentu bus iššventinamas Erdoganas, ap-

dairiai suimta jau beveik šimtas akademikų...

...Populistų patriarchas, dabar žaliavalgis Viktoras U., žvelgdamas į visą tą erzelynę tiek tolimajame, tiek artimajame užsienyje, o ypač Lietuvoje, svarsto, kad žaliasis svajonių valstietis Ramūnas nežino, ką daro, – Naisius ištiks toks pats likimas kaip jo Krekenavą: „*Per tą sumautą politiką, blin, atsilikau nuo verslo, likau be žmonos*, – lieja krokodilo ašaras per visas TV laidas, į kurias dar įsileidžiamas. – *Man taip liūdna, taip norėtusi savos kompanijos! Nedidelės. Geriausia – naftos...*“

Bet kai kas vis dar turi parako parakinėse – dviagalvis slibinas kodiniu pavadinimu Trumputinas anapus ir šiaupus Atlanto moka verslą paversti politika, o politiką – verslu. Taigi markizas Karabasas, pasislėpęs už SKVERNELIO su visa šauniąja savo *infanterija* (t. y. pėstininkais), turės iš ko imti asmeninės politinės laimės ekonomikos pamokas.

O meno meistrai jau išsijusę mojuoja plaktukais ir kaltukais – pirmiau negu Vilniuje paminklas Jonui Basanavičiui, iškils Naisiuose skulptūra, primenanti Polikleito Diadumeną – tai pats oligarchas, besijuokiantis ir besijuosiantis galvą nugalėtojo raiščiu... ■

Tiesiai iš išsiverkimo kambario
Krescencija ŠURKUTĖ

**Prenumeruokite
KULTŪROS BARUS**
ir įsitikinsite, kad su
skaitančiu skaitomasi

Metinė prenumerata –
tik 17,38 Eur. Užsisakyti galite visuose
Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti žurnalą į
užsienį, su pristatymu oro paštu, tai
kainuos 55 eurus į Europos šalis,
75 eurus į JAV, Kanadą ir kt., 85 eurus
į Australiją (arba kita valiuta pagal
esamą kursą). Norintys už(si)sakyti
Kultūros barus į užsienį turėtų kreiptis
į redakciją adresu
Latako g. 3, 01125 Vilnius, Lietuva;
el. paštas:
kulturosbarai@gmail.com
arba į *Kultūros barų* atstovę JAV
Mariją Paškevičienę adresu
306 55th Place, Downers Grove IL
60516–1537, USA;
el. paštas: hmpask@juno.com

KULTŪROS BARAI

2016. 11 (623)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: kulturosbarai@takas.lt

SUMMARIES

Arūnas SPRAUNIUS. *On the Eve of World War of Words*. The situation after the end of election in the USA is strange and one can hope while remembering the words of Winston Churchill who has said of US democracy that this is such social organization that makes mistakes while solving any problem but finally makes the right choice, however, at the moment everything is very much cloudy (page 2).

Paulius KUKIS. *Can one Hope Anything Good from the Political Situation that Gets Worse?* One could cherish a modest hope that liberal democracy will provide a "second breathing" for the liberal political and economic system. But if one is sincere – isn't this belief as flawed as belief in leftist political mesianism? (page 4).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Europe Facing the Crisis of Global Solidarity*. An overview of the 27-th meeting of European cultural journals in Gdansk, organized by eurozine network. The author highlights most interesting reports and discussions of this timely meeting with meaningful and challenging intellectual program (page 6).

Andrzej MENCWEL. *Without Worship and Denial*. Anthropological assumptions of internet. The expansion of internet is unprecedented in the human history. Network society is not only a category that denotes that more and more people have become its users, it denotes society itself in which people are bonded in different way. This is a free coalition rather than formal organisation, concludes the author (page 9).

Vytautas LANSDBERGIS. *History is being Written by its Witnesses*. A reply to the memoirs of Virgilijus Čepaitis titled *The War. Supreme Soviet during the period of 1990-06-30 and 1991-01-13* (page 19).

Anatolijus LAPINSKAS. *Forgotten Kristijonas Donelaitis*. Donelaitis Museum opened 37 years ago was a challenge to the policy of the Soviet Union as during that period rebuilding a church in a form of museum was something beyond expectations. But now neither Ministry of Culture nor Lithuanian government does not care about the future of this institution (page 20).

Andrius MARTINKUS. *About "Criticism of Lithuania's Road to Freedom" and Transformations of Lithuanian Statehood*. Starting with parliamentary election of 2000 Lithuanian citizen desperately searched for rescuers among millionaires or TV pop stars... But rescuers always formed coalition either with Social Democrats or Conservatives. Neoliberal state does not hurry to restructure conditions for a nation to flourish. Will anything change after the elections of 2016 will depend on how global the changes will be (page 22).

Danutė ZIVIENĖ. *The Observers*. We observe them, they observe us, all of us are observers. A review of the exhibition by Eglė Kuckaitė and Evaldas Mikalauskis at the gallery Kairė-Dešinė (page 28).

Kęstutis ŠAPOKA. *Between Sacrum and Profanum*. Retrospective of pain-

ter Algis Skačkauskas in the National Art Gallery (page 31).

Contemporary Music and Improvisation. Musicologist Vita Gruodytė interviews composer Vytautas Germanavičius and jazz saxophone player Liudas Mockūnas. The composition of Germanavičius was played by Mockūnas in Gaida festival and this gave an opportunity for a talk about contemporary music and improvisation (page 33).

Monika MEILUTYTĖ. *News from the Syrens: From Social Criticism to Jokes (I)*. An overview of the festival Syrens (page 39).

Simonas NORBUTAS. *Fashionable Paranoya of Postmodern Martyrs*. About the exhibition *Breathe In Breathe Out* in Titanikas gallery (page 44).

Nida GAIDAUSKIENĖ. *Twelve Fantoms of Kaukysa*. Artist Adomas Matuliasukas explores themes of Lithuanian mythology and history. An overview of exhibition *Vilnius Impressions* at Vilnius University (page 46).

Aldona ŽEMAITYTĖ-PETRAUSKIENĖ. *Cosmos Calling and the Shining of Crossings*. About the exhibition of works of Liucija Jūratė Kryževičienė in the Museum of Applied Art (page 47).

Odetā ŽUKAUSKIENĖ. *Manuscripts of Jurgis Baltrušaitis: To Everybody and Nobody*. Art historian Jurgis Baltrušaitis (1903-1988) always aimed to study marginal phenomenon of imagination and madness. He also expressed his finding through drawings. The review of his exhibition in Vilnius at the National Art Gallery (page 49).

Lina BUIVIDAVIČIŪTĖ. *How Even Ideal Societies Deteriorate*. The review of new or newly published book of foreign authors representing the genre of dystopia (page 52).

Zecharia PLAVIN. *Chant of Hope*. Fragment of a novel. The end (page 58).

Edvardas ČIULDĖ. *Art as a Meaningful Challenge of Non-Adequacy*. Is beauty an objective or subjective notion? This dilemma goes through the whole history of Western thought is re-examined by the author of the essay (page 68).

A Bag of Fruit and a Crown of Forget-me-nots. From memories about the artist Emilija Liobytė-Vilutienė (page 75).

Astrida PETRAITYTĖ. *The Rays of Vydūnas*. The year 2018 are titled the year of Vydūnas by the decree of Seimas (page 79).

Tomas KIAUKA. *Mystic Vydūnas*. Do we have many personalities whose names are known by almost everyone but little is known about the person himself? Often mentioned but still enigmatic. Vydūnas is a sort of exhibit that was placed in cultural memory as valuable exhibit that is used no longer (page 82).

Virgilijus ČEPAITIS. *The War*. Supreme Soviet during the period of 1990-06-30 and 1991-01-13. Excerpt from the book about the activities of Lithuanian Supreme Soviet. The author notes that he has not taken part in all the events of the period, thus he read works of other authors, historians, newspapers of the period and transcripts of the Supreme Soviet and these sources enabled him to present an overall picture of this important period (page 85).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Infantry*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Jon NIXON, Almantas SAMALAVIČIUS

Higher education and its discontents (En) (Lt)

A conversation with Jon Nixon. The audit culture resulting from neoliberal policies has had a deleterious effect on all sectors of society, and no less so on the universities, says higher education expert Jon Nixon. Clearly, the logic of austerity constitutes an existential threat to the great humanistic traditions of scholarship.

Erik TABERY.

West vs. East all over again (En) (Lt)

Central Europe no longer exists, only East and West, as it used to be. That is the condensed version of the combined wisdom of many western analysts and commentators these days, writes Erik Tabery, editor-in-chief of the Czech weekly "Respekt".

Tomas KAVALIAUSKAS, Ullrich KOCKEL

An enlightened localism (En) (Lt)

In a wide-ranging discussion of European identity and regional separatisms, scholar of European ethnology Ullrich Kockel considers how competing memories need not lead to conflict but can be turned into a creative force through cultural engagement based on mutual respect.

Gus HOSEIN, Eric KING

Age of insecurity (En) (Lt)

Cooperation between the communications industry and governments creates unprecedented opportunities for surveillance. Lets not repeat the mistakes of the past and allow companies to assume that users are uninterested in what happens to their data, urge Gus Hosein and Eric King.

Sofi OKSANEN

A lion in a cage (En) (Lt)

On the Finlandization of Europe

In the aftermath of World War II, Finland pursued a policy of remaining on good terms with the Soviet Union with a view to safeguarding Finnish sovereignty. This strategy became known as „Finlandization“. A strategy that now haunts Europe, writes Sofi Oksanen, as Russia continues to focus on expanding its sphere of influence.

Bronislovas KUZMICKAS

From a distance (En) (Lt)

Postmodern identity in an increasingly postmodern reality
Why is it that, 25 years after independence, the attachment that Lithuanian citizens once felt to their country has weakened considerably? Because postmodernist self-consciousness prefers regional identity to state identity? Bronislovas Kuzmickas reports.

Antanas ŠILEIKA

Long ago and far away: Big stories from small countries (En) (Lt)

Baltic stories in a global context

What's different about a place is what's interesting, writes Canadian novelist Antanas Šileika. A proposition that raises all manner of difficulties, as well as presenting unique opportunities, when writing fiction based on Baltic history aimed at a North American audience.

Giedrius SUBACIUS

The death of a language (En) (Lt)

It is often said that every two weeks a language dies. But the statement belies a complex reality, in which languages are transformed, replaced or simply vanish along with their users. Giedrius Subacius on the fate of the Lithuanian language, among others.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

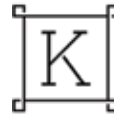
SRTR fondas *Kultūros barų*

2016 m. projektui „Kultūrinė

Lietuvos perspektyva“ skyre

54 000 eurų finansinę paramą

SRTR fondas iš dalies remia rubrikas:
Rūpesčiai ir lūkesčiai (*iš dalies*), Nuomonės
apie nuomones, Kūryba ir kūrėjai
(*iš dalies*), Laikai ir žmonės

LIETUVOS
KULTŪROS
TARYBA

remia projektą „Kai melas paverčiamas ginklu“

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

Geriausi straipsniai iš visos Europos

EUROZINE

Spaudė akcinė bendrovė *Spauda*, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2700 egz.

Kaina – 1,45 Eur

Emilija LIOBYTĖ-VILUTIENĖ,
Monikos Mironaitės portretas. 5 deš.

Emilijos Liobytės-Vilutienės piešiniai iš
parodos galerijoje „Kairė-dešinė“

Atsiminimus apie autorę
skaltykite p. 75

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2016. Nr. 11 (623), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

